

RAAP-RAPPORT 2538

Cultuurhistorische erfgoed in de gemeente Nieuwegein

**Een interdisciplinaire studie naar het aardkundig,
historisch-geografisch, historisch-bouwkundig en
stedenbouwkundig erfgoed in de gemeente Nieuwegein**

Deelproduct 1

**plangebieden
Laagraven en Vreeswijk-Noord**

Colofon

Opdrachtgever: gemeente Nieuwegein

Titel: Cultuurhistorische erfgoed in de gemeente Nieuwegein. Een interdisciplinaire studie naar het aardkundig, historisch-geografisch, historisch-bouwkundig en stedenbouwkundig erfgoed in de gemeente Nieuwegein. Deelproduct 1, plangebieden Laagraven en Vreeswijk-Noord.

Status: concept

Datum: juli 2012

Auteurs: drs. C.J.B.P. Frank, drs. R.S. Kok, ir. J.W.P.M. Neefjes, J. Sprangers Msc, S. van der Veen MA

Projectcode: NICB

Bestandsnaam: RA2538_AHME_deelproduct1

Projectleider: drs. R.S. Kok

Projectmedewerkers: Mw. L.B. Stelwagen

ARCHIS-vondstmeldingsnummer: niet van toepassing

ARCHIS-waarnemingsnummer: niet van toepassing

ARCHIS-onderzoeksmeldingsnummer: niet van toepassing

Bewaarplaats documentatie: RAAP Oost-Nederland

Autorisatie: ir. L.J. Keunen

Bevoegd gezag: gemeente Nieuwegein

ISSN: 0925-6229

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V.

Leeuwendeldseweg 5b

telefoon: 0294-491 500

1382 LV Weesp

telefax: 0294-491 519

Postbus 5069

E-mail: raap@raap.nl

1380 GB Weesp

© RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V., 2012

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V. aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Samenvatting

pm

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Inhoudsopgave	4
Deel I Inleiding en opzet	6
1 Inleiding	7
1.1 Kader	7
1.2 Opdracht	7
1.3 Verantwoording.....	8
1.4 Leeswijzer	8
1.5 Dankwoord	9
2 Methoden	10
2.1 Algemeen	10
2.2 Inventarisatie.....	10
2.3 Waardering.....	14
Deel II Toelichting op de kaarten	19
3 Aardkundige elementen	20
3.1 Overzicht landschappelijke vorming	20
3.2 Kenmerkende aardkundige elementen.....	22
4 Historische cultuurlandschappen.....	25
4.1 Kenmerken historische cultuurlandschappen van Laagraven	25
4.2 Kenmerken historische cultuurlandschappen van Vreeswijk-Noord	29
5 Historische landschapselementen	37
5.1 Inleiding	37
5.2 Nederzettingen	37
5.3 Infrastructuur	37
5.4 Waterstaat.....	38
5.5 Oorlog en defensie.....	39
5.6 Opgaand historisch/prestedelijk groen	40
6 Historische bouwkunde en stedenbouw	42
6.1 Inleiding	42
6.2 Overzicht bebouwingskarakteristiek Laagraven	42

6.3	Overzicht stedenbouwkundige ontwikkeling en bebouwingskarakteristiek Vreeswijk-Noord	43
6.4	Waardering historische bouwkunde en stedenbouw	45
7	Een integrale waardering en selectie.....	48
Deel III	Beleidsmatige vertaling.....	49
8	Beleidsadviezen	50
8.1	Inleiding	50
8.2	Aardkundige waarden.....	50
8.3	Historische geografie en landschap	51
8.4	Beleidsadviezen ten aanzien van waardevolle bebouwing	59
9	Bestemmingsplanteksten	67
9.1	Laagraven	67
9.2	Vreeswijk-Noord	69
10	Onderzoeksagenda.....	74
Literatuur		75
Gebruikte afkortingen		77
Verklarende woordenlijst.....		78
Overzicht van figuren, tabellen en bijlagen		79
Bijlage 1. Toelichting kaarten en GIS-bestanden.		80

Deel I

Inleiding en opzet

1 Inleiding

1.1 Kader

Met het opstellen van een cultuurhistorische beleidskaart geeft de gemeente Nieuwegein invulling aan zowel haar eigen beleid geformuleerd in de structuurvisie als aan Rijksbeleid in de vorm van de eerste pijler van de MoMo. De uitwerking van de eerste pijler vindt zijn uitwerking in de wijziging van het Besluit ruimtelijke ordening (Bro); artikel 3.1.6, tweede lid, onderdeel van a, per 1 januari 2012:

Een beschrijving van de wijze waarop met de in het gebied aanwezige cultuurhistorische waarden en in de grond aanwezige of te verwachten monumenten rekening is gehouden.

Op deze wijze draagt de cultuurhistorie bij aan het voornaamste doel van de Ruimtelijke Ordening: een betere en mooiere leefomgeving. Dit heeft de gemeente Nieuwegein ook heel vooruitstrevend in het ontwikkelthema 'Mooi Nieuwegein' in de gemeentelijke structuurvisie verwoord, waarbij 'behoud door ontwikkeling' een kapstok en leidraad kan zijn. Hoe gemeenten invulling geven aan de komende wijziging van de Bro is niet voorgeschreven, er zijn geen regels of richtlijnen waaraan een gemeente zich moet houden. Gemeenten hebben een grote mate van vrijheid wat betreft de invulling van de eerste pijler.

Per gemeente zal dit ook verschillend zijn, omdat de wijze waarop cultuurhistorie in de Ruimtelijke Ordening wordt opgenomen, wordt bepaald door een drietal factoren:

- de samenstelling van de cultuurhistorische waarden op het grondgebied van een gemeente, waarbij de gemeente ook de vrijheid heeft om zelf te bepalen wat zij van cultuurhistorische waarde acht.
- de ambities van een gemeente. Niet alleen de structuurvisie, maar ook de archeologische beleidskaart laten zien dat de gemeente Nieuwegein haar taken op het gebied van cultuurhistorie serieus neemt en van mening is dat cultuurhistorie een meerwaarde kan zijn.
- het beschikbare instrumentarium, zoals monumentenlijsten, het beeldkwaliteitplan of de welstandsnota. Niet alle cultuurhistorische waarden kunnen door middel van het bestemmingsplan worden beschermd, waardoor ook andere instrumenten ingezet kunnen worden. Als een gemeente bijvoorbeeld nooit gemeentelijke monumenten heeft aangewezen, is het de vraag of het zinvol is om dit alsnog te doen. Ook omdat de MoMo tot doel heeft de monumentenzorg minder objectgericht te maken.

1.2 Opdracht

De opdracht betreft het opstellen van een cultuurhistorische waarden- en beleidsadvieskaart voor het gehele grondgebied van de gemeente Nieuwegein. In de rapportage en kaartbijlagen dient een overzicht te worden gegeven van de aanwezige aardkundige, historisch-geografische en (historisch)bouwkundige waarden. Op de cultuurhistorische beleidskaart (schaal 1:10.000)

dient te worden aangegeven op welke wijze de waarden in bestemmingsplannen kunnen worden opgenomen.

1.3 Verantwoording

Het project is uitgevoerd door RAAP Archeologisch Adviesbureau in samenwerking met bureau Overland (Wageningen) en Monumenten Advies Bureau (Nijmegen). Als projectleider trad op Ruurd Kok (RAAP). De landschapskartering, -analyse en -waardering is uitgevoerd door Jan Neefjes (Overland). De veldinventarisatie, selectie, waardering en kartering van de historische bouwkunde is uitgevoerd door CeesJan Frank (Monumenten Advies Bureau). De inventarisatie van de aardkundige waarden is verricht door Joel Sprangers (fysisch geograaf bij RAAP); die van de historische landschapselementen door Steven van der Veen (historisch geograaf bij RAAP). De wetenschappelijke begeleiding was in handen van Luuk Keunen (RAAP). Het eerste deelproduct van het project is gerapporteerd in juli 2012.

Foto's zijn van de auteurs, tenzij anders vermeld.

1.4 Leeswijzer

Deelproduct 1

De voorliggende rapportage betreft Deelproduct 1 van de cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Nieuwegein. In verband met de planning van twee bestemmingsplannen zijn de cultuurhistorische waarden in de plangebieden Laagraven en Vreeswijk-Noord met voorrang geïnventariseerd en gewaardeerd. Deze aanpak heeft echter wel een consequentie voor de waardering en ook voor de vorm van de rapportage.

De waardering wordt in principe uitgevoerd op het schaalniveau van de gehele gemeente. De waardering voor de deelgebieden Laagraven en Vreeswijk-Noord kan daarom in principe pas worden uitgevoerd als alle cultuurhistorische waarden in de gehele gemeente zijn geïnventariseerd. Dit is echter niet mogelijk binnen de planning voor de beide plangebieden, terwijl voor deze gebieden al wel een waardering dient te worden opgesteld. Dit betekent dat voor beide plangebieden sprake is van een voorlopige waardering, die in principe op onderdelen kan worden aangepast zodra de inventarisatie en integrale waardering voor de gehele gemeente is afgerond.

Met de gemeente is afgesproken dat Deelproduct 1 wordt gepresenteerd in het format van het uiteindelijke rapport. Dit betekent dat delen van de rapportage op dit moment nog niet kunnen worden ingevuld. Dit betreft met name de integrale waardering (hoofdstuk 7). Ook op diverse andere plaatsen wordt expliciet in de tekst aangegeven dat delen nog ontbreken. Wat dat betreft is deelproduct 1 een tussenproduct. Ook het invoegen van de afbeeldingen en de opmaak zullen pas worden verzorgd bij de complete eindrapportage.

De rapportage bestaat uit drie delen. Deel I bevat het kader en de opzet van het project en bestaat uit de hoofdstukken 1 en 2. Hoofdstuk 1 beschrijft de aanleiding en de opdracht en geeft een beknopte verantwoording. In hoofdstuk 2 wordt een toelichting gegeven op de aanpak van de inventarisatie en de waardering en op de daarbij gemaakte keuzes. Een nadere beschrijving van de daarbij gehanteerde werkwijze en gebruikte bronnen wordt gegeven in bijlage 1.

In deel II worden de resultaten van de inventarisatie en waardering per discipline besproken: aardkundige elementen (hoofdstuk 3), historische cultuurlandschappen (hoofdstuk 4), historische landschapselementen (hoofdstuk 5) en historische bouwkunde en stedenbouw (hoofdstuk 6). In deze hoofdstukken wordt ook een sectorale waardering gegeven. De integrale waardering volgt in hoofdstuk 7.

Deel III presenteert de beleidsmatige vertaling van de resultaten van de inventarisatie en waardering. In hoofdstuk 8 worden de beleidsadviezen gepresenteerd. Hoofdstuk 9 bevat de bestemmingsplanteksten en hoofdstuk 10 de onderzoeksagenda.

1.5 Dankwoord

Onze hartelijke dank gaat uit naar Eveline de Jong en Rene van der Mark van de Historische Kring Nieuwegein voor het beschikbaar stellen van diverse gegevens en bestanden uit de collectie van de Historische Kring Nieuwegein. Verder gaat onze dank uit naar Martijn Boosten (Pro-bos) voor het ter beschikking stellen van archiefmateriaal over historische beplanting op vestingwerken.

2 Methoden

2.1 Algemeen

Het opstellen van de cultuurhistorische waardenkaart is gestart met een inventarisatie van de reeds bekende en de nog onbekende cultuurhistorische waarden, waarbij onderscheid is gemaakt in aardkundige, historisch-geografische en (historisch)bouwkundige waarden. Onder elk type waarde vallen weer verschillende soorten structuren en elementen. De objecten uit de Nieuwe Hollandse Waterlinie en uit de periode van de Tweede Wereldoorlog, die in een elementenlaag in de categorie Oorlog en Defensie worden opgenomen, worden meegenomen in de inventarisaties van de historisch-geografische en historisch bouwkundige waarden.

Bij de inventarisatie is voor de verschillende disciplines de inbreng gevraagd van de Historische Kring. Uitgangspunt is om de gedetailleerde plaatselijke kennis op zinvolle wijze te benutten voor een zo compleet en correct mogelijke inventarisatie.

Alle inventarisaties betreffen zowel het landelijk als het stedelijk gebied binnen de gemeente Nieuwegein. Uiteraard worden, waar nodig, de elementen in hun onderling verband als ensemble bekeken. In tegenstelling tot het gebouwde erfgoed en archeologische vindplaatsen zijn de historischgeografische en landschappelijke elementen te talrijk om elk element apart in een catalogus te verwerken. Deze zijn als type element opgenomen in de catalogus en zijn op de waardenkaart weergegeven (kaartbijlage 1). De relevante bijbehorende gegevens zijn in de achterliggende GIS-bestanden opgenomen.

In dit hoofdstuk wordt een toelichting gegeven op de aanpak van de inventarisatie en de waardering en op de daarbij gemaakte keuzes. Een nadere beschrijving van de daarbij gehanteerde werkwijze en gebruikte bronnen wordt gegeven in bijlage 1. Voor een overzicht van de geraadpleegde literatuur wordt verwezen naar de literatuurlijst.

2.2 Inventarisatie

2.2.1 Aardkundige waarden

De provincie Utrecht heeft een publicatie uitgegeven over de aardkundige waarden in de provincie Utrecht (Brombacher & Hoogendoorn, 1997). Volgens deze provinciale (grootschalige) inventarisatie zijn er geen aardkundige waarden aanwezig in de gemeente Nieuwegein. Desalniettemin heeft RAAP onderzocht of in de gemeente aardkundige elementen aanwezig zijn, die als een aardkundige waarde bestempeld kunnen worden. De criteria herkenbaarheid en zichtbaarheid van aardkundige elementen in het huidige landschap zijn hierbij leidend geweest. Opgemerkt dient te worden dat waardering van aardkundige elementen is toegespitst op de cultuurhistorische inventarisatie en de term 'aardkundige waarden' in bredere, cultuurhistorische context is

geplaatst. In deze rapportage is dus geen sprake van een aardkundige waardering op basis van aardwetenschappelijke en fysisch-geografische relevantie.

2.2.2 Historische geografie en landschap

Voor de archeologische beleidskaart zijn historisch-geografische en landschappelijke waarden al deels geïnventariseerd (zie bijvoorbeeld kaartbijlage 2 van RAAP-rapport 2145), waarbij echter meer gekeken is of deze waarden een archeologische component zouden kunnen hebben of gerekend kunnen worden tot de archeologie. De genoemde kaartbijlage en aanvullende informatie in het rapport vormen een goed uitgangspunt voor de huidige inventarisatie.

Binnen dit project kiezen we voor wat betreft het cultuurlandschap voor een waardering en daarmee beleidsvorming die uitgaat van gebieden en niet van losse objecten. Dat heeft enerzijds te maken met de sterk gebiedsgerichte benadering die in de MoMo voorop staat. Daarnaast is een aantal andere redenen te noemen. Zo is het zinvoller om bijvoorbeeld bij het bepalen van de mate van intactheid van een patroon van houtsingels, te kijken naar het patroon als geheel en niet naar losse houtsingels. Het gaat er bij het borgen van een waarde 'een gave beplantingsstructuur' juist om te kijken naar de hoofdlijnen en niet naar een losse houtsingel, die op zich niet zo een grote waarde vertegenwoordigt. Daarnaast is een gebiedsgerichte benadering veel praktischer toepasbaar binnen het beleid en de planologie. Waar nodig zijn bijzondere aanwezige structuren los van de gebiedswaardering apart meegewogen en als ruimtelijke structuur meegenomen, zoals onderdelen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Aanpak

Dit betekent dat de inventarisatie van cultuurlandschappelijke waarden in de gemeente Nieuwegein om praktische en inhoudelijke redenen uit twee gedeelten bestaat:

- de kartering van de landschapstypen;
- de kartering van landschapselementen.

Deze tweedeling wordt ook in de toelichting consequent doorgevoerd. In de kern komt het er op neer dat de landschapstypen het grotere kader schetsen van de samenhang tussen ondergrond, landgebruik en de aanwezige structuren, terwijl bij de kartering van de landschapselementen dit op elementniveau inzichtelijk wordt gemaakt. Ook in de volgende hoofdstukken zien we dit abstractieniveau terug: binnen het beleid komt het er bij de landschapstypen op neer de hoofdlijnen en –patronen van het landschappelijk karakter te bewaren of de gewenste richting op te ontwikkelen, bij de elementen kijken we wat er op elementspecifiek niveau mogelijk is.

Deze methodiek heeft als consequentie dat er overlap kan ontstaan tussen landschapstypen en landschapselementen. Landschapselementen zijn soms zo structurerend in het landschap aanwezig, dat zij ook als zelfstandig landschapstype kunnen worden gedefinieerd. Een voorbeeld hiervan vormt het defensielandschap. De elementen die samenhangen met de verdediging, zoals forten, kaden en kazematten zijn dermate structurerend voor dit deel van het landschap, dat dit als geheel is gedefinieerd als defensielandschap. Daarnaast biedt de methode waarmee het

historisch cultuurlandschap is getypeerd de mogelijkheid het landschap op verschillende schaal-niveaus in te delen. In enkele gevallen is dit schaalniveau zo gedetailleerd dat ook structurerende losse elementen als landschapstype zijn aangeduid. Zo heeft het landschapstype 'Weg en kadestructuren van vroegere polders' enkele onderdelen die ook in de elementeninventarisatie naar voren komen. Deze serie elementen vormt echter een zeer bepalend landschapstype dat zich duidelijk onderscheidt van de omliggende wijken en bebouwing, zodat het noodzakelijk is deze structuur ook als landschapstype te onderscheiden. Getracht is de overlap zo veel mogelijk te vermijden door losse elementen niet als cultuurhistorisch landschap te typeren. In enkele gevallen, zoals hierboven genoemd, was dat niet te vermijden vanwege de schaal en invloed van de elementen op het landschap.

Historische landschappen

De landschapstypen op de kaart, en het GIS dat erachter ligt, noemen we Histland-Nieuwegein.¹ Histland deelt landschappen in naar hun ontginnings- en bewoningsgeschiedenis, voor zover herkenbaar in het huidige landschap. De kartering van de aanwezige landschapstypen wordt zowel uitgevoerd voor het huidige landelijk gebied als voor het vroegere landelijk gebied, waar overheen in een recentere periode de stad is aangelegd. Voor het landelijk gebied dat inmiddels is overbouwd, is door middel van bureaustudie en veldwerk geanalyseerd in hoeverre kenmerken van het historische landschap nog herkenbaar zijn binnen de bebouwde kom. Daarbij kan worden gedacht aan aanwezigheid van historische wegen, de vertaling van historische verkaveling in de bebouwingsstructuur, de mate van openheid, de aanwezigheid van oud opgaand groen, e.d.

In het geval van plangebied Laagraven gaat het dan vooral om het landschap van het buitengebied. Het plangebied Vreeswijk-Noord bestaat geheel uit stedelijk gebied (zowel groengebied als bebouwd gebied). In Vreeswijk-Noord zijn we vooral op zoek naar bepaalde prestedelijke kenmerken in het stadslandschap. In de inrichting van wijken is de oude perceelsstructuur vaak nog herkenbaar van de nu bijna 1000 jaar oude komontginningen. In één geval zijn ook oude kadestructuren (die in de middeleeuwen het skelet van de ontginningen vormden) nog goed zichtbaar. Ook de vroeg-20e eeuwse ontwikkeling langs de vaarten is als landschapstype meegenomen.

Historische landschapselementen

Om de kenmerken binnen de historische landschapstypen beter in beeld te krijgen, is een aantal landschapselementen geïnterpreteerd. Landschappen worden 'concreet' door het aanwijzen van specifieke structuren en elementen die het landschap maken tot wat het is. De inventarisatie van deze data heeft grotendeels plaatsgevonden door het raadplegen en interpreteren van historisch kaartmateriaal uit de periode 1800-1940. De elementen zijn afgebeeld op kaart en opgenomen in een database. De inhoud van de verschillende databases verschilt per type element; met name de database van de elementen uit de Tweede Wereldoorlog is uitgebreider vanwege

¹ Het systeem Histland is op nationaal niveau ontwikkeld door Alterra en op provinciaal en plaatselijk niveau verder uitgewerkt door Overland.

het opnemen van gegevens over de toestand en historische functies. Van de andere elementen is doorgaans categorie, type, toponiem en bron opgenomen.

De inventarisatie betreft de volgende historische landschapselementen:

- historische nederzittingslocaties: waar stond vanouds bebouwing en waar niet? Hierbij wordt onderscheid gemaakt in historische nederzittingslocaties, molenbiotopen en kasteelterreinen en buitenplaatsen;
- historische infrastructuur (wegen), waarbij is geïnventariseerd welke wegen nog bestaan en welke inmiddels verdwenen zijn;
- historische waterlopen en waterstaatkundige werken: voorbeelden zijn kades, dijken en sluisen;
- erfgoed van oorlog en defensie. Hierbij wordt de kartering voor de archeologische waarden- en verwachtingskaart verder aangevuld.
- historische groenstructuren. Hierbij ligt de nadruk op het 'landelijk' historisch groen. Groen dat is aangelegd in het kader van de aanleg van naoorlogse woonwijken is niet meegenomen.

2.2.3 Historische bouwkunst en stedenbouw

Onder de historisch-bouwkundige waarden en stedenbouw wordt het beschermde en onbeschermde 'bovengrondse' gebouwde erfgoed verstaan: gebouwen (objecten, complexen en ensembles), maar ook historisch straatmeubilair, grenspalen, herinneringsmonumenten, monumentale kunst, etc. Tevens vallen de beschermde stads- en dorpsgezichten onder dit begrip, evenals andere bijzondere gezichten, historische buitenplaatsen en gebieden.

Voor het onderdeel (historisch)bouwkundige waarden zijn zowel beschermde als onbeschermde objecten en ensembles geïnventariseerd, gewaardeerd en geselecteerd ten behoeve van de cultuurhistorische waardenkaart. Onderlinge samenhang, de ruimtelijke context en de historische gebiedskarakteristiek, speerpunten in het ruimtelijk erfgoedbeleid, kunnen zo optimaal worden vergeleken en gewogen. Ook alle rijks- en gemeentelijke monumenten zijn beknopt gewaardeerd. De cultuurhistorisch waardevolle gebouwde omgeving is ingevoerd en weergegeven in een informatieve kaartlaag, met een daaraan gekoppelde database met een aantal variabelen, zoals het specifieke bestemmingsplangebied, wijk en adres, de status, de typologie, globaal bouwjaar en ook de waardering volgens een eenvoudige wegingmethodiek. Door de waarderingsinformatie te koppelen aan de database kan hieruit gemakkelijk de vertaling naar de cultuurhistorische kaart plaats vinden. De database is tevens het uitgangspunt voor de analoge en digitale catalogus van de bekende cultuurhistorische waarden.

In de inventarisatie is in principe de tijdsperiode tot circa 1980 onderzocht, dit met het oog op de snelle groei van de Nieuwegein in het derde kwart van de 20ste eeuw en de aanwezigheid van enkele architectuurhistorisch interessante projecten uit deze periode. Voor de beleidsadvieskaart gaan wij uit van een waardering op verschillende schaalniveaus ('orden'), waaraan, naast regulier beschermingsbeleid via monumentenwet of erfgoedverordening, specifiek beleid via het bestemmingsplan gekoppeld kan/moet worden. Deze ontwikkelingsgerichte kaartlaag geeft informa-

tie over hoe om te gaan met de beschermde en onbeschermde waarden, wanneer ontwikkelingen plaats vinden of moeten worden getoetst (behoud, onderzoek, ontwikkelingsmogelijkheden, randvoorwaarden en aanbevelingen). De kaart kan als onderlegger worden gebruikt voor nieuwe bestemmingsplannen.

De inventarisatie is opgesplitst in een bureauonderzoeksfase en een veldwerkfase. In de bureauonderzoeksfase is kennis genomen van alle bestaande inventarisatielijsten, de redengevende beschrijvingen van de rijks- en de gemeentelijke monumenten en eventuele stads- en dorpsgezichtbeschrijvingen. Tevens is de relevante literatuur bestudeerd, alsmede de bestaande cultuur- en bouwhistorische analyses. Het veldwerk is uitgevoerd in de maanden februari en maart 2012. De plangebieden zijn vanaf de openbare weg geïnventariseerd. Alle geïnventariseerde objecten en ensembles zijn, voor zover goed zichtbaar vanaf de openbare weg, tevens gefotografeerd. Er is niet alleen gekeken naar de individuele objecten en complexen, maar ook naar de ensembles, met name die binnen de samenhangende historische structuren. Zo zijn ook de historische buitenplaatsen en de militaire ensembles geïnventariseerd. De selectie van de objecten en ensembles in het veld heeft plaats gevonden op basis van de ruimtelijke en cultuurhistorische selectiecriteria: stedenbouwkundige/landschappelijke en ensemblewaarden, lokaalhistorische waarden, architectuur- en bouwhistorische waarden, herkenbaarheid, gaafheid/authenticiteit en zeldzaamheidswaarde. Zowel de beschermde als de niet-beschermde objecten en ensembles zijn meegenomen.

Bij de inventarisatie van waardevolle ruimtelijke ensembles, bijvoorbeeld de historische buitenplaatsen en het militaire erfgoed (linies- en linieonderdelen) bestaat er vanzelfsprekend enige overlap met de andere disciplines. Hierop wordt verderop in dit rapport nader ingegaan.

2.3 Waardering

2.3.1. Aardkundige elementen

Van de aanwezige aardkundig elementen is de mate van zichtbaarheid en/of herkenbaarheid bepaald en toegelicht. De zichtbaarheid is gedefinieerd als de zichtbaarheid van het aardkundig element zelf, zoals de verhoogde ligging van een stroomgordel aan het maaiveld. Onder herkenbaarheid wordt hier verstaan dat de ligging van het aardkundig element niet direct zelf zichtbaar is, maar wel herkenbaar doordat het bijvoorbeeld het verkavelingspatroon heeft beïnvloed of de ligging van kades en wegen. Beide eigenschappen zijn eenvoudig beoordeeld met: +, +/- of -.

2.3.2 Historische cultuurlandschappen

De waardering van historische cultuurlandschappen gaat in eerste instantie uit van de herkenbaarheid van de oude structuur. Voor stedelijke landschappen (bebouwd, groen) is de herkenbaarheid van de prestedelijke situatie uitgangspunt (of de herkenbaarheid van de eerste bebouwingslinten aan de vaarten). In het landelijk gebied gaat het om de herkenbaarheid van het landschap van omstreeks 1900.

In principe wordt deze waardetoekenning aangehouden:

- goed herkenbaar: 4;
- enigszins herkenbaar: 2;
- niet of nauwelijks herkenbaar: 1.

Indien zich bijzondere situaties voordoen (ensembles, in het oog vallende elementen, hoge zeggingskracht), dan kunnen elementen met 1 punt worden opgehoogd. In dat geval is het betreffende gebiedje in de database van een toelichtende opmerking voorzien.

Historische bebouwing kan de waardering op deze wijze verhogen, maar dat hoeft niet in alle gevallen zo te zijn. Indien de bebouwing de historische landschapsstructuur versterkt (door oriëntatie of functie), dan verhoogt de waarde (dit kan overigens ook voor nieuwe gebouwen het geval zijn). Indien dit niet het geval is, komt de waarde alleen naar voren in de waardering voor bouwkunde en stedenbouw (zie § 6.4).

Op deze manier ontstaat een schaal van 1 tot 5:

- zeer hoge waarde: 5;
- hoge waarde: 4;
- middenwaarde: 3;
- basiswaarde: 2;
- geen bijzondere waarde: 1.

Betekenis zeer hoge waarde

In het landelijk gebied betekent dit dat het oude cultuurlandschap, zoals zich dat vanaf de Middeleeuwen tot omstreeks 1900 heeft gevormd nog goed herkenbaar is. Het gebied heeft bovendien een zekere zeldzaamheidswaarde of de historische zeggingskracht is groot bijvoorbeeld door bijzondere ensembles.

In het stedelijk gebied betekent dit dat het landschap weliswaar veranderd is (door bebouwing, parkaanleg), maar dat prestedelijke elementen (wegstructuur, waterlopen, bomenrijen) een extra dimensie en een historisch verhaal aan het stedelijk landschap geven.

Bij het toetsen of sturen van ruimtelijke ontwikkelingen dient de historisch-ruimtelijke kwaliteit zeer zwaar te wegen. Om ruimtelijke ontwikkelingen richting te geven, is in veel gevallen aanvullende studie nodig.

Betekenis geen bijzondere waarde

In het landelijk gebied betekent deze waarde dat de typische kenmerken van het historische landschap (perceelsrichting, slotenpatroon, landgebruik), niet meer herkenbaar zijn. Elders, vaak buiten de gemeentegrens, doen zich veel gaver en meer bijzondere vormen voor van dit landschapstype. Het gebied komt elders kan nog wel van waarde zijn als onderdeel van de laatste onbebouwde ruimten van de gemeente.

Binnen het stedelijk gebied betekent dat de stedelijke structuur die van de prestedelijk landschap (of van stedelijke bebouwing van voor circa 1970) geheel heeft overschreven. Er kunnen zich uiteraard nog wel andere kwaliteiten voordoen dan alleen de historisch-landschappelijke.

In ruimtelijke afwegingen is over het algemeen de basis-zorgvuldigheid van bestemmingsplan-procedures voldoende voor de borging van historisch landschappelijke waarden. Hierbij wordt er van uit gegaan dat daarbij een gedegen landschappelijke afweging plaatsvindt.

In grootschalige ruimtelijke ontwikkelingen moeten de historische (en verdwenen) kenmerken van deze gebieden in ogenschouw worden genomen. Ze kunnen een kans bieden de vroegere historische landschapskenmerken weer beter zichtbaar of beleefbaar te maken.

2.3.3 Historische landschapselementen

Bij de onderzoeksopzet is gekozen voor een niet-objectgerichte systematiek waarbij historisch-geografische elementen in hun context worden gewaardeerd. De waarde van losse elementen wordt sterk bepaald door de omgeving en de samenhang met andere elementen en het landschapstype. Daarom heeft er geen waardering op objectniveau plaatsgevonden van historisch-geografische elementen, maar zijn de met elkaar samenhangende elementen gewaardeerd door middel van de waardering van cultuurlandschappen.

2.3.4 Historische bouwkunst en stedenbouw

De geïnventariseerde objecten en complexen hebben gemeen, dat ze alle in meer of mindere mate een positieve bijdrage leveren aan de cultuurhistorische gebiedskarakteristiek. Ze zijn in eerste instantie in het veld geselecteerd aan de hand van een set architectuurhistorische, cultuurhistorische en historisch-ruimtelijke (ensemble) waarderingscriteria en de criteria gaafheid, authenticiteit en zeldzaamheidswaarde. Op de beleidskaart zijn voor drie schaalniveaus (orden) karakteristieke objecten gedefinieerd. Binnen deze schaalniveaus bevinden zich geen rijks- of gemeentelijke monumenten. De karakteristieke objecten zijn vanwege bijzondere cultuurhistorische of ruimtelijke kenmerken van belang voor de gemeente Nieuwegein.

De selectie van de karakteristieke objecten en de uiteindelijke categorietoewijzing (orden) heeft plaats gevonden via een toetsing aan de hand van een vijftal ruimtelijke en cultuurhistorische waarderingscriteria, die speciaal voor dit doel zijn geformuleerd, op basis van bovengenoemde criteria:

- het belang van het object als onderdeel van het cultuurhistorisch beeld van de omgeving; ondersteuning van de cultuurhistorische gebiedskarakteristiek en/of ensemblewaarde, bijvoorbeeld in relatie tot een beschermd stads- of dorpsgezicht en beschermde monumenten;
- het belang van het object vanwege de bijzondere betekenis voor het beeld van de omgeving, vanwege opmerkelijke ligging/zichtlijnen/landmark;
- het belang van het object vanwege de herkenbaarheid van het oorspronkelijke concept en de gebiedseigen functie, in relatie tot de ontwikkelingsgeschiedenis en de historische gelaagdheid van het gebied;

het belang van het object wegens de authenticiteit van hoofdvorm, gevelindeling en/of detaillering;

het belang van het object vanwege de kenmerkende / bijzondere / zeldzame bouwstijl en/of vorm.

Het gaat dus om een aantal cultuurhistorische en architectuurhistorische, maar vooral contextuele, historisch-ruimtelijke criteria, die het object duiden als onderdeel van een specifieke lokale cultuurhistorische gebiedskarakteristiek. Overigens zijn ook de rijksmonumenten en de gemeentelijke monumenten nog eens aan deze criteria getoetst. Zoals blijkt uit de inventarisatie vallen de al beschermde monumenten binnen de hoogst gewaardeerde categorie (zeer hoge cultuurhistorische kwaliteit).

Met de ruimtelijke insteek van deze toetsing wordt geanticipeerd op de veranderende benadering van erfgoed, zoals die in het nieuwe rijksbeleid is geformuleerd.² Hierin wordt aangedrongen op een grotere rol voor cultuurhistorie in het ruimtelijk beleid. De directe omgeving van historische objecten, complexen en ensembles is immers 'sterk bepalend voor de manier waarop de cultuurhistorische kwaliteit tot zijn recht komt. Ook gebieden zelf hebben immers cultuurhistorische kwaliteiten', aldus de *Beleidsbrief MoMo*.

Alle in de inventarisatie opgenomen objecten zijn met behulp van bovenstaande criteria en met in achtneming van de verschillende gebiedskarakteristieken getoetst. Per criterium kunnen de volgende scores worden gehaald: xx, x, 0 of -.

- hoge waarde: xx;
- positieve waarde: x;
- neutrale waarde: 0;
- negatieve waarde: -.

De optelsom van de scores leidt tot het formuleren van een eindwaardering:

- zeer hoge cultuurhistorische kwaliteit (orde K1): minimaal 3 maal xx en 2 maal x;
- hoge cultuurhistorische kwaliteit (orde K2): minimaal 2 maal xx en 2 maal x;
- positieve / Beeldondersteunende kwaliteit (orde K3): alles daaronder, maar minimaal 3 maal x en 2 maal 0.

Panden met bouwhistorische kwaliteiten

In de cultuurhistorische waardenkaart zijn ook de panden met bouwhistorische kwaliteiten gemarkeerd. Het gaat om beschermde en niet-beschermde gebouwen, waarvan op basis van beschikbare informatie uit bouwhistorische rapportages, redengevende beschrijvingen en inventarisatiegegevens bekend is dat er (intern) historische bouwconstructies en bouwsporen van belang bewaard zijn gebleven. Ook via waarnemingen vanaf de openbare weg kunnen bouwhistorische

² Volgens Beleidsbrief MoMo Modernisering Monumentenzorg, samengesteld door het Ministerie van OCW, november 2009.

kwaliteiten worden verondersteld, bijvoorbeeld zichtbaar in de aanwezigheid van hoge, steile kappen, zij- en achtergevels met oude bouwsporen en specifieke locatiegebonden eigenaardigheden, zoals bewaard gebleven brandgang- en steegstructuren tussen en naast de huizen. Zo kan het in de oude kernen van Jutphaas en Vreeswijk gaan om gebouwen, die wellicht nog relict bezitten, die samen met de verkavelingssporen verwijzen naar de laatmiddeleeuwse en jongere nederzettingsontwikkeling.

In het buitengebied betreft het vooral de oudere agrarische bebouwing, de grote historische boerderijen en de schuren, waarvan sommige belangwekkende houtconstructies uit de 17e en 18e eeuw bezitten. Ook de bebouwing op (middeleeuwse) kasteelplaatsen hebben bouwhistorische kwaliteiten.

De panden met een bouwhistorische kwaliteit zijn alle ook getoetst aan de hand van de waarderingscriteria en in één van de drie orden ondergebracht. Het kan zowel beschermde als onbeschermde panden betreffen. Het betreft dus een extra gewaardeerde kwaliteit binnen de totale inventarisatie. In § 8.4.6 worden specifieke aanbevelingen gedaan voor deze categorie panden, die extra aandacht vragen bij ruimtelijke ontwikkelingen.

Deel II

Toelichting op de kaarten

3 Aardkundige elementen

3.1 Overzicht landschappelijke vorming

De gemeente Nieuwegein maakt landschappelijk gezien deel uit van het Utrechtse rivierengebied. Bepalend bij de ontwikkeling van dit landschapstype is de activiteit van (voormalige) riviersystemen. De processen uit het Pleistoceen liggen echter 'onzichtbaar' aan de basis van het huidige landschap.

Dekzandlandschap

Het Midden-Weichselien, ook wel Pleniglaciaal genoemd (grootweg 73.000 tot 15.500 jaar geleden), begon met een sterke daling van de gemiddelde jaartemperatuur. De huidige Rijn-Maasdelta maakte gedurende deze periode deel uit van een omvangrijke riviervlakte met vlechtende rivieren, waarin voornamelijk grove zanden en grind werden afgezet. Buiten de riviervlakten traden op grote schaal zandverstuivingen op. Dit zand, het zogenaamde dekzand, werd onder invloed van een (hoofdzakelijk westelijke) wind afgezet. De zandverstuivingen gingen door tot in het Laat-Weichselien (15.500 tot 11.600 jaar geleden; Berendsen, 2004). De exacte diepteligging van de top van het pleistocene oppervlak is niet bekend, maar bevindt zich in het zuidwestelijke deel van de provincie Utrecht tussen 2,5 en 7 m -NAP.³

Klimaatverandering in het Holoceen: meanderende rivieren en veengroei

Omstreeks 9800 voor Chr. zette een definitieve klimaatsverandering in die het begin van het Holoceen markeert. De landijskappen smolten en de zeespiegel steeg snel. Door de stijging van de zeespiegel steeg ook de grondwaterspiegel en langzaam begon het deklandschap te vernatten. Hierdoor raakten de afzettingen geleidelijk bedekt met veen.

Door de verbetering van het klimaat trad ook een verandering van de vegetatie op van een open vegetatie naar een gesloten berkenbos. Mede door deze vegetatieverandering nam de aanvoer van sediment naar de rivieren af en veranderde het rivierpatroon van vlechtend naar meanderend. Langs deze rivieren ontwikkelden zich kleiige oeverwallen en verder van de rivier ontstonden komgebieden. Doordat de rivieren hun beddingen verlegden, kwamen nieuwe stroomgordels tot ontwikkeling en werden oude onder het uitbreidende veen bedekt.

Fluviatiele activiteit

De eerste fluviatiele sedimentatie die bekend is, heeft plaatsgevonden toen de Benschopstroomgordel in het zuidelijke deel van de gemeente Nieuwegein actief werd (7.600-5.350 ¹⁴C BP). Een jonge zijtak van de Benschopstroomgordel, de Wiersch, was tegelijkertijd actief en loopt direct ten noorden van de Benschop. Hoewel beide stroomgordels in dezelfde periode actief zijn ge-

³ Ter vergelijking, de maaiveldhoogte van de gemeente Nieuwegein schommelt in de onbebouwde gebieden gemiddeld tussen -0,5 m tot +1,5 m t.o.v. NAP. Hier kan het dekzand dus aanwezig zijn tussen 2 m en 8,5 m -Mv. (Berendsen, 1982).

weest, is op basis van diepteligging een onderscheid tussen de twee te maken. De top van het beddingzand van de Benschopstroomgordel is te vinden tussen 4,0 m en 7,0 m -NAP; van de Wierschstroomgordel is dit tussen 2,5 m en 4,0 m -NAP.

De Jutphaasstroomgordel, onderdeel van het Linschotenstroomstelsel, kende twee fasen van activiteit. De jongste fase van de Jutphaasstroomgordel ligt ten noorden van de Wierschstroomgordel. De oudere fase stond mogelijk via de Hoonstroomgordel in verband met de Werkhovenstroomgordel. De ligging van deze oudere fase van de Jutphaasstroomgordel is niet exact bekend en betrouwbare dateringen ontbreken. Wel is aan te nemen dat de stroomgordel in de directe omgeving van de jongere fase ligt. De jongere fase van de Jutphaasstroomgordel is tussen 0,6 m -NAP en 1,7 m +NAP aan te treffen.

De Blokstroomgordel is een afsplitsing van de jongere fase van de Jutphaasstroomgordel. Zijn activiteit is enkele eeuwen voor het definitief inactief raken van de Jutphaasstroomgordel reeds gestopt. Dit is de reden dat er onderscheid wordt gemaakt tussen deze twee stroomgordels. De top van het beddingzand van de Blokstroomgordel ligt tussen 0,6 m en 0,1 m -NAP.

De Lek en de Hollandse IJssel zijn de twee meest recente stroomgordels en zijn tevens tegenwoordig nog watervoerend. Beide zijn rond de jaartelling ontstaan en hebben na afdamming hun natuurlijke karakter verloren. De uiterwaarden van de Hollandse IJssel en de Lek liggen respectievelijk tussen 1,6 tot 2,1 m en 3,0 m tot 10,2 m +NAP.

De ontwikkeling van de komgebieden is sterk bepaald door de fluviatiele activiteit (of afwezigheid ervan). Vanwege het relatief laag energetische karakter bestaat de opbouw van de kommen uit een afwisseling van klei- en veenlagen. Het is tevens goed denkbaar dat in het komgebied smalle geultjes aanwezig waren die zorgden voor de ontwatering van het veen. In het komgebied ook crevassegeulen voor die als gevolg van natuurlijke oeverwaldoorbraken zijn ontstaan.

Meanderende rivieren

De opbouw van meanderende riviersystemen wordt grotendeels bepaald door erosie in de buitenbocht en sedimentatie in de binnenbocht. Hierdoor treedt verplaatsing van de geul op (meanderen) waarbij de oeverwal in de binnenbocht van de rivier wordt afgezet op oudere beddingafzettingen van de eigen rivier. Dit proces van laterale accretie is kenmerkend voor dergelijke riviersystemen. De oeverwal van de buitenbocht wordt afgezet op de oude ondergrond, veelal grotendeels bestaande uit eigen komafzettingen. Crevassegeulen ontstaan door erosie van de laagste delen van een oever(wal). Deze geulen kunnen een breedte hebben van enkele tientallen meters, vertonen onregelmatige vertakkingen en lopen dood in het komgebied. Kenmerkend voor crevasse-afzettingen is de grote lithologische variatie over korte afstand, zowel in horizontale als verticale richting.

Bij meanderende rivieren kan door een avulsie (verlating van de geul) verlegging van de stroomgordel plaatsvinden, waarna de oude geul verlandt en mogelijk alleen bij hoogwaterstand van de hoofdgeul overstroomd raakt. Het verlaten van een geul kan plotseling gaan (*neck-cutoff*) of langzamer (*chute-cutoff*; Stouthamer, 2001). Kenmerkend voor meanderende rivieren - en zeer bepalend voor de geomorfologie van

het landschap - zijn de meanderbochtafsnijdingen. Hierbij wordt een meanderbocht met beddingafzettingen aan het begin en het eind afgesneden, waardoor deze geen deel meer uitmaakt van de hoofdgeul. In de komgebieden worden perioden met weinig of geen sedimentatie gemarkeerd door de aanwezigheid van veen en donkergekleurde laklagen. Deze kunnen zich ook in de top van oeverwalafzettingen ontwikkelen wanneer deze gedurende een langere periode niet of nauwelijks zijn overstroomd en de vegetatie op de oever zich heeft kunnen ontwikkelen (Berendsen, 2004; Berendsen, 2005).

3.2 Kenmerkende aardkundige elementen

Al in vroegere tijden zijn aardkundige elementen leidend geweest in de ruimtelijke ordening van de mens. Daarom vertegenwoordigen fysisch-geografische eenheden een belevingswaarde: zij vormen de niet-levende component van het landschap.

Aardkundige elementen versus aardkundige waarden

Aardkundige elementen kunnen worden gezien als onderdelen van het landschap die iets vertellen over de natuurlijke ontstaanswijze van een gebied (Brombacher & Hoogendoorn, 1997). Deze zogenaamde niet-levende natuur is het gevolg van natuurlijke processen en verschijnselen die het landschap in de loop der jaren hebben gevormd. Zo is bijvoorbeeld wind de drijvende kracht achter het ontstaan van dekzandgebieden en zijn stuwwallen ontstaan onder invloed van glaciële ijsstuwings.

Aardkundige elementen kunnen bestaan uit objecten, patronen of processen. Een object, bijvoorbeeld de bedding van een rivier, vormt samen met een restgeul en oeverwallen een aardkundig patroon: de stroomgordel. Wanneer een drijvende kracht actief vorm geeft aan een object, zoals zandverstuiving onder invloed van wind, dan is sprake van een aardkundig proces.

Niet ieder aardkundig object, patroon of proces is daadwerkelijk van aardkundige waarde. Om tot een waardestelling kan gebruik worden gemaakt van een zestal criteria: intactheid, zichtbaarheid, zeldzaamheid, vervangbaarheid, educatieve en wetenschappelijke waarde. Deze criteria worden onder andere voorgedragen door de provincies Utrecht en Noord-Brabant als algemeen toepasbaar⁴. De waardetoekenning is een zekere zin subjectief; 'expert-judgement' en volledigheid van bronmateriaal spelen een grote rol.

Ten behoeve van de cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Nieuwegein gaat het niet zozeer om aanwezige aardkundige waarden: In de context van deze rapportage zijn het de aardkundige elementen in het huidige landschap die zichtbaar en/of herkenbaar die van waarde zijn. De criteria zichtbaarheid en herkenbaarheid zijn per fysisch-geografische eenheid beoordeeld in tabel 1.

Op basis van de landschapsontwikkeling, de geomorfogenetische kaart van Zuid-Utrecht (Berendsen, 1982; schaal 1:25.000) en de paleogeografische kaart van de Rijn-Maas delta (Berendsen & Stouthamer, 2001; schaal 1:100.000) zijn de fysisch-geografische eenheden binnen de gemeente Nieuwegein in kaart gebracht (tabel 1).

⁴ 'Aardkundige waarden in de provincie Utrecht' (Brombacher & Hoogendoorn, 1997), 'Aardkundig Waardevolle Gebiedenkaart Provincie Noord-Brabant' (Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant, 2005).

Niet alle aanwezige fysisch-geografische eenheden komen tot uiting in het huidige landschap. Juist de zichtbaarheid in het landschap, 'het reliëf', en herkenbaarheid, bijvoorbeeld in de vorm van verkaveling- of slootpatronen, maken de aardkundige elementen beleefbaar. Hier volgt een opsomming van de aanwezige aardkundige elementen en de mate van zichtbaarheid en/of herkenbaarheid.

Dekzandvlakte en diep gelegen stroomgordels

De dekzandvlakte is door jongere sedimenten bedekt geraakt en aan het oppervlak niet zichtbaar of herkenbaar in een topografisch patroon. Dit geldt ook voor de afzettingen van de Wiersch- en Benschopstroomgordels.

Ondiep gelegen stroomgordels

De Jutphaas- en Blokstroomgordels liggen relatief dicht aan het maaiveld. Als gevolg van reliëfinversie zijn de oeverwallen en rivierbedding als hoger gelegen gebieden zichtbaar in het buitengebied. Hier kunnen ook restgeulen waarneembaar zijn in het microreliëf (in de bebouwde kom is dit niet het geval).

Op basis van het kadastraal minuutplan uit de periode 1811-1832 (Wijmer, 2003) blijkt een duidelijk verband tussen te bestaan tussen de spreiding van ondiep gelegen stroomgordels en de grootte van het verkavelingspatroon. Algemeen genomen zijn percelen groter op de ondiep gelegen stroomgordelafzettingen, omdat deze hoger gelegen gronden minder ontwatering behoeften en er dus minder sloten zijn gegraven. Het voorkomen van restgeulen heeft geen effect op het al dan niet aanwezig zijn van sloten.

genese	Factor ontstaan van eenheid (drijvende kracht)	fysisch-geografische eenheid	zichtbaar	herkenbaar
eolisch	wind	dekzandvlakte	-	-
	rivierwater	oeverwal / rivierbedding	-	+
fluviaal	rivierwater	crevasserug	-	+
	rivierwater	verlande restgeul	-	+ / -
	rivierwater	watervoerende geul	+	+
	rivierwater	kleiige kom	-	-
organogeen	grondwater	venige kom	-	-

Antropogeen / fluviaal	rivierwater, beïnvloed door de mens	uiterwaard	+	+
	rivierwater, beïnvloed door de mens	wiel	+	+
	rivierwater, beïnvloed door de mens	overslagwaaier	-	-

Tabel 1. Overzicht fysisch-geografische eenheden met mate van zichtbaarheid en herkenbaarheid in het huidige landschap van de gemeente Nieuwegein.

Crevasserug en de Randijk

Een deel van een voormalige crevasse is herkenbaar aan de Randijk in de wijk de Doorslag. In de polder 't Klooster is dezelfde crevasse nog herkenbaar aan een kronkelende sloot. De crevasse heeft in het verleden dienst gedaan als doorvaarroute tussen IJsselstein en Houten.

Watervoerende geulen en uiterwaarden

De Lek en de Hollandse IJssel zijn de twee meest recente stroomgordels en zijn tevens tegenwoordig nog watervoerend. Na bedijking hebben deze rivieren hun natuurlijke karakter verloren. Beide stroomgordels zijn duidelijk zichtbaar in het landschap.

Wielen

Er is een wiel aanwezig in de wijk Doorslag. Op recente luchtfoto's is het wiel herkenbaar aan een cirkelvormig water direct achter de IJsseldijk.

4 Historische cultuurlandschappen

4.1 Kenmerken historische cultuurlandschappen van Laagraven

4.1.1 Overzicht landschappelijke ontwikkeling Laagraven

Het gebied ligt in het oostelijk deel van de cope-ontginning Jutphaas (tweede helft 11^e eeuw). Dit oostelijk deel werd Overeind genoemd en is sinds de aanleg van het Lekkanaal en het Amsterdam-Rijnkanaal gescheiden van de rest van Jutphaas. Het gebied werd ontgonnen vanuit een centrale ontginningsas, nu de Overeindseweg, waar een bewoningslint met boerderijen op ontstond (zie § 6.4). De ontginning heeft grotendeels de standaardmaten van cope-ontginningen, maar moest ook tussen andere, al bestaande ontginningen worden ingepast. Om die reden kreeg de ontginning de vorm van een parallellogram en kwamen de percelen en sloten in een hoek te staan ten opzichte van de ontginningsas. Anders dan in Jutphaas zelf is het bebouwingslint hier nooit verdicht tot een dorp. Loodrecht op de weg lagen strookvormige percelen, alle in dezelfde noord-zuidrichting. De Heemstedse Weg was de westrand/westkade van de cope-ontginning van Jutphaas. Hier ligt (net ten westen van de Heemstedse Weg) nu ook de gemeentegrens. Aan de oostkant ligt een andere ontginning, met een andere perceelsstructuur waar nu kasteel Heemstede op staat.

De Overeindseweg vormde de as van een bewoningslint dat bestond uit enkele boerderij-erven en kleine boomgaardjes (aan de noordzijde van de weg). De weg werd omgeven door twee sloten. Vele eeuwen lang bleef de ontginningsstructuur bepalend voor de landschapsopbouw. De oude cope-structuur werd vanaf de 19^e eeuw minder zichtbaar door de aanleg van kanalen, wegen en forten.

Inundatiekanaal en Batterijen

In de 19^e eeuw werd in het kader van de Nieuwe Hollandse Waterlinie het Inundatiekanaal vanaf de Houtense Wetering naar het noorden aangelegd. In eerste instantie liep het kanaal tot halverwege de Overeindseweg en wat nu de Houtense Weg is. Vanaf hier kon het noordelijker gelegen gebied worden geïndeerd.

In 1873 werden de Batterijen aan de Overeindseweg aangelegd aan de westkant van het inundatiekanaal. Ze waren een vooruitgeschoven post voor het Fort Jutphaas en moesten het inundatiekanaal en de Overeindseweg kunnen verdedigen. In de eerste helft van de 20^e eeuw werd het inundatiekanaal verder naar het noorden doorgetrokken. Aan de westkant werd een kade opgeworpen (2^e Veld). In 1939 werd dwars door het Inundatiekanaal het Lekkanaal gelegd. Dat kanaal zou voortaan het inundatiekanaal moeten voeden, totdat in 1952 het Amsterdam-Rijnkanaal werd gegraven. Later werd het kanaal voorzien van een monding in het Amsterdam-Rijnkanaal ten noorden van de Plofsluis en werd het inundatiekanaal ook verbreed.

Lekkanaal en Amsterdam-Rijnkanaal, Houtense Weg

De aanleg van het Lekkanaal (1938) en het Amsterdam-Rijnkanaal (1952) waren ingrijpend voor de oude middeleeuwse cope-structuur van het landschap. Door deze kanalen werd dit deel van Overeind van de rest van Jutphaas gescheiden. Bovendien werd de zuidkant van de ontginning door het kanaal afgekapt, waardoor de strookvormige percelen ten zuiden van de Overeindse-weg hun diepte verloren. Ook aan de noordzijde werd de oude ontginning veel minder uitgestrekt door de aanleg van de Houtense Weg in de jaren '70 en de plassen aan de noordzijde ervan.

Recente ontwikkelingen

Na 1970 werd Nieuwegein voor het grootste gedeelte als groeikern bebouwd, maar het gebied ten oosten van het Amsterdam-Rijnkanaal bleef grotendeels agrarisch. In het gebied ten noorden van de Houtense Weg werd zand gewonnen. De zandwinplassen en de overgebleven landbouwpercelen werden in gebruik genomen als recreatiegebied. Ook ten zuiden van de Houtense Weg werden enkele landbouwpercelen als natuur/recreatiegebied in gebruik genomen en met bos ingeplant. Op de overgebleven landbouwgronden verdween het akkerland en deed grootschalige fruitteelt zijn intrede. Daarnaast bleef een deel van het gebied in gebruik als grasland.

4.1.2 Oud bewoningslint aan kade / ontginningsas / dijk

Variant 1: Oud bewoningslint aan kade / ontginningsas / dijk, goed zichtbaar (code bl1)

Historisch beeld

Langs de Overeindseweg lag een bewoningslint dat bestond uit enkele boerderij-erven en kleine boomgaardjes (aan de noordzijde van de weg). Anders dan verder westelijk (gebied Kerkveld / Herenstraat) was het lint hier nog niet verdicht tot een dorp. De weg was beplant met bomen. Aan de noordzijde lag een wetering aan de zuidzijde mogelijk een smalle sloot. De laanbeplanting, de hoogstamboomgaarden en het groen op de boerderij-erven gaven het geheel een kleinschalig karakter. Alleen aan de zuidzijde waren doorzichten mogelijk naar de uitgestrekte polder.

Tegenwoordig beeld

Het bewoningslint is nog altijd bijzonder gaaf. De bebouwingsconcentratie is nog ongeveer gelijk gebleven. Er is nog altijd een hoger gelegen kade met een smalle weg en laanbeplanting, met aan de noordkant de smalle wetering. Het landschap is nog kleinschalig, maar de meeste kleine hoogstamboomgaardjes zijn verdwenen, waardoor nu ook aan de noordzijde zicht op de polder mogelijk is.

Foto bij 5.1.2

4.1.3 Cope-landschap, nog agrarisch

Historisch beeld

In de 19e eeuw had de ontginning Jutphaas een duidelijke indeling in regelmatige noord-zuid gerichte stroken, die van elkaar waren gescheiden door sloten. Soms stonden enkele bomen (elzen, wilgen) langs de sloot.

De polder had in 1870 nog zijn middeleeuwse cope-afmetingen. Zowel naar het noorden als naar het zuiden liepen de stroken zo'n 1500 m door (meer nuances over aanpassingen van de cope-standaardmaten in het zuiden, zie beschrijving Fafianie, 2002)

De Overeindse weg vormde een landschappelijke scheiding tussen de noord- en zuidzijde van de ontginning. Aan de noordzijde bestond de grond uit zware rivierklei, die moeilijk was te ontwateren. Daarom waren er vrij veel sloten en waren de percelen smal. Ze hadden hier een vrij constante breedte van zo'n 60 m en waren vrijwel geheel in gebruik als grasland. Aan de zuidzijde van de weg was de rivierklei lichter. De grond was hier gemakkelijker te ontwateren en gemakkelijker bewerkbaar. Hier lagen brede percelen van zo'n 160 m, die behalve als grasland, ook als akker en boomgaard in gebruik waren. Aan de zuidzijde van de polder (nu buiten het plangebied) lag bos op de landbouwpercelen, waarschijnlijk in de vorm van grienden met wilgen- of essen-hout (Fafianie, 2002, legenda bij Bonnekaart).

Tegenwoordig beeld

De afmetingen van het cope-landschap zijn veel beperkter geworden, door de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal in het zuiden en westen en de Houtenseweg in het Noorden. Alleen de Heemsteedseweg is nog steeds de oude grens van de cope. Er is een ruimtelijke relatie met het gebied aan de andere zijde van de Heemsteedse Weg. Kasteel Heemstede is vanuit het zuiden van het plangebied goed zichtbaar en het plangebied is te zien als het westelijk lob van de uitgestrekte open ruimte van het Kromme-Rijngebied. De regelmatige strokenstructuur, vooral waar deze in gebruik zijn als grasland, is nog goed herkenbaar en vormt een landschappelijk ensemble met het lint van de Overeindse weg.

Het agrarisch gebruik van het gebied is veranderd. Akkers komen niet meer voor. Er komt nog steeds grasland voor, maar groot deel van het gebied is in gebruik genomen als grootschalige laagstamboomgaard. Sloten of strookvormige percelen zijn in de boomgaarden niet of nauwelijks meer te herkennen. Op een strook aan de zuidkant van de Overeindseweg ligt nog het restant van een hoogstamboomgaard (zie § 5.6).

Uitgaande van de zichtbaarheid in het huidige landschap zijn drie varianten onderscheiden.

Variant 1 Cope-landschap, nog agrarisch, goed herkenbaar (code ak1)

Het gebied is in gebruik als grasland (of grasland met restanten hoogstamboomgaard), waarbinnen de strokenstructuur, en de kenmerkende hoek die de percelen maken ten opzichte van de weg, goed herkenbaar is.

Foto bij 5.1.3. variant 1

Variant 2 Cope-landschap, nog agrarisch, enigszins herkenbaar (code ak2)

Het gebied is in gebruik voor grootschalige fruitteelt. Sloten zijn overbodig geworden door drainage en soms gedempt. De strokenstructuur is daardoor minder, maar nog wel enigszins herkenbaar. Het gebied ten westen van het inundatiekanaal heeft bovendien geen relatie meer met de ontginningsbasis. Het zuidelijk deel van dit gebied heeft al vanouds een afwijkende verkaveling en een afwijkende, bochtige weg (nu het pad tussen de fruitboomgaard). Dit heeft waarschijnlijk een relatie met een buitenplaats die hier ooit lag (zo is te zien op Bonnekaarten, waarschijnlijk buitenplaats Groenendaal). Dit gebied scoort in de waardering daarom hoger. Tot deze eenheid hoort ook het met bomen beplante perceeltje direct aan de Houtense Weg. Het is het uiteinde van twee stroken die zich vroeger verder noordelijk uitstrekten.

Foto bij 5.1.3., variant 2

Variant 3 Cope-landschap, nog agrarisch, niet of nauwelijks herkenbaar (code ak3)

In de uitgestrekte boomgaard ten zuiden van de Houtense Weg is de strokenstructuur niet meer herkenbaar. Door een iets hogere ligging is dit perceel geschikter voor fruitteelt dan de omgeving. Mogelijk is in de omgeving klei afgegraven voor steenbakkerij.

4.1.4 Cope-landschap, nu groengebied

Een deel van het oude cope-landschap zoals beschreven in § 4.1.3 wordt nu beheerd als groen recreatie- of natuurgebied. De terreinen zijn heringericht en verder onderverdeeld naar de mate waarin de oude polderstructuur nog herkenbaar is.

Variant 1 Cope-landschap, groengebied, goed herkenbaar (code gk1)

Deze variant betreft het bos aan het Inundatiekanaal ten zuiden van de Houtense weg. Het bos dient niet meer een agrarisch doel, maar beslaat nog duidelijk enkele stroken met harde grenzen naar het omliggende grasland. Het bos zelf is niet oud, maar dergelijke percelen met bos kwamen vaker voor in de ontginning. Het bos is niet in gebruik als griend. Er zijn enkele oude bomen die waarschijnlijk voortkomen uit solitaire wilgen.

Variant 2 Cope-landschap, groengebied, enigszins herkenbaar (code gk2)

Deze variant betreft de golfbaan aan de Heemsteedse Weg in het zuiden van het plangebied. De strokenstructuur is nog enigszins zichtbaar en de golfbaan doet deels nog mee in het open polderlandschap.

Ook de bosjes aan de noordzijde van de Houtense Weg zijn onder deze variant gerekend. Ze hebben nog een strokvorm, maar steken niet meer af tegen grasland in een polderlandschap. De restanten van het noordelijk deel van de inundatiekade, die in deze bosjes liggen, vallen ook onder deze eenheid. Ook het volkstuinencomplex valt onder deze variant. De paden en de sloot aan de oostzijde volgen nog de oude verkavelingsrichting.

Variant 3 Cope-landschap, groengebied, niet of nauwelijks herkenbaar (code gk3)

In de recreatieplas ten noorden van de Houtense Weg is het cope-karakter in het geheel niet meer herkenbaar.

4.1.5 Defensielandschap, nu groengebied, goed herkenbaar (code gf1)

Onder deze eenheid vallen de batterijen aan de Overeindseweg en het inundatiekanaal, inclusief de kade aan de westzijde van het kanaal. Omdat deze werken in § 6.5 aan bod komen, worden ze hier beknopt behandeld. Ze zijn beiden veranderd ten opzichte van de situatie in de 19^e eeuw. Van de batterijen is alleen het noordelijke deel overgebleven. Ook de beplanting is veranderd. Het kanaal is verbreed en heeft langs de kanten ook meer beplanting dan vroeger. Ondanks deze veranderingen zijn de structuren goed herkenbaar. Er zijn bovendien nog veel elementen waarin de vroegere functie te zien is: aardwerken, (funderingen voor) kazematten, fortwachterswoning, wachthuis, etc.

4.1.6 Weg- en kadestructuren van oude ontginningen, nu groengebied, enigszins herkenbaar (code gw2)

Deze eenheid is een bijzondere vorm van een vaker in Nieuwegein voorkomend landschapstype. Het betreft kaden en weteringen van vroegere polders die nu nog in het bebouwde of het groengebied herkenbaar zijn. Vaak betreft het een weg, omgeven door sloten. In dit geval betreft het de Ravense Wetering, waarlangs in de jaren '60 een weg is gelegd. Die weg kreeg toen het uiterlijk van een kade (vrij hoog gelegen, omgeven door sloten). Omdat de structuur sterk is veranderd, maar er toch een voor het gebied kenmerkende vorm is ontstaan, spreken we hier van een enigszins herkenbare structuur. Daar waar de weg de N408 kruist, is de Wetering verlegd. Het gebied van de vroegere wetering wordt hier tot het landschapstype infrastructuur gerekend.

4.1.7 Kanalen (code kan3)

De kanalen en vaarten zijn bijzonder belangrijk voor de beleving van het landschap van Nieuwegein. Bij de jongere of verbrede kanalen worden ook dijken en wegen, die tegelijkertijd met het kanaal zijn aangelegd, bij de landschapseenheid gerekend.

Een deel van het Amsterdam-Rijnkanaal ligt binnen het gebied. Het kanaal is aangelegd in 1952, en later verbreed. De landschappelijke restanten van de Plofsluis liggen buiten het plangebied aan de andere zijde van het kanaal. We spreken hier daarom van een situatie waarin het historisch landschap (1900) niet- of nauwelijks herkenbaar is. Toch is het kanaal kenmerkend en identiteitverlenend voor Nieuwegein. Het Inundatiekanaal valt binnen de eenheid gf1 (zie boven).

4.2 Kenmerken historische cultuurlandschappen van Vreeswijk-Noord

4.2.1 Overzicht landschappelijke ontwikkeling Vreeswijk-Noord

Ontginning

Het gebied is in de middeleeuwen ontgonnen vanuit een ontginningsbasis die verder zuidelijk lag, waarschijnlijk zuidelijker dan de huidige bandijk. Langs de Lek lag een smalle oeverwal van waaraf in noordelijke richting het gebied in stroken werd ontgonnen. De ontginning was minder gepland dan die van Jutphaas en waarschijnlijk lokaal georganiseerd. De percelen waren sterk wisselend van breedte en hadden geen vaste lengte. Toch was er een duidelijke strokenstructuur en was er tot op zekere hoogte sprake van een gepland karakter. Vanwege de grondsoort (vrij zware klei, die van oorsprong vrij nat was) en de uitgesproken strokenstructuur delen we deze ontginning in bij de komontginningen. Er is echter sprake van een tussenpositie tussen komontginningen en stroomrugontginningen. Veel van de percelen, zo zien we op historische kaarten, waren vanouds in gebruik als akker, een vorm van landgebruik die bij de stroomruggen hoort. Plaatselijk is de rivierklei bovendien lichter, hoger gelegen en droger. Hier waren de percelen breder en vaker in gebruik als akkerland. De term komontginningen staat dus eigenlijk voor overgangsgebied tussen stroomrug- en komontginningen. De ontginning geschiedde in verschillende fases. Fafanie (2002) stelt dat de ontginning van na de bedijking moet stammen, maar uit de perceelsstructuur van de uiterwaarden (die sterke overeenkomsten vertoont met het binnendijkse gebied) is af te leiden, dat die structuur ouder moet zijn dan de Lekdijk. De Lekdijk moet dus in een bestaand ontgonnen landschap zijn opgeworpen. Mogelijk was er verder zuidelijk een oudere voorganger, die door een verschuiving van de Lek is ondermijnd. De huidige Lekdijk zou dan een zogenaamde inlaagdijk zijn, die – en meer noordelijk opnieuw is aangelegd. We kunnen er in ieder geval van uit gaan dat de ontginning van rond 1100 of ouder moet zijn. De percelen werden in enkele stappen van zuid naar noord gelegd, waarbij Wiers mogelijk een oudere bewoningsplaats was die werd opgenomen in de strookvormige komontginning. De ontginning werd met tussenstappen genomen. Oude wegen of wateren (Tiendkade en Kerkweg) markeerden de scheidingslijn tussen deze tussenstappen. Ooit waren het belangrijke dragers van de landschapsstructuur, maar nu zijn ze nauwelijks meer zichtbaar. Voor meer uitleg over de ontginning verwijzen we naar Fafanie (2002) en Dekker (1983).

Al kort na de ontginning werd de verbinding tussen Utrecht en het achterland (via de Vaartse Rijn) verbroken door de afdamming van de IJssel. Om die reden werd de Vaartse Rijn met de Lek verbonden via de Nieuwe Vaart die nu door het plangebied loopt (nu Merwedekanaal en Vaartse Rijn). Bij de Lek ontstond zo de nederzetting Vreeswijk. Ter plekke van het studiegebied bleef het landschap echter nog eeuwen lang landelijk.

In het noorden van het studiegebied lag een belangrijk buiten: De Wiers. De nabijgelegen omgrachte boerderij De Oude Wiers was mogelijk al in de middeleeuwen een versterking. In de 17e eeuw was De Wiers een belangrijk huis met een grote buitenplaats (o.a. Fafanie, 2002). Het huidige huis refereert aan de vorm van de bouwmassa van dat vroegere landhuis.

Situatie in de 19^e eeuw

In de 19e eeuw bestond het gebied grotendeels uit strookvormige percelen die ofwel als buitenplaats ofwel agrarisch in gebruik waren. Ten zuiden van het plangebied breidde bij Vreeswijk de

bebouwing en de nijverheid zich langs de vaarten naar het noorden toe uit, maar omstreeks 1870 had deze bebouwing het plangebied nog niet bereikt.

Het buiten van Huis De Wiers was een belangrijk element in het gebied. Het bestond uit een huis met tuinen. De percelen van de landerijen dicht bij het huis (en die op de kaart bij het buiten worden gerekend) waren minder strookvormig, en hadden een blokvorm of onregelmatige vorm. Ter plaatse van de huidige Wierselaan liep een met zware eiken beplante oprijlaan naar Vreeswijk. Aan het zuidelijke uiteinde van deze laan, aan de huidige Helling, stond tot in de jaren 80 een hekwachterswoning. Dwars op de Wierselaan lag nog een grote laan. Tussen de Wierselaan en de Vaartse Rijn lagen percelen met boomgaarden die binnen de lanenstructuur pasten. Ook het bos ten oosten en zuidoosten van Huis De Wiers hoorde (waarschijnlijk) tot de buitenplaats. Dit bos bestond (afgaande op de legenda van de Bonnekaarten) niet uit griend, maar uit opgaande bomen, mogelijk elzen, essen of populieren.

Ten noorden van Huis de Wiers lagen boerderijen waaronder de omgrachte, uit de middeleeuwen stammende Oude Wiers en de in 1778 gebouwde Nieuwe Wiers.⁵ De met bomen beplante Kerkweg en de Tiendkade die ooit de verschillende fases van de ontginning markeerden, waren nog steeds landschappelijke overgangen. Aan weerszijden van deze wegen verschilde de strokenstructuur of het landgebruik. De wegen stonden met hun bochtige verloop in contrast met de rechte stroken van de komontginning.

De Vaartse Rijn was nog het enige kanaal in het gebied en was wat betreft de richting volkomen in lijn met het strokenkarakter van het gebied. Behalve de tuinaanleg van het buiten De Wiers waren er geen topografische structuren op dit water gericht. De vaart werd aan de oostkant begeleid door een weg met aan weerszijden bomen.

Latere ontwikkelingen

In de 19e eeuw werd de Nieuwe Vaart verbreed tot het Merwedekanaal. Ter plekke van het plangebied kreeg dit kanaal een nieuw kanaalvak, dat nu de westgrens van het plangebied vormt. De eerste stedelijke uitbreiding bereikte het plangebied in de eerste decennia van de 20e eeuw. Het gebied tussen Merwedekanaal en Vaartse Rijn raakte bebouwd met huizen en bedrijvigheid die op de Vaartse Rijn was georiënteerd.

In 1938 werd vervolgens het nog weer grotere Lekkanaal aangegraven, dat nu de westgrens van het plangebied vormt. Hier werd ter plekke van het plangebied geen bebouwing of bedrijvigheid op georiënteerd. Ook bij Huis De Wiers verscheen bedrijvigheid in de vorm van een scheepshelling en nieuwe haveningen. Vanaf de jaren '30 verscheen ook bedrijvigheid in het gebied tussen Wierselaan en de Nieuwe Vaart. Huis De Wiers werd in 1947 gesloopt en het buiten werd nagenoeg onzichtbaar onder de bebouwing van het bedrijventerrein. Na de sloop van een deel van het bedrijventerrein in 1998 ontstonden nieuwe kansen. Het huidige pand uit 2004-2006, gebouwd op de kelders van het oude huis, is een moderne interpretatie van de vroegere bouw-

⁵ De gevelsteen van Nieuwe Wiers is nu in Museum Warsenhoeck, mededeling Historische Kring Nieuwegein.

massa van Huis De Wiers. Het huidige poortgebouw staat op de fundamenten van het oude poortgebouw.

Verder weg van de vaarten bleef het gebied nog grotendeels agrarisch tot ongeveer 1960. Daarna werd oostelijk van de Wierselaan een woonwijk aangelegd terwijl noordelijk van de nieuwe Kerkweg het industriegebied De Wiers werd ontwikkeld. De rest van het vroegere poldergebied werd als groengebied (park, sportvelden, recreatie) ontwikkeld.

4.2.2 Komontginning, nu groengebied

Historisch beeld komontginningen (in Vreeswijk-Noord)

In § 4.2.1 is uitgelegd dat wat we nu gemakshalve aanduiden als komontginning aanduiden, eigenlijk een tussenvorm was tussen stroomrug- en komontginningen. Deze ontginningen bestonden uit strookvormige percelen die als akker, grasland of boomgaard in gebruik waren. Vrij veel percelen waren met bos beplant, vaak in de vorm van griend (hakhout en snijhout van wilg en es) of als hakhout van els. De komgebieden waren geheel onbewoond. De bijbehorende boerderijen stonden waarschijnlijk bij het buiten van Huis De Wiers, in Vreeswijk of aan de Lekdijk. Er was (ten zuiden van Huis De Wiers) een duidelijke relatie met de Lekdijk. De sloten liepen in rechte lijnen door tot aan de dijk, de bebouwde kom van Vreeswijk of het Fort bij Vreeswijk (buiten het gebied). Ten noorden van de Wiers was het landschap uitgestrekter: de stroken waren langer en strekten zich naar het noorden meer dan een kilometer uit. Er was hier minder bos op de percelen.

De groengebieden op vroegere komgebieden zijn ingedeeld naar de herkenbaarheid van de oude structuur.

Variant 1 Komontginning, nu groengebied, enigszins herkenbaar (code gk2)

Tegenwoordig beeld

In de sportvelden en groenvoorzieningen tussen de prinsessenweg en het Lekkanaal is de richting van de vroegere stroken nog herkenbaar. Hier ligt een sloot, waarschijnlijk voortgekomen uit een oude poldersloot die zich uitstrekt vanaf de dijk naar het noorden. Ook in het volkstuinten-complex verder noordelijk is de oude perceelsrichting zichtbaar. Het bosje ten zuiden van de Weg van de Binnenvaart bestaat uit weilanden die bebost zijn geraakt, en waarin een of twee oude sloten zichtbaar lijken te zijn.

Variant 2 Komontginning, nu groengebied, niet of nauwelijks herkenbaar (code gk3)

Het groengebied hangt samen met de nieuwe stedenbouwkundige structuur en niet meer duidelijk met de prestedelijke landschapsopbouw.

4.2.3 Komontginning, nu bebouwd

Historisch beeld komontginningen (in Vreeswijk-Noord)

Zie § 4.2.2

Variant 1 Komontginning, nu bebouwd, enigszins herkenbaar (code bk2)

Tegenwoordig beeld

Deze eenheid betreft het gebied ten oosten van de Wierselaan. In de richting van de straten is de richting van de vroegere stroken en sloten goed herkenbaar. Sommige sloten komen nog overeen met de vroegere poldersloten. De sloten aan weerszijden van deze eenheid lopen door tot aan de Lekdijk of Fort Vreeswijk (zoals de Wierselaan). Het noorden van dit gebied was in de 19^e eeuw in gebruik als bos, waarschijnlijk horend bij het buiten van De Wiers (zie § 4.2.5). De rechtlijnige strokenstructuur, die nu nog in het stedelijk patroon doorschijnt, was echter een aspect van de komontginning waarop dit bos was aangelegd.

Variant 2 Komontginning, nu bebouwd, niet of nauwelijks herkenbaar (code bk3)

Tegenwoordig beeld

Deze eenheid heeft betrekking op het industriegebied De Wiers. De straten hebben nog de richting van de vroegere stroken, maar de schaal van de gebouwen overtreft die van de oude percelen, waardoor het terrein niet meer herinnert aan de oude komontginning. een deel van het eiland tussen Merwedekanaal en Vaartse Rijn onder deze eenheid. Tot aan de Tweede Wereldoorlog lag hier nog voornamelijk landbouwgrond met de oude stroken van de komontginning. Er is daardoor geen historische structuur die op het water is gericht (zoals in § 4.2.7).

4.2.4 Vroegere buitenplaats, nu groengebied

Historisch beeld

Rond Huis De Wiers lag een echte buitenplaats met huis, bijgebouwen, waterpartijen, ingerichte tuinen en boomte. Afgaande op de Bonnekaart was de buitenplaats deels geïntendeerd op de Vaartse Rijn. Oostelijk daarvan lagen bospercelen met opgaande bomen en een perceel grasland die we ook tot de buitenplaats rekenen, hoewel niet bekend is in hoeverre ze daartoe ingericht waren (met bijvoorbeeld wandelpaden en met opzet aangelegde contrasten. De percelen in dit gebied waren minder uitgesproken strookvorming. Er waren ook blokken en kromme perceelsgrenzen. Omstreeks 1900 (de buitenplaats was toen in verval) was het bos verdwenen, om later weer perceelsgewijs, mogelijk als griend, weer terug te komen.

Variant 1 Vroegere buitenplaats, nu groengebied, goed herkenbaar (code gb1)

Tegenwoordig beeld

In het gebied tussen Prinsessenweg en Lekkanaal is de sfeer van het vroegere bos nog goed herkenbaar. Op een onregelmatig gevormd perceel omgeven door grasland ligt een hakhoutbos dat bekend staat als Elzenbos en dat als hakhout wordt beheerd. Het bos was nog grotendeels nat weiland omstreeks 1965 maar de perceelsindeling (hier met kromme lijnen) is nog identiek aan het historische beeld. Het bos dat sindsdien weer is opgekomen geeft deels weer de sfeer weer van de westkant van het bos bij de buitenplaats De Wiers.

Variant 2 Vroegere buitenplaats, nu groengebied, enigszins herkenbaar (code gb2)

Komt niet voor in plangebied

Variant 3 Vroegere buitenplaats, nu groengebied, niet of nauwelijks herkenbaar (code gb3)

Betreft een gebiedje met groen, waar oude structuur niet herkenbaar is.

4.2.5 Vroegere buitenplaats, nu bebouwd

Historisch beeld, zie § 4.2.4

Variant 1 Vroegere buitenplaats, nu bebouwd, goed herkenbaar (code bb1)

Het nieuwe Huis De Wiers (gebouwd op de oude kelders) en de bescheiden nieuwe tuinaanleg (ook weer gericht op het kanaal) rekenen we tot deze eenheid. Het beeld is enerzijds geheel anders, maar anderzijds ook sterk geënt op het historische beeld, en daardoor goed herkenbaar.

Variant 2 Vroegere buitenplaats, nu bebouwd, enigszins herkenbaar (code bb2)

Variant 2 betreft de Wierselaan. De laan was ooit met zware eiken beplant. De structuur is nu vooral zichtbaar als brede waterpartij die is aangelegd bij de totstandkoming van de verstedelijking. . Op de brede gazons aan weerszijden van het water staat hier en daar een boom. Ook langs de straten aan weerszijden van het water staan bomen. Het geheel heeft nog steeds een duidelijke richting dat naar het noorden, nu naar de nieuwe 'torenhuizen' bij de IJzerwerf, die nog steeds een voornaam voorkomen hebben.

Variant 3 Vroegere buitenplaats, nu bebouwd, niet of nauwelijks herkenbaar (code bb3)

Bebouwd gebied waar de oude structuur niet of nauwelijks herkenbaar is. Het door bebouwing verdwenen park rond het huis is niet tot deze eenheid gerekend. Het maakte plaats voor een scheepswerf en dat landschap wordt nu als 'bebouwingslint langs vaart' gekenmerkt (zie § 4.2.7).

4.2.6 Weg- en kadestructuren van vroegere polders nu in groengebied

Op verschillende plekken in Nieuwegein zijn de kades die vroegere ontginningseenheden of polders omgaven bewaard gebleven in de stedelijke structuur. De structuur bestond uit een weg op een kade die meestal iets hoger lag dan de omliggende polders. De weg was vaak voorzien van laanbeplanting, zoals elzen of wilgen. Aan weerszijden van de kade lag een sloot die een afwaterende functie kon hebben. De kade kon zowel een ontginningsas, als een achter- of zijkade van de betreffende ontginningseenheid zijn. Hier en daar lag een boerderij op een erf langs de kade. Deze kades vormen zeer aantrekkelijke corridors die aan het voorstedelijke verleden van Nieuwegein herinneren. Waar ze nog zichtbaar zijn, geven ze nog de hoofdstructuur aan van de vroegere polders. Ze bestaan uit meerdere historische lijnen (weg, waterloop, groenstructuur) en hebben een zekere breedte. Daarom worden ze als een prestedelijk landschapstype beschouwd en niet alleen als historische lijn. De kadestructuren die in zijn geheel zijn overschreven met stedelijke bebouwing, staan niet op de kaart.

Variant 1: Weg en kadestructuren van vroegere polders, nu in groengebied, goed herkenbaar (code GW1)

In het plangebied Vreeswijk-Noord ligt nog één kadestructuur. Het betreft het Tiendpad, binnen het plangebied het laatste overgebleven deel van de vroegere Tiendkade. De Tiendkade was de achtergrens van de ontginning Wiersche Broek en de scheiding met de ontginningseenheid Wiersche Veld⁶. De structuur is nog goed herkenbaar als een smalle weg, nu in gebruik als fietspad, met wilgen als laanbeplanting en aan weerszijden sloten.

4.2.7 Bebouwingslint langs vaart (ouder dan 1960)

In deze eenheid wordt het stedelijke landschap niet in verband gebracht met het vroegere landelijk gebied, maar met de vroegere bedrijvigheid langs de vaarten die het plangebied doorsneden. Langs de Vaartse Rijn en het Merwedekanaal schoof de bebouwing al sinds 1900 geleidelijk op naar het noorden (bebouwing van voor 1900 wordt tot de oude dorpskern gerekend). Het waren woningen, werven, werkplaatsen en fabrieken en enkele insteekhavens. De gebouwen zijn georiënteerd op het water. Ook het stratenpatroon (met straten loodrecht op het water of er langs) was op de kanalen georiënteerd.

Variant 1: Bebouwingslint langs vaart, goed herkenbaar (code bv1)

Het betreft het gebied tussen de Nieuwe Vaart en Wierselaan. Op dit moment verdwijnt de bedrijvigheid uit dit gebied, maar de oude structuur blijft zichtbaar, onder andere door de twee insteekhavens die nog bestaan. De straten en bebouwing zijn ofwel georiënteerd in de richting van het kanaal ofwel er loodrecht op. Fabrieksterreinen worden getransformeerd in aantrekkelijke woongebieden, die nog altijd op het water zijn georiënteerd. Ook de Museumwerf ligt in dit gebied.

Ook de oostzijde van de Vaartse Rijn is tot deze eenheid gerekend. Hoewel dit veel meer een woongebied dan een bedrijventerrein was. Ook hier is een oriëntatie op het water en straten die

⁶ Naamgeving volgens Bonnekaarten. Over de juistheid van deze namen is discussie, zie Dekker, 1983.

evenwijdig dan wel loodrecht op het kanaal staan. Het stratenpatroon is hier zowel uit de vroegere structuur van de komontginning als aan de oriëntatie op het water te verklaren.

4.2.8 Kanaal of Vaart (code kanaal)

De kanalen en vaarten zijn bijzonder belangrijk voor de beleving van het landschap van Nieuwegein. Bij de jongere of verbrede kanalen worden ook dijken en wegen die tegelijkertijd met het kanaal zijn aangelegd, bij de landschapseenheid gerekend. Ze zijn als 'kanaal' aangegeven op kaart en (vooralsnog) niet van een speciale waardering of toelichting voorzien.

Variant 1: Kanaal, goed herkenbaar (code kan1)

Dit betreft de Oude Vaartse Rijn die van middeleeuwse ouderdom is. Het noordelijk deel (nu Merwedekanaal) is later verbreed. Toch wordt ook dit kanaalvak als historisch goed herkenbaar beschouwd, omdat de structuur aan de oostzijde van dit kanaal net als vroeger duidelijk op het kanaal is gericht. Het zuidelijk deel, dat nu nog steeds Vaartse Rijn heet, is niet- of minder verbreed in de 20^e eeuw en heeft een duidelijke relatie met de oostoever.

Variant 2: Kanaal, enigszins herkenbaar (code kan2)

Deze variant betreft het deel van het Merwedekanaal dat aan het eind van de 19^e eeuw nieuw is aangelegd en in de 20^e eeuw nog is verbreed. Het kanaal wordt als historisch enigszins herkenbaar beschouwd.

Variant 3: Kanaal, niet of nauwelijks herkenbaar (code kan3)

Het Lekkanaal vormt de oostzijde van het plangebied Vreeswijk-Noord. Het kanaal is aangelegd in 1938, en later verbreed. We spreken hier daarom van een situatie waarin het historisch landschap (1900) niet- of nauwelijks herkenbaar is. Toch is het kanaal kenmerkend en identiteitverlenend voor Nieuwegein.

4.2.9 Grootschalige infrastructuur

Snelwegen, wegen met meerdere gescheiden rijbanen (soms in combinatie met sneltramlijn) zijn vanwege hun breedte tot een afzonderlijk landschap gerekend. Kenmerken van vroegere landschappen zijn niet meer herkenbaar.

5 Historische landschapselementen

5.1 Inleiding

In het eerder uitgevoerde onderzoek van historisch-geografische waarden ten behoeve van archeologische waarden- en verwachtingskaart is reeds aandacht besteed aan een aantal typen landschapselementen. Het ging daarbij om historische nederzettingslocaties, kastelen en buitenplaatsen en militaire elementen gerelateerd aan de Tweede Wereldoorlog.

Voor de verdiepingsslag die in het kader van dit rapport is verricht, is het aantal typen elementen uitgebreid. Daarbij zijn ook bestaande datasets verder gepreciseerd en uitgediept. In hoofdstuk 2 hebben we de methoden en bronnen toegelicht. In deze paragraaf gaan we dieper in op de bevindingen en de achtergronden. De landschapselementen zijn per thema gegroepeerd in de legenda.

5.2 Nederzettingen

5.2.1 Historische nederzettingslocaties

De kartering van historische nederzettingslocaties in de gemeente Nieuwegein in 1832 leverde totaal 533 bouwwerken op. Hieronder vielen twee kerken, twee kastelen, één buitenplaats, twee korenmolens en één windmolen. De meeste bouwwerken concentreren zich als lintbebouwing in Jutphaas en in het historisch centrum van Vreeswijk.

5.2.2 Molenbiotopen

pm Komt aan de orde in de eindrapportage

5.2.3 Kasteelterreinen en dorpskommen

pm Komt aan de orde in de eindrapportage

5.3 Infrastructuur

5.3.1 Aard van de structuren

Wegen vormen een belangrijk structurerend element in een gebied. De menselijke waarneming van het landschap vindt doorgaans plaats vanaf wegen en daarom ontleen we onze oriëntatie ook meestal aan deze wegen. Bovendien vertelt de wegenstructuur veel over het type landschap waarin we ons bevinden. Het raamwerk vormde de kartering van de bestaande én verdwenen wegen die vóór 1832 ontstonden. Dit raamwerk is aangevuld met bestaande en verdwenen wegen die in de periode 1832 tot 1902 zijn ontstaan.

Veel van deze wegen zijn verdwenen of onderbroken als gevolg van de aanleg van grootschalige infrastructuur aan het eind van de 19e eeuw en in de gehele 20e eeuw, in de vorm van kanalen

en autosnelwegen. Ook de grootschalige aanleg van naoorlogse woonwijken heeft grote invloed gehad op het wegenpatroon.

5.3.2 Laagraven

Tot de aanleg van het Lekkanaal en Amsterdam-Rijnkanaal (1924-1952) was de Overeindseweg de belangrijkste en meest structurerende element binnen het huidige Laagraven. Niet alleen was dit de hoofdweg tussen Jutphaas en Oud Wulven (buiten de gemeente Nieuwegein), ook lagen aan deze weg de meeste boerderijen. De weinige secundaire wegen volgden de opstreckende verkavelingstructuur. Door de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal werd de Overeindse weg doorsneden, hoewel een brug ter hoogte van de Plofsluis ervoor zorgde dat de doorgaande route behouden bleef. Met het verdwijnen van deze brug, na de verbreding van het kanaal, verloor de Overeindseweg haar doorgaande functie. Het boerderijlint en de opstreckende verkaveling heeft er echter voor gezorgd dat het oorspronkelijke karakter behouden is gebleven.

5.3.3 Vreeswijk-Noord

Binnen Vreeswijk-Noord vormden de Kerkweg, de huidige Wierselaan en oostelijke kade van het Merwedekanaal -de huidige Prins Hendriklaan en Jutphasestraatweg- de meest structurerende wegen. Door de aanleg van het Lekkanaal heeft de Kerkweg haar functie verloren en is in de tweede helft van de 20e eeuw gedeeltelijk verdwenen. De oostelijke kade van het Merwedekanaal en de Wierselaan hebben een structurerende rol gespeeld bij de verdere ruimtelijke ontwikkeling van Vreeswijk-Noord.

5.4 Waterstaat

5.4.1 Aard van de structuren

Op basis van literatuur- en kaartstudie is getracht een goed beeld te geven van de waterstaatsgerelateerde patronen en objecten in de gemeente Nieuwegein op hoofdlijnen. Het betreft daarbij de meanders, kanalen, weteringen en andere (hoofd)afwateringen. Daarnaast ook de kaden, dijken, historische brug- en sluislocaties binnen de gemeente. In de waterstaatkundige geschiedenis van Nieuwegein kunnen op hoofdlijnen drie ontwikkelingen worden onderscheiden. De eerste betreft de ontwikkeling van de grote rivieren de Kromme Rijn en de Lek, de tweede ontwikkeling heeft betrekking op ontginning en ontwatering van het gebied, de derde ontwikkeling betreft de grote infrastructurele werken, zoals het Merwedekanaal, Lekkanaal en Amsterdam-Rijnkanaal. Deze drie ontwikkelingen zijn in hoofdlijnen opeenvolgend geweest, maar hebben ook overlap gekend en elkaar beïnvloed in de ruimtelijke ordening.

5.4.2 Laagraven

Een belangrijk structurerend element binnen Laagraven wordt gevormd door het Inundatiekanaal dat in noord-zuidrichting loopt. Het kanaal werd in de periode 1872-1873 aangelegd samen met de westelijk aangrenzende dijk om het oostelijk gebied te kunnen inunderen, als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Ook het Amsterdam-Rijnkanaal dat in 1952 werd geopend, heeft een grote invloed gehad op de ruimtelijke ordening van dit deel van de gemeente en daar-

mee op de overige waterstaatswerken. Omdat het Amsterdam-Rijnkanaal en de met het kanaal samenhangende elementen van recente datum zijn, zijn ze niet opgenomen in de inventarisatie van historische landschapselementen.

5.4.3 Vreeswijk-Noord

De Vaartse Rijn en het Merwedekanaal zijn belangrijke historische structurerende elementen in Vreeswijk-Noord. De Vaartse Rijn werd in het midden van de 12e eeuw aangelegd (Blijdenstijn, 2006). In 1892 werd het Merwedekanaal aangelegd die het zuidelijk deel van de Vaartse Rijn moest vervangen. Een deel van de bestaande vaart werd verbreed en ter hoogte van Vreeswijk werd het tracé in westelijke richting verlegd. Beide waterwegen bleven na de aanleg van het Lekkanaal in 1938 in gebruik.

5.5 Oorlog en defensie

5.5.1 Aard van de structuren

Ongeveer een derde van het grondgebied van de gemeente Nieuwegein heeft in het verleden een militaire functie gehad. Het grootste deel hiervan werd in beslag genomen door schootsvelden en inundatievlaktes. Aan de westzijde van de inundatievlaktes lag een stelsel van sluizen, kanalen, forten en later ook kazematten en opstelplaatsen voor artillerie. Veranderende militaire technieken en tactieken én een steeds weer wijzigende ruimtelijke inrichting zorgde ervoor dat veel elementen nog voordat de linie na de Tweede Wereldoorlog werd opgeheven, hun functie verloren en deels werden afgebroken.

5.5.2 Laagraven

De Overeindseweg binnen Laagraven vormde één van de toegangswegen van oost naar west. De lager gelegen landbouwgronden ten noorden en zuiden van de weg werden ingericht als inundatievlakte. Om de doorgang over de Overeindseweg te beletten werd aan de westzijde het Fort te Jutphaas aangelegd. Het westelijk deel van Laagraven viel binnen het schootsveld rondom het Fort te Jutphaas, wat betekende dat er beperkende maatregelen waren binnen een zone van 1000 m rondom het fort. In bouwperiode 4 (1870-1886) werd de hoofdweerstandslijn, die tot dan toe langs de Vaartse Rijn had gelopen, naar het oosten verplaatst (Steenbergen e.a. 2006). Voor Laagraven betekende dit dat de inundatievlakte naar het oosten verschoof en een kade met inundatiekanaal werd aangelegd van noord naar zuid. Op het punt waar deze de Overeindseweg kruiste werd het Fort Overeindseweg gebouwd (1871-1873). De kade langs het Inundatiekanaal vormde nu de hoofdweerstandslijn. In de periode vlak voor de Tweede Wereldoorlog werd de kade en het Inundatiekanaal versterkt met vier kazematten, waarvan twee niet zijn voltooid.

Binnen Laagraven zijn de inundatievlaktes nog grotendeels onbebouwd gebleven. De kade ten westen van het Inundatiekanaal is nog grotendeels intact. Door de verbreding van het Amster-

dam-Rijnkanaal in 1981, is het zuidelijk deel van de batterijen aan de Overeindseweg verdwenen. Ook heeft de aanleg van het kanaal de context sterk gewijzigd.

5.5.3 Vreeswijk-Noord

Vreeswijk-Noord ligt voor een groot gedeelte binnen het schootsveld van het Fort Vreeswijk. Binnen deze kring van 1000 m golden beperkende voorschriften, die een vrij schootsveld moesten garanderen. Dwars door dit deelgebied liep in noord-zuidrichting de 19e-eeuwse hoofdweerstandslijn. De gebieden ten oosten hiervan werden ingericht als inundatievlaktes. Zo ook de noordoostelijke helft van Vreeswijk-Noord. Tijdens bouwperiode 4 (1870-1886) werd de hoofdweerstandslijn naar het oosten verplaatst, waardoor deze ten oosten van het huidige Lekkanaal kwam te liggen (Steenbergen e.a., 2006). De inundatievlaktes binnen Vreeswijk-Noord werden opgeheven. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was het gebied rondom het Lekkanaal ingericht als stelling gebied. Hier lagen onder andere loopgraven, die na de oorlog zijn opgeruimd. (Kloosterman e.a., 2011).

5.6 Opgaand historisch/prestedelijk groen

5.6.1 Aard van de structuren

In het stedelijk gebied (bebouwd en groengebied) gaat het om het historische opgaande groen dat we als 'prestedelijk' kunnen karakteriseren. Het gaat om bomenrijen (laanbeplanting) en bosjes die al bestonden voordat het plangebied werd bebouwd. In het buitengebied gaat het om bomenrijen, bosjes en boomgaarden die teruggaan tot voor circa 1900. Bosjes in de polder werden agrarisch geëxploiteerd, vaak als griend (hakhout en snijhout van wilg en es) of als hakhout van els. Percelen met bos konden 20 jaar later in grasland veranderen en later weer in bos. Daarom kunnen bospercelen als historisch 'passend' worden gekenmerkt ook als ze pas sinds 1980 bestaan.

5.6.2 Laagraven

De volgende structuren staan op de kaart:

- Bos: het bos ten zuiden van de Houtense weg is als 'passend' gekenmerkt. Percelen met bos komen traditioneel in dit landschap voor.
- Boomgaard: Het betreft drie hoogstamboomgaarden. Twee ervan liggen op en bij erven aan de Overeindse weg. Een derde strekt zich in de richting van het strokenpatroon van de polder naar het zuiden uit.
- Bomenrij: de laanbeplanting aan de noordzijde van de Overeindseweg

In het plangebied is een aantal groenstructuren die belangrijk zijn voor de herkenbaarheid van de ruimtelijke structuur van het gebied, maar niet als historisch zijn gekenmerkt. Die staan dus niet op de kaart.

- bomenrijen en bosjes op de batterijen en langs het Inundatiekanaal. Het is aannemelijk dat de huidige beplanting niet meer overeenkomt met de beplanting op het moment dat de versterking

nog in functie was. Het archief van het ministerie van Oorlog⁷ geeft aanwijzingen over de vroegere beplanting van de batterij in 1909. Er is echter meer onderzoek nodig, om deze informatie goed te kunnen duiden.

- bomenrijen langs het Amsterdam-Rijnkanaal (te jong);
- de grootschalige laagstamboomgaarden;
- het bos ten noorden van de Houtense Weg (niet meer herkenbaar als een perceel met bos omgeven door weiland, daarom niet historisch passend).

Eventuele beplanting binnen de erven is niet geïnventariseerd.

5.6.2 Vreeswijk-Noord

De volgende structuren staan op de kaart.

Bos

- Het Elzenbos tussen de Prinsessenweg het het Lekkanaal. Dit bos is bij de landschapstypen gerekend als onderdeel van een historisch buiten. Het hoorde waarschijnlijk bij het bos van Huis De Wiers. Later werd het tijdelijk weiland, maar nu weer bos, waarbij de typische perceelsgrens weer zichtbaar is geworden. Het bos wordt nu historisch beheerd als elzenhakhout met in het centrum meer natuurlijk elzenbroekbos.

Bomenrij

- De wilgenbeplanting aan beide zijden van het Tiendpad. Ook vroeger was de Tiendkade beplant met bomen.
- De bomenrij langs de Prins Hendriklaan (was voor de aanleg van het Merwedekanaal een doorgaande weg langs de Vaartse Rijn naar het noorden, die aan beide zijden was beplant).

Groenstructuur

- De gazons met bomen het water langs de Wierselaan. Het beeld van deze vroegere laan van Huis De Wiers is veranderd, en er is geen zware eikenlaan meer zoals vroeger. Maar nog altijd is dit een belangrijke groenstructuur die op het vroegere buiten van De Wiers is gericht.

⁷ 'Beplantingen in het ressort van den Eerstaanwezend Ingenieur te Utrecht', [pm archiefnrs]. Gegevens ter beschikking gesteld door onderzoeker Martijn Boosten van Probos

6 Historische bouwkunde en stedenbouw

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de karakteristiek van historische bouwkunde in de plangebieden Vreeswijk-Noord en Laagraven beschreven. Dit gebeurt aan de hand van een globale ruimtelijke ontwikkelingsschets en het signaleren van de nog aanwezige en herkenbare historische bebouwing, die de verschillende ontwikkelingsstadia van het plangebied illustreert.

6.2 Overzicht bebouwingskarakteristiek Laagraven

De historische bebouwing concentreert zich langs het ontginningslint, de Overeindseweg. Tot de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal stond dit lint nog in directe verbinding met de Nedereindseweg (en de huidige De Malapertweg en Rond het Fort). Van de in de vroege 19e eeuw reeds aanwezige boerenerven langs het binnen het plangebied gelegen deel van de Overeindseweg (drie aan de noordzijde van de weg, één aan de zuidzijde) zijn de locaties tegenwoordig nog steeds bebouwd (huisnummers 27, 31 en 33 en 38). Overeindseweg 38 is een oude hallehuisboerderij met afgewolfd, deels rietgedekt zadeldak, die op grond van de kapvorm en andere vroege kenmerken wellicht nog een 18e-eeuwse oorsprong heeft. De boerderijen op de nummers 27 en 33 zijn in het laatste kwart van de 19e eeuw ingrijpend gemoderniseerd en bezitten in beide gevallen een markant voorhuis met hoge zijgevels en zadeldak. Het lage bedrijfsgedeelte van nr. 27 is wellicht in aanleg nog een restant van de oudere boerderij. De boerderij op nr. 31 is recentelijk grotendeels vernieuwd maar in hoofdvorm (hallehuis) nog herkenbaar. In de late 19e eeuw verrees op het erf van nr. 38 een tweede grote hallehuisboerderij (nr. 36) van het in die periode gebruikelijke zadeldaktype met hoge zijgevels. Karakteristiek is de situering van de boerderijen, in een lichte schuine hoek haaks op de openbare weg, voor op het erf. Vanaf de late 19e eeuw is het boerderijenlint aangevuld met enkele woningen, waaronder de kleine bakstenen, naderhand uitgelegde fortwachterswoning nabij de batterij (1881, nr. 25) en een bungalow uit 1959 (Overeindseweg 34a). Deze is in opzet en vormgeving typerend voor de vroeg-naoorlogse kleinschalige landhuisbouw in Nederland. De bebouwing aan de nabij gelegen Heemsteedseweg ligt net buiten de gemeente Nieuwegein en maakt dus geen deel uit van het plangebied.

In de jaren 1871-1873 verrees in opdracht van het toenmalige Ministerie van Oorlog een verdedigingswerk, bestaande uit een tweetal batterijen bij een gelijktijdig gegraven inundatiekanaal. Ze dienden ter verdediging van de Overeindseweg en om de afdamming van het inundatiekanaal door mogelijke vijanden te voorkomen. De noordelijke batterij met toebehoren (aardwerken, wachthuis, remise, bergplaats, artillerieloods en fortwachterswoning) is van het 19e-eeuwse complex gaaf behouden gebleven. In de jaren dertig van de 20e eeuw zijn nog enkele elementen aan het complex toegevoegd: een mitrailleurkazet en een betonnen schotbalkkering. Het zuidelijk-

ke deel van het verdedigingswerk ging bij de verbreding van het Amsterdam-Rijnkanaal in 1981-1982 verloren.

In het plangebied bevinden zich de volgende monumenten:

- Overeindseweg 25, fortwachterswoning (RM);
- Overeindseweg bij 25, complex Tweede Fort, met aardwerk, wachthuis, remise, bergplaats, artillerieloods (RM);
- Overeindseweg bij 25, jongere onderdelen bij Tweede Fort: mitrailleurkazemat en schotbalkkering (RM);
- Overeindseweg 38, boerderij (GM).

P.M. Thans loopt de procedure voor de uitbreiding van het rijksmonument Overeindseweg 25. Toegevoegd zullen worden de brug inclusief sluis, de tankversperring op de Overeindseweg en de niet voltooide groepsschuilplaatsen langs het 2^e Veld.

6.3 Overzicht stedenbouwkundige ontwikkeling en bebouwingskarakteristiek Vreeswijk-Noord

Oudst aanwezige bebouwing

Aangezien de oudste nog aanwezige bebouwing dateert uit de 17e eeuw wordt hier volstaan met een globale schets van de ontwikkelingen vanaf die periode. Het aanvankelijk agrarisch gebruikte gebied ten noorden van Vreeswijk (waarin het voorname Huis De Wiers met omliggende terreinen een prominente plaats in nam) was tot in de late 19e eeuw een vrijwel leeg gebied. Pas met de komst van het Merwedekanaal (vanaf 1881) werd het gebruik geïntensiveerd en volgde vanuit de hoofdas, de Wierselaan en de waterlopen, een gestage 'herontwikkeling' van het gebied.

De oudste bebouwing in het plangebied bestaat uit het overwelfde 17e-eeuwse souterrain van het voormalige Huis De Wiers. Dit huis werd vermoedelijk in 1654 gebouwd door Willem Ploos van Amstel als 'ridderwoninghe'. Het op een omgracht terrein gelegen huis was gebouwd in de stijl van het Hollands classicisme en vormde aanvankelijk het centrale punt in een fraaie aanleg, die in de 18e eeuw werd aangevuld met vijvers, een orangerie en een theekoepel. Na 1878 raakten huis en buitenplaats sterk in verval. In 1899 werd het pand opgekocht door de Nederlandse Stoombriquettenfabriek en kreeg het een industriële bestemming. In de omgeving van het huis werd een haven gegraven, de grachten werden gedempt en de theekoepel gesloopt. In 1947 volgde de sloop van het huis, met uitzondering van de solide kelderverdieping, waarop door de N.V. Keulse Vaart een fabriekshal werd gebouwd. Na sloop van deze fabriek zijn de resterende kelders uiteindelijk opgenomen in een nieuw plan, dat in 2006 kon worden afgerond. Tot ver in de 19e eeuw vormde het complex van De Wiers de enige bebouwing in het plangebied. Met de vestiging van de Stoombriquettenfabriek verrezen aan de Wierselaan enkele arbeiderswoningen, waarvan nu nog een ingrijpend verbouwd blokje resteert (nrs. 235-241).

Eind 19e eeuw

Met de aanleg van het Merwedekanaal (1881-1892), met ter hoogte van Vreeswijk een nieuw kanaalvak, kwam het gebied ten noorden van de oude kern van Vreeswijk in de belangstelling te staan als vestigingsplek voor werven en industrieën. De Stoombriquettenfabriek is daar een voorbeeld van. Van de vooroorlogse industriële bedrijvigheid is echter wat betreft de bebouwing niets behouden gebleven.

De toenemende bedrijvigheid rond het Merwedekanaal en de nieuwe sluizen betekende een nieuwe bloeiperiode voor het dorp Vreeswijk. Dat begon zich tegen het einde van de 19e eeuw heel langzaam in noordelijke richting te ontwikkelen. Langs de Koninginnenlaan, de Prins Hendriklaan en de buiten het plangebied gelegen Handelskade ontstond lintbebouwing, een mix van woonhuizen, bedrijfspanden en enkele winkels.

Aan de Koninginnenlaan verzeiden aan de noordzijde in de late 19e eeuw enkele woningen, waaronder een dubbele sluiswachterswoning (nrs. 24-26, 1886), maar de grootste bouwactiviteit volgde kort na de eeuwwisseling met de bouw van de RK Barbarakerk met pastorie (1908-1910) aan de zuidzijde van de laan (buiten het plangebied) en de villa Hoog Sandveld op nr. 28 (1904, binnen het plangebied). Deze was bestemd voor de hoofdopzichter van de nabij gelegen Koninginnensluis. De villa maakt deel uit van het lint langs de noordzijde van de Koninginnenlaan. Hier bevinden zich enkele (dubbele) woningen uit de late 19e en vroege 20e eeuw, deels vrijstaand, deels per twee geschakeld. Koninginnenlaan 4-6 dateert uit de eerste jaren van de 20e eeuw en heeft een markante voorgevel met neorenaissance accenten. De dubbele woning Koninginnenlaan 12-14 is in 1912 gebouwd in nieuw-historiserende stijl, met vakwerkaccenten in de topgevels. Op de hoek met de Prins Hendriklaan staat een kleinschalig winkelpand met historische winkelpui uit het einde van de 19e eeuw.

Eerste helft 20e eeuw

Op het noordelijke deel van het terrein tussen het Merwedekanaal en de Vaartse Rijn verrees in 1915 het complex van de Prins Hendrikinternaat, de Christelijke School voor Schipperskinderen, naar ontwerp van architect Kuilers in Utrecht. Bij het imposante school- en internaatgebouw behoren een directeurswoning aan de Prins Hendriklaan (nr. 11, 1915) en een tweede dienstwoning Prins Hendriklaan 12 (1921). Tussen het terrein van het Schippersinternaat en de Koninginnenlaan ontwikkelde zich een kleine woonwijk, het eerst aan de Prins Hendriklaan. De in redelijk gave staat bewaarde lintbebouwing bestaat hier uit een mix van kleine villa's, middenstandswoningen en arbeiderswoningen van één of twee bouwlagen met kap in traditionele of nieuw-historiserende stijl, uit de periode circa 1910-1925. De voorgevels, veelal met decoratieve siermetselwerkdetails zijn gericht op de Vaartse Rijn. Temidden van de woningen staat de uit 1913 daterende Willem Alexanderschool (nr. 27), een markante bakstenen school met pannen gedekte schilddaken. Aan de westzijde is deze school gekoppeld aan de voormalige RK lagere school aan de Julianaweg (1921). Beide scholen zijn voorbeelden van eenvoudige traditionele/rationele baksteenarchitectuur uit het eerste kwart van de 20e eeuw.

Parallel aan de Prins Hendriklaan werd in de vroege 20e eeuw de Julianaweg aangelegd. Aan de oostzijde hiervan bevindt zich een vrijwel aaneengesloten reeks arbeiders- en middenstandswoningen.

ningen, waarvan het merendeel dateert uit de periode 1922-1930. Opvallend is de variatie aan woningtypen: bescheiden geschakelde woningen van één bouwlaag met kap, al dan niet haaks gericht op de openbare weg, enkele dubbele middenstandswoningen onder één kap, enkele individuele woningen met een werkplaats in de onderbouw en een groot herenhuis (op de hoek met de Koninginnenlaan). De bebouwing aan de westzijde van de Julianaweg is grotendeels van na de Tweede Wereldoorlog. Opvallend is hier de kleine villa op nr. 15, een uit 1959 daterend ontwerp met voor die periode gematigd moderne vormgeving. De Emmaweg, die de Julianaweg met de Prins Hendriklaan verbindt is aan de zuidzijde bebouwd met twee markante blokken geschakelde woningen uit 1930-1932, bakstenen blokken met dominante pannendaken en een levendige geveldetaillering in zakelijk-expressieve trant.

Na 1945

Kort na de Tweede Wereldoorlog werden plannen gemaakt voor kleinschalige uitbreidingen ten noorden van het oude dorp, waarbij in eerste instantie terreinen tussen de Vaartse Rijn en de Wierselaan werden bebouwd, in het gebied ten zuiden van de Oranjestraat met enkele portiekflats en geschakelde eengezinswoningen in drie eenvoudige stempels, en ten noorden van de Oranjestraat (binnen het plangebied Vreeswijk-Noord) met eenvoudige blokken geschakelde woningen in traditionele baksteenarchitectuur aan de Wierselaan en de Bernhardstraat (1956). In deze periode is de Oranjestraat via de Oranjebrug (1957) aangesloten over de Vaartse Rijn aangesloten op de Koninginnenlaan.

In de jaren 1962-1965 volgde een groot complex geschakelde woningen in eenvoudige halfopen bouwblokken ten oosten van de Wierselaan (Rivierenbuurt). Dit complex is in de tweede helft van de jaren zestig in oostelijke en noordelijke richting nog enigszins uitgebreid. Aan de zuidrand van deze wijk verzezen in 1967 het markante kantoorgebouw Prinsessenweg 1 en in 1970-1971 een basisschool (Roerstraat 1) in eenvoudige functionalistische trant.

Ten noorden van de woningbouwcomplexen bleven werven en bedrijven het beeld bepalen. De Wierselaan werd in de jaren zeventig en tachtig de hoofdas in een nieuw bedrijventerrein (De Wierse), waarvan de bedrijfsbebouwing niet meer georiënteerd is op en afhankelijk van de Vaartse Rijn. Een deel van de bedrijven is inmiddels gesloopt en vervangen door nieuwe woningbouw. Van de oude bedrijvigheid resteert voornamelijk het complex van de tegenwoordige museale scheepswerf aan de Wierselaan (circa 1949-1955).

In het plangebied bevinden zich de volgende monumenten:

- Koninginnenlaan 28, Villa Hoog Sandveld (RM);
- Prins Clausstraat 2-52, Christelijke School voor Schipperskinderen (RM);
- Prins Hendriklaan 11, dienstwoning bij Christelijke School voor Schipperskinderen (RM);
- Prins Hendriklaan 12, directiewoning bij Christelijke School voor Schipperskinderen (RM).

6.4 Waardering historische bouwkunde en stedenbouw

De waardering van de historische bouwkunde in beide plangebieden is weergegeven op kaartbijlage 2.

Vreeswijk-Noord

In Vreeswijk-Noord concentreert de waardevolle historische bebouwing zich voornamelijk in het gebied benoorden de Koninginnenlaan, dat zich in de eerste helft ontwikkelde tot een woon- en werkgebied met een mix van allerlei typen woonhuizen, winkel- en magazijnpanden, schoolgebouwen en het grote internaat voor schipperskinderen. Aan de Koninginnenlaan, de Prins Hendriklaan en de Julianaweg bevinden zich markante historische ensembles met vrijstaande woningen, geschakelde huizen en enkele woon-werkpanden, alle in de voor de bouwperiode karakteristieke bouwstijlen met veel gebruik van baksteen. Het bouwblok omgeven door genoemde straten en de Emmaweg is grotendeels gaaf gebleven en toont een grote variatie aan woningtypen uit de eerste helft van de 20e eeuw. De bebouwing is overwegend in redelijke tot goede staat behouden gebleven en wordt niet onderbroken door storende latere ingrepen. Als geheel geeft het gebied een goed beeld van de vroeg-20e-eeuwse uitleg en bloei van Vreeswijk, in het kielzog van het gunstige economische tij door de opwaardering van de waterwegen rond het dorp.

Een tweede waardevol ensemble bevindt zich aan de Wierselaan en wel op het terrein van de Museumwerf Vreeswijk. Het bestaat uit een groep voornamelijk vroegnaoorlogse gebouwen, waaronder werkplaatsen, woningen en loodsen, dat als geheel een goed beeld geeft van een klein industrieel complex, functioneel en ruimtelijk nog volledig gelinkt aan de Vaartse Rijn, uit de periode kort na de Tweede Wereldoorlog. Het is in het plangebied de laatste 'historische' werf. De overige als karakteristiek of waardevol aangemerkte gebouwen betreffen incidentele relictten uit de prestedelijke periode (kelders De Wiers) en enkele onderdelen van de naoorlogse uitbreidingswijk (school, kantoor, enkele woningen). De uitbreidingswijk (Rivierenbuurt) zelf heeft een voor de aanlegperiode gebruikelijke, weinig opzienbarende aanleg met een open verkaveling en eenvoudige blokken geschakelde eengezinswoningen uit de jaren zestig. Deze bezitten een beperkte cultuurhistorische waarde. Het nog jongere bedrijventerrein in het noordelijke deel van Vreeswijk-Noord en de recente woningbouwcomplexen hebben geen cultuurhistorische waarde.

Laagraven

In Laagraven kan het hele ontginnings- en bebouwingslint van de Overeindseweg als bijzonder waardevol worden aangemerkt. De weg voert door een gaaf en zeldzaam stuk buitengebied van Nieuwegein, waar relictten van het oude landgebruik, verkavelingssporen en oude boerenerven herkenbaar zijn. Enkele van de erven bezitten nog waardevolle historische boerderijen. Hiervan zijn er vier in de inventarisatie opgenomen, waaronder het gemeentelijke monument Overeindseweg 38. Het oude bebouwingslint vormt in ruimere zin een waardevol geheel met de rest van het landelijke plangebied en de belendende Heemstedseweg met zijn deels monumentale bebouwing.

Een tweede belangwekkend ensemble is dat van het 'Tweede Fort'. De resterende delen van het 'Tweede Fort' vormen met de waterwerken, het groen en enkele later toegevoegde onderdelen

(mitrailleerkazemat uit 1936 en een schotbalkkering uit dezelfde periode) een waardevol ensemble met een hoge cultuurhistorische waarde en beeldwaarde.

7 Een integrale waardering en selectie

Pm

Hier komt o.a. paragraaf hoe integrale waardering is samengesteld uit afzonderlijke waarden.

In afzonderlijke waarden moet nog naar dit hoofdstuk worden verwezen.

Deel III

Beleidsmatige vertaling

8 Beleidsadviezen

8.1 Inleiding

Alle geselecteerde cultuurhistorische waarden opnemen in het bestemmingsplan is niet haalbaar en ook niet wenselijk. Dit maakt een bestemmingsplan te gedetailleerd, terwijl er juist een tendens bestaat om bestemmingsplannen abstracter te maken. Ook is het bestemmingsplan vooral geschikt om elementen met een ruimtelijk beslag op te nemen, bijvoorbeeld wel een element dat een vlak beslaat, maar niet een puntelement. Dat sluit aan bij de gekozen benadering om voor de cultuurlandschappelijke waarden bij de waardering uit te gaan van deelgebieden en niet van individuele objecten als een losse weg. Daarnaast is een groot aantal reeds bestaande instrumenten die ook een bijdrage kunnen leveren aan het beschermen van cultuurhistorische waarden, zoals:

- erfgoedverordening;
- welstandsnota;
- beeldkwaliteitplan;
- monumentenlijst;
- subsidieregelingen;
- andere bestemmingen;
- provinciale regelingen en verordeningen.

Eerste aanzet, nader uit te werken in eindrapportage

8.2 Aardkundige elementen

8.2.1 Algemeen

Eerste aanzet, nader uit te werken in eindrapportage

Algemeen: herkenbaar houden

Educatieve doeleinden: ter plaatste van informatie voorzien (informatieborden bij het wiel, het intacte deel van de Jutphaasstroomgordel.

Onderzoek uitvoeren op de verlande crevassegeul biedt kans op nieuwe inzichten.

8.2.1 Laagraven

De Jutphaas- en Blokstroomgordels liggen relatief dicht aan het maaiveld. Als gevolg van reliëfinversie zijn de oeverwallen en rivierbedding als hoger gelegen gebieden zichtbaar in het buitengebied. Hier kunnen ook restgeulen waarneembaar zijn in het microreliëf. Voor de herkenbaarheid van deze stroomgordels is het van belang dit microreliëf te behouden.

8.2.2 Vreeswijk Noord

In plangebied zijn geen aardkundige elementen aanwezig.

8.3 Historische geografie en landschap

8.3.1 Algemeen

De onderstaande beleidsadviezen zijn gemaakt vanuit het historisch landschap. Ze zijn niet afgewogen met andere functies van het landelijk of stedelijk gebied en kunnen nog niet als integrale adviezen worden gezien. Voor beide gebieden geldt uiteraard dat, waar mogelijk en inpasbaar met de ruimtelijke ontwikkelingen, de historische kenmerken van de plangebieden behouden of versterkt moeten worden.

8.3.2 Landschapstypen

De onderstaande ontwikkelingsrichtingen hebben betrekking op één of meer stedelijke landschapstypen in de gemeente Nieuwegein. Ze kunnen van dienst zijn bij bepalingen in het bestemmingsplan, gewenste ontwikkelingen in andere ruimtelijke plannen of bij afwegingen in ruimtelijke ontwikkelingen.

Deze aanzet kan voor praktijksituaties niet één-op-één worden overgenomen. Van geval tot geval moet worden overwogen welke historisch-landschappelijke kwaliteiten aanwezig zijn en hoe deze het beste kunnen worden beschermd of meegenomen worden in ontwikkelingen. Uiteraard moet ook een afweging gemaakt worden met andere functies en kwaliteiten. De onderstaande ontwikkelingsrichtingen kunnen dus gelden als een algemene checklist die van geval tot geval kan worden aangevuld.

Laaggraven

Ontwikkelingsrichting A, groengebied sterk veranderd (gk3)

- Geen speciale eisen vanuit historische landschap.

Ontwikkelingsrichting B: Oud bewoningslint langs de Overeindseweg (bl1)

- Handhaaf het karakter van het buitengebied, inclusief het agrarische karakter, door geen nieuwe bebouwing toe te staan en zeer terughoudend te zijn met uitbreiding van bestaande bebouwing.
- Handhaaf het karakter van het 'ijle' lint, met doorzichten naar de polder.
- Weg niet verbreden.
- Laanbomen aan beide zijden handhaven of mogelijk maken.
- Water langs noordzijde weg handhaven.
- Kleinere sloot aan zuidzijde handhaven of mogelijk maken.
- Sloten dempen niet toestaan.
- Niet bebouwde percelen aan weerszijden weg uitsluitend bestemmen als agrarisch gebied, met grasland. Bebouwing niet toestaan, opgaande begroeiing niet toestaan (met uitzondering van extensieve hoogstamboomgaarden).
- Uitbreiding van tuinen, erven of terreinen van naburige woningen of (agrarische) bedrijven over deze percelen niet toestaan.

- Bij nieuwbouw (bijv. bij vervanging van gebouwen), de richting van de stroken en sloten in acht nemen (in een hoek ten opzichte van de Overeindseweg).

Ontwikkelingsrichting C: copelandschap, nog agrarisch en groengebied (ak1, ak2, ak3)

- Handhaaf het karakter van het buitengebied, inclusief het agrarische karakter, door geen nieuwe bebouwing toe te staan en zeer terughoudend te zijn met uitbreiding van bestaande bebouwing.
- Handhaaf het strokenkarakter en het open polderlandschap.
- Sloten dempen is niet toegestaan.
- Nieuwe sloten en waterlopen toestaan op oude locaties.
- nieuw opgaand groen toestaan mits kleinschalig, vormgegeven als perceelsgewijs bos en in richting van de polderpercelen:
 - polderuitzicht vanaf Overeindseweg moet mogelijk blijven;
 - strokenstructuur moet zichtbaar blijven of zichtbaar worden.
- AK1: Diepe grondbewerking of egaliseren van percelen niet toegestaan.

Ontwikkelingsrichting D: Cope-landschap, nu groengebied (gk1, gk2)

- Handhaaf het karakter van het buitengebied, inclusief het agrarische karakter, door geen nieuwe bebouwing toe te staan en zeer terughoudend te zijn met uitbreiding van bestaande bebouwing.
- Ontwikkeling naar griend, hakbos, agrarisch of ecologisch beheerd grasland is vanuit cultuurhistorisch oogpunt toegestaan.
- Handhaaf het strokenkarakter en het open polderlandschap.
- Sloten dempen is niet toegestaan.
- Nieuwe sloten en waterlopen toestaan op oude locaties.
- Nieuw opgaand groen toestaan mits vormgegeven als perceelsgewijs bos en in richting van de polderpercelen.

(voor GK3 geldt alleen ontwikkelingsrichting A)

Ontwikkelingsrichting E: Weg en kadestructuren van oude ontginningen (gw2)

- Handhaaf het karakter van het buitengebied, inclusief het agrarische karakter, door geen nieuwe bebouwing toe te staan en zeer terughoudend te zijn met uitbreiding van bestaande bebouwing.
- Water aan weerszijden wet handhaven en op bestaande breedte houden.

Ontwikkelingsrichting F: defensielandschap, nu groengebied (gf1)

- Handhaaf het karakter van het buitengebied, inclusief het agrarische karakter, door geen nieuwe bebouwing toe te staan en zeer terughoudend te zijn met uitbreiding van bestaande bebouwing.
- In bestaande gebouwen functies toestaan die passen bij historisch karakter en educatie (tentoonstellingsruimte, kleinschalige horeca).

- Beplanting mag veranderen in richting van historische beplanting (na onderzoek)
- Grondwerken en egaliseren niet toestaan.

Verder kunnen de volgende, meer ontwikkelingsgerichte suggesties worden gedaan.

Doorsnijding Overeindseweg door Amsterdam-Rijnkanaal

Daar waar de Overeindseweg tegen het Amsterdam-Rijnkanaal aanloopt kruisen zich drie historische structuren:

- de Overeindseweg doorgesneden door Amsterdam-Rijnkanaal;
- het inundatiekanaal en de batterijen aan de Overeindseweg;
- het Amsterdam-Rijnkanaal/Lekkanaal.

Het is helaas niet meer zichtbaar dat de Overeindseweg deel uit maakt van een grote doorgaande, bijna 900 jaar oude structuur, de centrale as van het prestedelijke Jutphaas. Het is aan te bevelen deze structuur weer zichtbaar te maken. Dat kan op de volgende manieren.

- Maak van de Overeindseweg/De Malapertweg/Nedereindseweg weer een recreatieve doorgaande oost-westverbinding (bewegwijzering, opname in routes, voorzieningen).
- De nieuwe brug over het Amsterdam, in het kader van het programma Fiets Fillevrij zal bij uitstek die mogelijkheid bieden. Zorg bij de locatiekeuze van de brug, de vormgeving van brug, oevers en kaden van het Amsterdam-Rijnkanaal, dat zichtbaar wordt dat de brug onderdeel is van de bijna 1000 jaar oude Overeindseweg.

Ook met de batterijen en het inundatiekanaal zijn wellicht mogelijkheden om de doorgaande structuur beter beleefbaar te maken. Hier is echter minder te winnen, omdat er aan de overzijde van het Amsterdam-Rijnkanaal nog maar weinig over is van de oude structuur.

Bos ten zuiden van de Houtense Weg

Het bos ten zuiden van de Houtense Weg heeft een wat onduidelijke status. Het is geen echt recreatief wandelbos, toch lijkt het alsof er enkele open plekken in zijn gemaakt om het bosje aantrekkelijk te maken. Zowel visueel als functioneel kan het wat meer op historische leest geschoeid worden. Functioneel kan het net als vroeger doelgerichter worden ingezet voor houtproductie. In dit geval gaat het dan niet meer om wilgentenen, maar wel om bijvoorbeeld biomassa-productie. Die productie en oogst kan met moderne machines plaatsvinden, waarbij aandacht is voor ecologische waarden. Wellicht is het mogelijk de grondwaterstand op te zetten.

Visueel kan het bos weer strakker perceelsgewijs worden ingericht: een strookvormig bosperceel dat afsteekt tegen de open weiden aan weerszijden. Zo'n inrichting hoeft de recreatieve mogelijkheden niet in de weg te staan. Aan de westkant van het bos kan een wandelpad komen langs het Inundatiekanaal en ook op door het bos zijn wandel- en ATB-paden mogelijk.

Golfbaan

Bij de inrichting van de golfbaan is het strokenkarakter enigszins herkenbaar gebleven door de vroegere poldersloot te handhaven en te verbreden tot een van de waterpartijen. Maar gezien vanaf de Overeindseweg is de uitgestrektheid en de noord-zuidrichting van de oude cope-

ontginning enorm afgenomen. Dit kan enigszins worden tegengegaan door op de golfbaan de beplanting de noord-zuidrichting te versterken en de oost-westbeplanting laag te houden.

Beplanting Batterijen aan de Overeindse Weg

Van de huidige beplanting op militaire werken nemen we aan dat die niet historisch is. De opsomming in bijlage [pm], opgesteld met gegevens ter beschikking gesteld door Probos, geeft een idee van de beplanting, maar geeft geen betrouwbaar historisch beeld. Het Archief van het Ministerie van Oorlog geeft daarnaast ook bestekken met de toenmalige gewenste beplanting. Het is aan te bevelen om, evt. in samenwerking met het projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie, de historische beplanting te reconstrueren.

Vreeswijk-Noord

Ontwikkelingsrichting G: Groengebieden met herkenbare historische structuur (gb1, gk2)

- Sloten niet dempen.
- Nieuwe sloten en waterlopen toestaan op oude locaties.
- Nieuw bos, in de vorm van bosopslag of aanplant, niet toestaan.
- Bos vormgeven als bospercelen.
- Relaties met Merwedekanaal, Vaartse Rijn, (dijk van) Lekkanaal en Lekdijk bewaren (zichtrelaties, richting van straten, gebouwen, beplanting).

Ontwikkelingsrichting I: Bebouwde gebieden in voormalige komgebieden, enigszins herkenbaar (bk2)

- Historische richting van straten, waterlopen, beplanting en bebouwing handhaven of verbeteren.
- Bij wijzigingen in bebouwing of beplanting moet zicht op het Merwedekanaal, Vaartse Rijn, (dijk van) Lekkanaal en Lekdijk behouden blijven of verbeteren.

Ontwikkelingsrichting J : weg en kadestructuren van vroegere polders, nu groengebied (GW1)

- Weg niet verbreden.
- Laanbomen aan beide zijden handhaven of mogelijk maken.
- Water aan beide zijden weg handhaven.

Ontwikkelingsrichting K: buitenplaatsen of voormalige buitenplaatsen, nu bebouwd (bb1, bb2)

- Aanplant van groen toestaan om buitenstructuren zichtbaar te maken. Langs Wierselaan bij voorkeur als dubbele eikenlaan.

Ontwikkelingsrichting L: bebouwingslinten langs vaart

- Bij verandering van bebouwing, straten of groen: de directe oriëntatie op het kanaal bewaren of versterken
- Bedrijvigheid blijven toestaan, met name bedrijvigheid gericht op kanaal.

- Insteekhovens behouden

Ontwikkelingsrichting Z: Bebouwde gebieden en groengebieden waar historische structuur niet meer zichtbaar is (bk3, gk3, gb3, bb3)

- Relaties met Merwedekanaal, Vaartse Rijn, (dijk van) Lekkanaal en Lekdijk bewaren. of opnieuw zichtbaar maken (zichtrelaties, richting van straten, gebouwen, beplanting)

Verder kunnen de volgende, meer ontwikkelingsgerichte suggesties worden gedaan.

Strokenkarakter van de wijk

In Vreeswijk-Noord is het vroegere strokenkarakter en de noord-zuidgerichtheid nog op veel plekken herkenbaar. (in de voormalige komontginningen en in de oude bebouwingslinten langs Vaart). Het verdient aanbeveling de rechte lijnen zoveel mogelijk te behouden en bij nieuwe ontwikkelingen te versterken. Dit kan in bijvoorbeeld het groenbeheer (door de keuze van boomsoorten, snoei, kap, aanplant, doorzichtigheid), in de bestrating, of in de ruimtelijke ontwikkeling op lange termijn (stratentracés).

Relatie met de dijk

Anders dan bij de meeste polders in het rivierengebied, waar achter de dijk stroomrugontginningen liggen, liepen in Vreeswijk de sloten en strookvormige percelen door tot aan de voet van de dijk. De dijk is immers boven op het in stroken ingerichte gebied aangelegd. Die historische relatie is hier en daar nog voelbaar en vormt een belangrijke ruimtelijke kwaliteit van het zuiden van het plangebied. De Wierselaan en de (Noord-Zuid) Prinsessenweg (en de wateren daarlangs) zijn nog steeds onderdelen van rechte lijnen die doorlopen tot aan de dijk of het Fort Vreeswijk. In andere straten is deze relatie onderbroken door de bebouwing ten zuiden van de Prinsessenweg. Het is mogelijk deze relatie, althans voor wandelaars, te herstellen door De Klaverkamp met de Lekdijk te verbinden. Op deze manier is er weer een voelbare relatie tussen de wijk en de Lekdijk.

Oriëntatie op kanalen

Bij de nieuwe bebouwing tussen Wierselaan en Vaartse Rijn wordt de oriëntatie op het water goed benut. Om te voorkomen dat dit ooit bedrijvige stadsdeel al te veel transformeert in een 'cleane' en slaperige woonwijk is het aan te bevelen wat bedrijvigheid te behouden. Zoiets gebeurt nu al met de Museumwerf, maar wellicht kan het bestemmingsplan ook andere werkplaatsen of werven mogelijk blijven maken.

8.3.3 Landschapselementen

Op basis van de inventarisatie kunnen suggesties worden gegeven voor instandhoudings- en ontwikkelingsbeleid van karakteristieke landschapselementen. Uit de inventarisatie van historisch-geografische landschapselementen is gebleken dat het huidige (stedelijke) landschap historische kenmerken herbergt. De kwaliteiten van een groot aantal van deze elementen kan middels het vastleggen van een bestemming of via andere planologische regels worden geborgd. De

beleidsadviezen zijn per landschapselement, zoals deze op de waardenkaart zijn terug te vinden, hieronder beschreven.

Historisch-geografische puntobjecten

Historische nederzittingslocaties

- **Bebouwing 1832** – Streven naar behoud van de historische bebouwingsstructuur in het landschap of stedenbouwkundig patroon. Dit kan door de bestemming 'wonen' op het erf waarop de bebouwing staat of stond te leggen. Beleidsregels omtrent eventuele waardevolle bebouwing op een erf worden in § 8.4 beschreven.
- **Buitenplaats, nu verdwenen** – Streven is het behoud van de ruimtelijke structuur die met de buitenplaats samenhangt, indien deze nog aanwezig is. Op plaatsen waar de met de buitenplaats samenhangende elementen geheel zijn verdwenen, kan indien wenselijk ruimte worden gegeven aan nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen. Resten die nog ondergronds aanwezig zijn, beschouwen als archeologische vindplaats. Beleid conform gemeentelijk archeologische beleidskaart.

Waterstaat

- **Brug 1832** – Streven naar behoud van de bruglocatie. Gegeven dat er een brug ligt borgen door middel van bestemming 'Verkeer – verblijfsruimte'. Beleidsregels omtrent eventuele waardevolle bouwhistorische kwaliteiten worden in § 8.4 beschreven.

Oorlog en defensie (Nieuwe Hollandse Waterlinie)

- **Brug NHW** - Streven naar behoud van de bruglocatie. Gegeven dat er een brug ligt borgen door middel van bestemming 'Verkeer – verblijfsruimte'. Beleidsregels omtrent eventuele waardevolle bouwhistorische kwaliteiten worden in § 8.4 beschreven
- **Kazemat (koepelkazemat, kazemat, fundament)** – Streven naar behoud van de materialisering en ruimtelijke context van het object. Dit kan middels de gemeentelijke of provinciale monumentenverordening. Indien dit niet haalbaar is, dan borging regelen via bestemmingsplan (omgevingsvergunning, met objectgerichte en ruimtelijke criteria).
- **Tankversperring** – Toevoeging hiervan aan rijksmonument Overeindseweg 25 in procedure.

Historisch-geografische lijnobjecten

Infrastructuur

- **Weg 1832** – borgen door middel van de bestemming 'Verkeer' of 'Verkeer-verblijfsgebied'. Eventueel kunnen er voorwaarden worden verbonden aan de profilering en vormgeving van de weg.
- **Weg 1832, nu verdwenen** – geen borging, tenzij het om ontwikkelingsgerichte plannen gaat. Maak bij eventuele ontwikkeling gebruik van historisch tracé en de borging door middel van de bestemming 'Verkeer' of 'Verkeer-verblijfsgebied'.

Waterstaat

- Dijk 1832 – Streven naar behoud van het dijkprofiel. Dit kan door een dubbelbestemming Cultuurhistorie. Een omgevingsvergunning is verplicht bij afgraven, egaliseren of ophogen van gronden en het verwijderen van karakteristieke beplanting. De niet bebouwde delen dienen te worden gevrijwaard van bebouwing, door geen nieuwe vlakken te bestemmen met de bestemming 'Wonen'.
- Dijk 1930-1940 – Streven naar behoud van het dijkprofiel. Dit kan door een dubbelbestemming Cultuurhistorie. Een omgevingsvergunning is verplicht bij afgraven, egaliseren of ophogen van gronden en het verwijderen van karakteristieke beplanting. De niet bebouwde delen dienen te worden gevrijwaard van bebouwing, door geen nieuwe vlakken te bestemmen met de bestemming 'Wonen'.
- Waterloop 1832 – Streven naar behoud van oorspronkelijk verkavelingspatroon en relictten van waterstaatkundig stelsel. Dit kan door de bestemming 'Water' op deze elementen te leggen. Een omgevingsvergunning geldt voor het dempen, verbreden en verdiepen van waterlopen.
- Waterloop 1832, nu verdwenen – Geen borging. Tenzij het gaat om ontwikkelingsgerichte plannen waarbij de waterloop wordt teruggebracht, dan is borging mogelijk door de bestemming 'Water' op dit element te leggen.

Oorlog en defensie (Nieuwe Hollandse Waterlinie)

- Algemeen: aanlegvergunning met onderzoeksplicht indien elementen bovengronds aanwezig zijn. Deze elementen, vooral ondergronds aanwezig, bij voorkeur beschouwen als archeologische vindplaats. Beleid conform gemeentelijk archeologische beleidskaart.
- Hoofdweerstandslijn – Streven naar het behoud van de ruimtelijke eenheid. Dit kan door de dubbelbestemming 'cultuurhistorische waarde' met functieaanduiding openheid. In de bouwregels kan worden vastgelegd dat hier geen bebouwing mag plaatsvinden.
- Loopgraaf 1940 - beleid conform gemeentelijk archeologische beleidskaart.
- Militaire telefoonverbinding, verdwenen - niets

Opgaand historisch/prestedelijk groen

- Het prestedelijke groen is een tastbare herinnering aan het landelijke verleden van de stad Nieuwegein en kan in de meeste gevallen in het bestaande groenbeheer worden onderhouden. In sommige gevallen is specifiek beheer wenselijk (knotten, hakken). Bij herplant van lanen en bosjes is het raadzaam de oude boomsoorten te gebruiken.

Historisch-geografische vlakken

Historische nederzittingslocaties

- Buitenplaats, deels verdwenen – Waar nog restanten aanwezig zijn streven naar behoud hiervan. Dit kan door op nog aanwezig elementen een bestemming te leggen die overeenkomt met de aard ervan, zoals bijvoorbeeld 'bos', 'groen', 'tuin' of 'water'.

Waterstaat

- Water 1832 – Behoud door de bestemming ‘Water’ op deze elementen te leggen. Een omgevingsvergunning geldt voor het dempen, verbreden en verdiepen van waterlopen.

Oorlog en defensie (Nieuwe Hollandse Waterlinie)

- Batterij – Deze wordt reeds beschermd als Rijksmonument. Planologische borging niet wenselijk of toegestaan.
- Inundatievlakte – Uitgangspunt is het streven naar het behoud van de openheid en ruimtelijke relatie met de overige militaire werken. Dit kan door aan dit vlak een dubbelbestemming Waarde – Cultuurhistorie toe te wijzen. Waarbij voorwaarden worden gesteld aan bebouwing en beplanting.
- 1000 m kring (verbodenkring) – Uitgangspunt is het streven naar het behoud van de openheid en ruimtelijke relatie met de overige militaire werken. Dit kan door aan dit vlak een dubbelbestemming Waarde – Cultuurhistorie toe te wijzen. Waarbij voorwaarden worden gesteld aan bouwhoogte en materiaalgebruik.
- Fort - Deze wordt reeds beschermd als Rijksmonument. Planologische borging niet wenselijk of toegestaan.
- Stellinggebied – dubbelbestemming ‘cultuurhistorische waarde’ – toetsen ruimtelijke plannen aan de ruimtelijke relatie met het kanaal en overige militaire elementen die samenhangen met de stelling.

Suggesties voor beleid ten aanzien van waardevolle landschapstypen

In hoofdstuk 5 en 6 zijn de karakteristieken van de geïnterpreteerd cultuurhistorische landschapselementen en landschapstypen beschreven. Vervolgens is in de paragraaf hierboven (§ 8.3.2 en § 8.3.3) advies gegeven over de wijze waarop met deze karakteristieken van het cultuurhistorisch landschap kan worden omgegaan. In hoofdstuk 7 [pm: deze integrale waardering volgt nog] heeft een integrale waardering plaatsgevonden van de landschapstypen. Aan de hand van de resultaten van deze waardering kan de zwaarte van het beleid, waarin wordt aangegeven hoe met de karakteristieken kan worden omgegaan, worden bepaald. Het historisch landschap is bij de waardering in vijf categorieën geplaatst.

Zeer hoge waarde

De landschappen van zeer hoge waarde bezitten nog veel goed herkenbare elementen en worden daarnaast gekenmerkt door een hoge ensemblewaarde, in het oog vallende elementen of een hoge historische zeggingskracht. De zeer hoge kwaliteit geeft aanleiding te streven naar behoud van de beschreven kwaliteiten. Bij ruimtelijke ontwikkelingen dient de historisch-landschappelijke kwaliteit zeer zwaar te wegen ten opzichte van andere functies en kwaliteiten. Extra onderzoek kan een goede afstemming mogelijk maken. De kwaliteiten kunnen geborgd worden door middel van een dubbelbestemming in het bestemmingsplan

Hoge waarde

Voor de landschappen van hoge waarde geldt dat zij nog enigszins herkenbaar zijn en worden gekenmerkt door een hoge ensemble waarde, in het oog vallende elementen of een hoge zeggingskracht. Ook hier geeft de hoge kwaliteit aanleiding te streven naar behoud van de beschreven kwaliteiten. Dit kan door middel van borging via een dubbelbestemming in het bestemmingsplan. Bij ruimtelijke ontwikkelingen dient de historisch-landschappelijke kwaliteit zwaar te wegen ten opzichte van andere functies en kwaliteiten.

Middenwaarde

In gebieden met een middenwaarde zijn de kenmerken van het historisch landschap minder herkenbaar en ontbreken vaak bijzondere situaties. De middelmatige kwaliteit geeft aanleiding te streven naar verhoging van de met het historisch landschap samenhangende kwaliteiten middels flankerend beleid. Ruimtelijke ontwikkelingen in het betreffende gebied of stadsdeel moeten worden aangegrepen om de ruimtelijke kwaliteit te verhogen door (aspecten van) het historische landschap te herstellen of als inspiratiebron te gebruiken.

Basiswaarde

De gebieden met basiswaarde zijn enigszins herkenbaar en er ontbreken bijzondere situaties. Het historische karakter draagt slechts in geringe mate bij aan de ruimtelijke kwaliteit. In enkele gevallen kan nog worden gestreefd naar een verhoging van de ruimtelijke kwaliteit door (aspecten van) het historische landschap te herstellen of als inspiratiebron te gebruiken.

Geen bijzondere waarde

In deze gebieden zijn kenmerken van het historisch landschap nauwelijks of niet herkenbaar. Ze dragen niet meer bij aan de ruimtelijke kwaliteit van het gebied of het stadsdeel. Het ontbreken van de kenmerken geeft aanleiding geen beleid te formuleren ten aanzien van historisch-landschappelijke waarden.

8.4 Beleidsadviezen ten aanzien van waardevolle bebouwing

8.4.1 Rijksmonumenten

Via het Rijksmonumentenbeleid, en wel middels de Monumentenwet, worden in het plangebied Laagraven enkele rijksmonumenten beschermd:

- Overeindseweg zn, complex Tweede Fort, Noordelijke Batterij (aardwerk, wachthuis, remise, bergplaats, mitrailleurkazemat, artillerieloods, schotbalkkering, fortwachterswoning).

Via het Rijksmonumentenbeleid, en wel middels de Monumentenwet, worden in het plangebied Vreeswijk-Noord enkele rijksmonumenten beschermd:

- Koninginnenlaan 28;
- Prins Clausstraat 2-52;
- Prins Hendriklaan 11;

- Prins Hendriklaan 122.

Sinds enkele jaren verricht de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed onderzoek naar het erfgoed uit de periode na 1940. Dit heeft onder meer geleid tot de selectie van de Top 100 monumenten uit de periode 1940-1965 en aanvullende selectielijsten. Deze lijsten bevatten geen objecten in de plangebieden Vreeswijk-Noord en Laagraven.

Volgens de Monumentenwet:

1. Is het verboden om een beschermd monument te beschadigen of te vernielen;
2. Is het verboden zonder of in afwijking van een vergunning:
 - a. een beschermd monument af te breken, te verstoren, te verplaatsen of in enig opzicht te wijzigen
 - b. een beschermd monument te gebruiken op een wijze waardoor het wordt ontsierd of in gevaar gebracht.

Voor alle ingrepen die een wijziging of ontsiering van de bestaande bouwkundige structuur en de historische kenmerken van het rijksmonument inhouden, is in principe een vergunning nodig. Tot de belangrijkste wijzigingen behoren onder meer:

- Bouwkundige zaken, zoals het doorbreken van muren, het wijzigen van een kapconstructie, het plaatsen van een dakkapel en het bestrijden van ongedierte door het boren van injectiegaten.
- Architectonische zaken, zoals het veranderen van de gevelindeling of de plattegrond.
- Het aanbouwen aan een monument of het afbreken van aanbouwen.
- Kleine wijzigingen in de gevel, zoals het aanbrengen of verwijderen van details.
- Veranderen van de kleurstelling van het monument, zowel wat betreft het exterieur als het interieur, en het aanbrengen van andere dakpannen.
- Veranderen van voegwerk.
- Reinigen van de gevels.
- Aanbrengen van isolatieglas of het plaatsen van voorzetramen.
- Het verplaatsen of slopen van (delen van) een monument.
- Op zodanige wijzen restaureren dat bestaande materialen door nieuwe worden vervangen.

Nieuwe rijksmonumenten?

Het is, op grond van recente zienswijzen bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, niet aannemelijk dat in de nabije toekomst nieuwe rijksmonumenten zullen worden geïnventariseerd en aangewezen. Dit geldt zeker voor het gebouwde erfgoed van voor 1940, dat niet als prioriteit is opgenomen in het actuele aanwijzingsprogramma. Ook wat betreft de periode van het naoorlogs erfgoed valt niet te verwachten, dat dit in de gemeente Nieuwegein zal leiden tot de aanwijzing van veel nieuwe rijksmonumenten.

8.4.2 Gemeentelijke monumenten

In het plangebied Laagraven bevindt zich het gemeentelijke monument:

- Overeindseweg 38.

In het plangebied Vreeswijk-Noord bevinden zich de volgende gemeentelijke monumenten:

- Wiersedreef 1-11.

Op dit moment bestaat er geen actief beschermingsbeleid ten aanzien van gemeentelijke monumenten. Wel worden in het kader van het verlenen van de omgevingsvergunningen de bouwplannen voor gemeentelijke monumenten getoetst in de monumentencommissie.

8.4.3 Overige karakteristieke historische objecten, complexen en ensembles

In het verleden zijn in het plangebied Vreeswijk-Noord enkele objecten/gebieden benoemd als 'beeldbepalend':

Vreeswijk-Noord

- Koninginnenlaan 24-26;
- Prins Hendriklaan 14;
- Prins Hendriklaan 27.

In het plangebied Laagraven gaat het om de Overeindseweg en omgeving (een strook van 100 m aan beide zijden van de weg).

Aan de kwalificatie beeldbepalend is tot op het heden geen specifiek beleid gekoppeld.

8.4.4 Karakteristieke objecten, complexen en ensembles op de waardenkaart

Vanwege de 'hoge ondergrens' van de veldselectie bevat het in deze inventarisatie gepresenteerde overzicht geen objecten, die een neutrale of negatieve totaalwaarde scoren (zie § 2.3). In sommige gevallen is enigszins afgeweken van beschreven scoreberekening, bijvoorbeeld bij objecten, die zich moeilijk via de bouwkundig georiënteerde criteria laten beoordelen (bijvoorbeeld straatmeubilair, herinneringsmonumenten, begraafplaatsen, panden met vooral bouwhistorische waarden), of in gevallen, waarin één of meer criteria ten opzichte van de andere uitzonderlijk hoog scoren. Ook bij uit verschillende bouwdelen bestaande complexen is soms afgeweken van deze 'scoreberekening'. Zo kan een orde K2 boerderij uiteindelijk toch worden opgevalueerd tot orde K1, wanneer er sprake is van een bijzonder gaaf erf met belangwekkende bijgebouwen, die K1 hebben gescoord. Het ensemble is dan van zeer hoge cultuurhistorische kwaliteit.

De in de kaart opgenomen karakteristieke objecten hebben op de vijf genoemde criteria (met enkele uitzonderingen) tenminste overwegend positief gescoord. Ze hebben dan ook met elkaar gemeen dat ze van belang zijn als onderdeel / ondersteuning van de cultuurhistorische gebiedskarakteristiek en vanwege ensemblewaarde met nabijgelegen karakteristieke en/of beschermde objecten. Ook is er altijd sprake van een behoorlijke herkenbaarheid van het oorspronkelijke concept en een zekere mate van gaafheid van hoofdvorm, in relatie tot de ontwikkelingsgeschiedenis en de historische gelaagdheid van het gebied.

Definitie totaalwaarden

Orde K1 Zeer hoge cultuurhistorische waarde

De op de beleidskaart als K1 gekwalificeerde objecten scoren op bovengenoemde criteria me-rendeels hoog. Het betreft zeer hoogwaardige onderdelen (gebouwen, objecten en ensembles), die vanwege de voornamelijk hoge ruimtelijke waarden, historische waarden en objectwaarden van wezenlijk en onlosmakelijk belang zijn voor de gemeente Nieuwegein en zijn historisch-ruimtelijke gebiedskarakteristieken.

Wanneer ze zouden worden getoetst aan de algemeen gehanteerde monumentenselectiecriteria dan is de kans zeer groot dat ze voldoende waarden bezitten voor de kwalificatie gemeentelijk monument. Integrale instandhouding is zeer gewenst. Orde K1 kan dan ook als 'monument-waarde' worden gekenschetst. Mocht er in de toekomst overgegaan worden tot het actualiseren van de gemeentelijke monumentenlijst dan is dit de topcategorie, waaruit geselecteerd kan wor-den.

Rijks- en gemeentelijke monumenten scoren eveneens K1.

Orde K2 Hoge cultuurhistorische waarde

De categorie K2 scoort vooral bij de criteria architectuurhistorische waarden, gaafheid, herken-baarheid en zeldzaamheid wat lager dan de categorie K1, vaak vanwege de wijzigingen aan details. Verder betreft het karakteristieke onderdelen (gebouwen, objecten en ensembles) die vanwege de voornamelijk hoge én positieve ruimtelijke waarden, historische waarden en objec-ten van grote betekenis zijn voor de gemeente Nieuwegein en zijn historisch-ruimtelijke gebieds-karakteristieken. Instandhouding van het gevelbeeld en/of hoofdvormen is wenselijk.

Orde K3 Positieve cultuurhistorische (beeldondersteunende) waarde

De laagste categorie K3 is voornamelijk wat betreft de hoofdverschijningsvorm goed herkenbaar gebleven; details of gevelindelingen kunnen verstoord zijn. Voorwaarde is dat er sprake is van een meer dan voldoende mate van herkenbaarheid van het oorspronkelijke concept en dat deze objecten een wezenlijk onderdeel vormen van één van de gebiedskarakteristieken of de be-schermden stads- en dorpsgezichten.

Deze objecten hebben vooral een beeldondersteunende waarde. Instandhouding van de hoofd-vormen is wenselijk.

8.4.5 Suggesties voor instandhoudingsbeleid voor karakteristieke objecten

De aan de hand van de waarderingscriteria getoetste karakteristieke objecten geven aanleiding voor het doen van suggesties voor specifiek beleid om deze waardevolle elementen te borgen in toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen. Daarvoor zijn verschillende mogelijkheden. De indeling in drie orden is hierbij richtinggevend.

Orde K1 objecten: Gemeentelijke monumenten?

Hierboven is al aangegeven, dat de als categorie K1 geselecteerde objecten (de orde K1-objecten) dusdanig veel kwaliteiten bezitten, dat zij ook in een toetsing aan de hand van monu-mentenselectiecriteria hoog zullen scoren. De inventarisatieresultaten kunnen daarom ook van

dienst zijn voor mogelijk toekomstige inventarisatie- en aanwijzingsprojecten voor actualisering van de gemeentelijke monumentenlijst. De huidige gemeentelijke Erfgoedverordening voorziet in de mogelijkheid om objecten of terreinen aan te wijzen tot gemeentelijk monument. Ook bevat de verordening de standaard instandhoudingsbepalingen. Het is formeel niet mogelijk om via de erfgoedverordeningen beeldbepalende panden aan te wijzen.

Gezien de hoge kwaliteit van de orde K1-objecten is het aan te bevelen voor de instandhouding hiervan de mogelijkheden voor uitbreiding van de gemeentelijke monumentenlijst te onderzoeken. De nu voorhanden groslijst is een uitstekend vertrekpunt voor een nadere inventarisatie, beschrijving, waardering en definitieve selectie van cultuurhistorisch waardevolle objecten en ensembles met het oog op aanwijzing als gemeentelijk monument. Hiervoor dient dan wel de monumentenverordening te worden aangepast.

Orde K2 en K3 objecten

Voor de orden K2 en K3 wordt aanbevolen een meer planologische bescherming in het leven te roepen, middels opname in de bestemmingsplannen en via heldere regels in de welstandsnota's. Van rijkswege is inmiddels aangegeven, dat cultuurhistorie een factor wordt bij het plannen van de ruimtelijke inrichting van Nederland. 'Cultuurhistorie vormt de materiële weerslag van menselijk handelen in het verleden. Dit is in ons land overal aanwezig, en vertegenwoordigt een belangrijke waarde die in de besluiten meegenomen moet worden', aldus de *Beleidsbrief MoMo*. Cultuurhistorie zal dus verankerd moeten worden in de ruimtelijke ordening. De ruimtelijke belangen worden op lokaal niveau geregeld via het bestemmingsplan, op basis van de Wet ruimtelijke ordening (Wro). Dat bestemmingsplan wordt belangrijk voor de borging van de cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening. Zo kan een integrale afweging plaats vinden van alle belangen, die op de kwaliteit van de ruimte effect hebben. Cultuurhistorie is één van die belangen. De cultuurhistorische waarden zullen dan ook bij het vaststellen van bestemmingsplannen moeten worden geanalyseerd en verankerd. Naast het sectorale beschermingsinstrumentarium maakt het bestemmingsplan het mogelijk om niet alleen de waarden van het object en de onmiddellijke omgeving op te nemen, maar ook andere waardevolle structuren, gebieden, cultuurlandschappen en archeologische waarden.

De nieuwe Wro gaat er vanuit dat erfgoed wordt verankerd in de nieuw te maken bestemmingsplannen. Het nieuwe erfgoedbeleid streeft dus naar de inpassing van cultureel erfgoed, dus ook gebouwde objecten, in het ruimtelijke beleid. Door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed zijn in 2010 voorbeeldregels geformuleerd voor het omgaan met karakteristieke bebouwing via het bestemmingsplan.⁸ Deze regels voldoen aan de SVBP 2008 en de Wabo en dienen als voorbeeld voor de samenstellers van bestemmingsplannen met cultuurhistorische component. Enkele suggesties zijn:

Aanduiding 'karakteristiek' met omgevingsvergunning voor het slopen van bouwwerken.

⁸ Zie website <http://www.cultureelerfgoed.nl/handreikingerfgoedenuimte/home/juridisch-instrumenteel-spoor/bestemmingsplan/erfgoed-in-bestemmingsplannen>

- Opnemen van een object in de bestemmingsomschrijving, waarbij, ter plaatse van de aanduiding 'karakteristiek', de instandhouding van de karakteristieke hoofdvorm van gebouwen wordt nagestreefd;
- Omgevingsvergunning voor het slopen: een vergunningplicht instellen, wat betekent, dat voor het slopen van bouwwerken, ter plaatse van de aanduiding 'karakteristiek' een omgevingsvergunning vereist; op dit moment (sinds 1 april 2012) is de omgevingsvergunning voor het slopen afgeschaft, maar dat geldt niet voor monumenten en panden in een beschermd dorpsgezicht);
- Omgevingsvergunning voor het wijzigen; niet van toepassing op werken, geen bouwwerken zijnde, of werkzaamheden, die het normale onderhoud betreffen of reeds in uitvoering zijn op het tijdstip van het van kracht worden van het plan;
- De omgevingsvergunning kan slechts worden verleend, indien:
 - geen onevenredige afbreuk wordt gedaan aan de karakteristieke hoofdvorm van de bebouwing;
 - de karakteristieke hoofdvorm niet langer aanwezig is en niet zonder ingrijpende wijzigingen aan het gebouw kan worden hersteld;
 - de karakteristieke hoofdvorm in redelijkheid niet te handhaven is;
 - het delen van een gebouw of bijgebouwen betreft, die op zichzelf niet als karakteristiek vallen aan te merken, en door sloop daarvan geen onevenredige aantasting van de karakteristieke hoofdvorm plaatsvindt.

Orde K2

Sloop van orde K2 objecten is vanwege de hoge cultuurhistorische waarde ongewenst. Het advies is dat alleen in uitzonderingsgevallen sloop van deze objecten aan de orde kan zijn en een omgevingsvergunning hierop kan worden verleend. Bij wijziging dient zoveel mogelijk te worden uitgegaan van instandhouding en een restauratieve aanpak van hoofdvorm/kap en gevelbeeld. Oorspronkelijke gevelelementen dienen te worden gehandhaafd en indien nodig hersteld. Hiervoor dienen tevens welstandscriteria te worden opgenomen in de welstandsnota van de gemeente Nieuwegein. Deze welstandscriteria moeten aansluiten bij de algemene gebieds- en bebouwingskarakteristiek van het plangebied.

Ook is het aan te bevelen om bij ruimtelijke ontwikkelingen eerst onderzoek te doen naar de cultuurhistorische waarde van deze objecten, ten einde geen bijzondere kwaliteiten verloren te laten gaan.

Orde K3

De orde 3 panden hebben vooral veel waarde als ondersteuning van de gebiedskarakteristiek en als onderdeel van belangrijke (beschermde) cultuurhistorische ensembles. Bij verbouwing is vooral behoud van de hoofdvorm, de schaal en de ruimtelijke betekenis binnen het historische ensemble het uitgangspunt. Ook hiervoor wordt aanbevolen welstandscriteria op maat op te nemen in de welstandsnota.

Vervanging van deze panden is in principe mogelijk, maar wel volgens duidelijke op de historische gebiedskarakteristiek afgestemde regels en na verlenen van een omgevingsvergunning.

Kort samengevat:

- Orde K 1: potentiële gemeentelijke (soms zelfs provinciale) monumenten, integraal behoud middels gemeentelijke of provinciale monumentenverordening;
- Orde K 2: karakteristieke historische panden, instandhouden/herstel van hoofdvorm/kap en gevelbeeld, regelen bijvoorbeeld via bestemmingsplan (omgevingsvergunning, met objectgerichte en ruimtelijke criteria);
- Orde K 3: beeldondersteunende panden, behoud van hoofdvorm, schaal en betekenis voor het historische ensemble, regelen via bestemmingsplan (omgevingsvergunning, met vooral ruimtelijke criteria).

De hier gepresenteerde instandhoudingsvoorstellen zijn voornamelijk objectgericht, maar niet los te zien van de cultuurhistorische context. Ook in de gemeente Nieuwegein zal erfgoed een plaats moeten krijgen in het ruimtelijk beleid en de bestemmingsplannen. Ten aanzien van het gebouwde erfgoed is het aan te bevelen om naast de rijks- en provinciale panden via het bestemmingsplan de instandhouding van de orde 1, 2 en 3 panden te borgen.

8.4.6 Bouwhistorische kwaliteit

Aan een groot aantal objecten op de verwachtingswaarden- en beleidsadvieskaart is een bouwhistorische kwaliteit toegekend. Het betreft zowel rijks- en gemeentelijke monumenten als objecten die als orde K1 of K2 zijn geïnventariseerd.

Als we willen weten hoe oud een gebouw daadwerkelijk is en wat er in de loop der eeuwen aan veranderd is, is een bouwhistorisch onderzoek noodzakelijk. Bouwhistorisch onderzoek dient een wetenschappelijk doel, omdat de verkregen informatie en documentatie de kennis over het gebouw én het bouwen in het verleden aanzienlijk vergroten. Daarnaast heeft het onderzoek tot doel, om de waardevolle onderdelen van oude gebouwen beter te kunnen definiëren en daarmee beter te kunnen behouden. Bouwhistorisch onderzoek brengt die waarden in woord en beeld. Bouwhistorisch onderzoek (van globaal verkennend tot zeer gedetailleerd ontledend) kan worden ingezet bij verbouwing van rijks- of gemeentelijke monumenten en kan ook bij niet-beschermd historische objecten van nut zijn. De onderzoeksresultaten (bouwhistorische informatie, bouwgeschiedenis, waardenstelling) dienen als inspiratiebron en referentiepunt voor het verbouwingsplan. In de vergunningsprocedure dient het bouwhistorisch onderzoek als basis voor de bouwplantoetsing. Aan de hand van de waardenstelling wordt dan snel duidelijk of de cultuurhistorische waarden op adequate wijze in het plan zijn geborgd. Is dat het geval, dan zal het ontwerp waarschijnlijk niet op gespannen voet staan met de cultuurhistorische waarden. Een soepele planbeoordeling levert zo tijdswinst op in het vergunningstraject. Een bouwhistorisch onderzoek dient te voldoen aan de *Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek*⁹.

De beleidskaart geeft aan, bij welke panden bouwhistorisch onderzoek kan worden ingezet om tot een betere toetsing van het restauratie- of verbouwingsplan te komen en uiteindelijk tot een betere borging van de cultuurhistorische waarden van het object. Ten slotte kan hier worden

⁹ Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek, 2009. Uitgave van de RCE en de Rijksgebouwendienst.

opgemerkt, dat een hoge bouwhistorische kwaliteit reden kan zijn om een niet-beschermd pand aan te wijzen als monument.

8.4.7 Overige gebieden / bouwkundige ensembles met hoge cultuurhistorische waarden

Vanuit het perspectief van de historische gebouwde omgeving is op de beleidskaart een aantal gebieden en ensembles gemarkeerd, die vanwege de zeer duidelijk aanwezige gebiedskarakteristiek, de gave structuren en een hoge dichtheid aan waardevolle (beschermd) gebouwen een hoge cultuurhistorische waarde vertegenwoordigen. Het gaat dus om op dit moment niet beschermde gebieden. Er is vooral gelet op de samenhang tussen historische stedenbouw, dorpsstructuren, landschap, groen en bebouwing.

De criteria (op gemeentelijk niveau) waaraan deze gebieden en ensembles zijn getoetst zijn:

- Het belang van het gebied of ensemble als voorbeeld of onderdeel van één van de cultuurhistorische gebiedskarakteristieken in de gemeente Nieuwegein;
- De structurele gaafheid en herkenbaarheid van het gebied;
- De dichtheid en kwaliteit van de aanwezige beschermde en/of karakteristieke bebouwing, waarbij gelet is op herkenbaarheid, gaafheid en (in mindere mate) zeldzaamheid.

In het kader van de nieuwe erfgoedvisie om cultuurhistorie een factor te laten zijn bij het plannen van de ruimtelijke inrichting van ons land, is het aan te bevelen om aan de in de beleidsadvieskaart gemarkeerde gebieden bijzondere aandacht te besteden en ze te benoemen in de bestemmingsplannen als uitgangspunt bij het vaststellen van criteria en omgevingsvergunningen. Ook kunnen ze worden opgenomen in structuurvisies en de welstandsnota. Deze gebieden zijn benoemd in hoofdstuk 6.

9 Bestemmingsplanteksten

9.1 Laagraven

9.1.1 Aardkundige elementen

De Jutphaas- en Blokstroomgordels liggen relatief dicht aan het maaiveld. Als gevolg van reliëfinversie zijn de oeverwallen en rivierbedding als hoger gelegen gebieden zichtbaar in het buitengebied. Hier kunnen ook restgeulen waarneembaar zijn in het microreliëf. Op basis van het kadastraal minuutplan uit de periode 1811-1832 blijkt een duidelijk verband te bestaan tussen de spreiding van ondiep gelegen stroomgordels en de grootte van het verkavelingspatroon. Algemeen genomen zijn percelen groter op de ondiep gelegen stroomgordelafzettingen, omdat deze hoger gelegen gronden minder ontwatering behoeften en er dus minder sloten zijn gegraven.

9.1.2 Historische geografie en landschap

De Overeindse weg is de middeleeuwse ontginningsbasis van de cope-ontginning Overeind en vormt als ijle lintbebouwing met laanbeplanting en een wetring aan de noordkant van de weg nog steeds een structurerend historisch element. In een schuine hoek daarop ligt vanouds de typische strokenverkaveling van een cope-ontginning. De diepe stroken zijn in de twintigste eeuw afgekort door de komst van het Lekkanaal en het Amsterdam-Rijnkanaal in het zuiden en door de Houtenseweg in het noorden. Ook door de aard van het landgebruik (laagstamboomgaarden) en de aanleg van de golfbaan veranderde de aard van het landschap. De historische cope-ontginning is echter nog herkenbaar en in combinatie met het lint van de Overeindseweg van historisch-landschappelijke waarde. Tot de verbreding van het Amsterdam-Rijnkanaal in 1981 en het verdwijnen van de Heemstederbrug, stond de Overeindseweg in verbinding met de Nede-reindseweg. Sindsdien is het gebied min of meer geïsoleerd gebleven van de rest van Jutphaas en de gemeente Nieuwegein, en bovendien onbebouwd gebleven. In het kader van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, die aanving in 1815 en tot de Tweede Wereldoorlog in fases door ging, werd het inundatiekanaal gegraven waarmee landbouwgronden ten noorden en zuiden van de Overeindseweg als inundatievlaktes onder water konden worden gezet. In 1873 werden de Batterijen aan de Overeindseweg aangelegd aan de westkant van het inundatiekanaal. Ze waren een vooruitgeschoven post voor het Fort Jutphaas en moesten het inundatiekanaal en de Overeindseweg kunnen verdedigen. Latere toevoegingen bestaan uit een kade aan de westzijde van het kanaal, die in 1939-1940 werd versterkt met kazematten.

9.1.3 Stedenbouwkundige ontwikkeling en bebouwingskarakteristiek

Oudst aanwezige bebouwing

De historische bebouwing concentreert zich langs het ontginningslint, de Overeindseweg. Tot de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal stond dit lint nog in directe verbinding met de Nede-reindseweg (en de huidige De Malapertweg en Rond het Fort). Van de in de vroege 19e eeuw reeds aanwezige boerenerven langs het binnen het plangebied gelegen deel van de Overeindseweg

(drie aan de noordzijde van de weg, één aan de zuidzijde) zijn de locaties tegenwoordig nog steeds bebouwd (huisnummers 27, 31 en 33 en 38). Overeindseweg 38 is een oude hallehuis-boerderij met afgewolfd, deels rietgedekt zadeldak, die op grond van de kapvorm en andere vroege kenmerken wellicht nog een 18e-eeuwse oorsprong heeft. De boerderijen op de nummers 27 en 33 zijn in het laatste kwart van de 19e eeuw ingrijpend gemoderniseerd en bezitten in beide gevallen een voorhuis met hoge zijgevels en zadeldak. Het lage bedrijfsgedeelte van nr. 27 is wellicht in aanleg nog een restant van de oudere boerderij. De boerderij op nr. 31 is recentelijk grotendeels vernieuwd maar in hoofdvorm (hallehuis) nog herkenbaar. In de late 19e eeuw verrees op het erf van nr. 38 een tweede grote hallehuisboerderij (nr.36) van het in die periode gebruikelijke zadeldaktype met hoge zijgevels. Karakteristiek is de situering van de boerderijen, in een lichte schuine hoek haaks op de openbare weg, voor op het erf.

Vanaf de late 19e eeuw is het boerderijenlint aangevuld met enkele woningen, waaronder de kleine bakstenen, naderhand uitgelegde Fortwachterswoning nabij de batterij (1881, nr. 25) en een bungalow uit 1959 (Overeindseweg 34a). De bebouwing aan de nabij gelegen Heemstedseweg ligt net buiten de gemeente Nieuwegein en maakt dus geen deel uit van het plangebied. In de jaren 1871-1873 verrees in opdracht van het toenmalige Ministerie van Oorlog een verdedigingswerk, bestaande uit een tweetal batterijen bij een gelijktijdig gegraven inundatiekanaal. Ze dienden ter verdediging van de Overeindseweg en om de afdamming van het inundatiekanaal door mogelijke vijanden te voorkomen. De noordelijke batterij met toebehoren (aardwerken, wachthuis, remise, bergplaats, artillerieloods en fortwachterswoning) is van het 19e-eeuwse complex gaaf behouden gebleven. Het zuidelijke deel van het verdedigingswerk ging bij de verbreding van het Amsterdam-Rijnkanaal in 1981-1982 verloren.

In het plangebied bevinden zich de volgende monumenten, alle van *zeer hoge cultuurhistorische kwaliteit*:

- Overeindseweg 25, fortwachterswoning (RM);
- Overeindseweg bij 25, complex 'Tweede Fort', met aardwerk, wachthuis, remise, bergplaats, artillerieloods (RM); (Thans loopt de procedure voor de uitbreiding van het rijksmonument Overeindseweg 25. Toegevoegd zullen worden de brug inclusief schotbalkkering/sluis, de tankversperring op de Overeindseweg en de koepelkazemat en de niet-voltooid groepsschuilplaatsen lang het 2e Veld.)
- Overeindseweg bij 25, jongere onderdelen bij 'Tweede Fort': mitrailleurkazemat en schotbalkkering (RM);
- Overeindseweg 38, boerderij (GM).

De in het plangebied aanwezige karakteristieke bebouwing naast genoemde monumenten kan als volgt worden geclassificeerd;

Zeer hoge cultuurhistorische kwaliteit:

- Overeindseweg 27 (hoofdgebouw met achterliggend cirkelvormig element)
- Overeindseweg 36
- Brug over het inundatiekanaal (in procedure)

- Koepelkazemat langs 2^e Veld (in procedure)

Hoge cultuurhistorische kwaliteit:

- Overeindseweg 27 (bijgebouw)
- Overeindseweg 33
- Overeindseweg 34a

Positieve/beeldondersteunende kwaliteit:

- Overeindseweg 33a
- Infrastructureel bouwwerk Overeindseweg (betonnen brug met hek aan noordzijde van de Overeindseweg)
- Sluis bij de noordelijke tak van het 2^e Veld
- Koppeldijk 12

9.2 Vreeswijk-Noord

9.2.1 Aardkundige elementen

In dit plangebied zijn geen aardkundige elementen aanwezig.

9.2.2 Historische geografie en landschap

Het gebied is in de middeleeuwen vanaf de Lekoever (die vroeger mogelijk ooit zuidelijker heeft gelegen) ontgonnen in een min of meer regelmatige, noord-zuidgerichte strokenverkaveling. In de woonwijken en groengebieden van Vreeswijk-Noord is deze typische, bijna 1000 jaar oude, noord-zuidrichting nog goed te herkennen in het stratenpatroon, de bouwrichting, in sloten en kanalen en in groenstructuren. In enkele gevallen lopen sloten en straten nog steeds door tot aan de historische basis: de Lekdijk.

Een belangrijk structurerend historisch element wordt gevormd door de Vaartse Rijn (midden 12^e eeuw) en het Merwedekanaal (1881). Het gebied ten oosten van de Vaartse Rijn is met insteekhavens en straatrichting nog duidelijk op de oude vaart gericht, hetgeen de nieuwe bebouwing een hoge ruimtelijke kwaliteit verleent. In een groot deel van het plangebied draagt de nabijheid van de Lek of van de kanalen (zicht op water, op bruggen of op dijk) wezenlijk bij aan de identiteit of de eigenheid van de wijk.

Binnen Vreeswijk-Noord is het historisch wegenpatroon, zoals dat in de eerste helft van de 19^e eeuw aanwezig was, nog goed herkenbaar in de vorm van de Wierselaan en de Prins Hendrikslaan. Het landgoed De Wiers werd in 1947 gesloopt. Het huidige pand uit 2004-2006 is gebouwd op de kelders van het oude huis. Er omheen ligt een bescheiden nieuwe buitenaanleg. In het gebied rond het huidige Elzenbos, dat vroeger waarschijnlijk bij de buitenplaats hoorde, is zowel de vroegere kavelstructuur als de functie (hakbos) uit die tijd herkenbaar.

9.2.3 Stedenbouwkundige ontwikkeling en bebouwingskarakteristiek

Aangezien de oudste nog aanwezige bebouwing dateert uit de 17^e eeuw wordt hier volstaan met een globale schets van de ontwikkelingen vanaf die periode. Het aanvankelijk agrarisch gebruik-

te gebied ten noorden van Vreeswijk (waarin het voorname Huis de Wiers met omliggende terreinen een prominente plaats in nam) was tot in de late 19e eeuw een vrijwel leeg gebied. Pas met de komst van het Merwedekanaal (vanaf 1881) werd het gebruik geïntensiveerd en volgde vanuit de hoofdas, de Wierselaan en de waterlopen, een gestage 'herontwikkeling' van het gebied.

Oudst aanwezige bebouwing

De oudste bebouwing in het plangebied bestaat uit het overwelfde 17e-eeuwse souterrain van het voormalige Huis De Wiers. Dit huis werd vermoedelijk in 1654 gebouwd door Willem Ploos van Amstel als 'ridderwoninghe'. Het op een omgracht terrein gelegen huis was gebouwd in de stijl van het Hollands classicisme en vormde aanvankelijk het centrale punt in een fraaie aanleg, die in de 18e eeuw werd aangevuld met vijvers, een oranjerie en een theekoepel. Na 1878 raakten huis en buitenplaats sterk in verval. In 1899 werd het pand opgekocht door de Nederlandse Stoombriquettenfabriek en kreeg het een industriële bestemming. In de omgeving van het huis werd een haven gegraven, de grachten werden gedempt en de theekoepel gesloopt. In 1947 volgde de sloop van het huis, met uitzondering van de solide kelderverdieping, waarop door de N.V. Keulsche Vaart een fabriekshal werd gebouwd. Na sloop van deze fabriek zijn de resterende kelders uiteindelijk opgenomen in een nieuw plan, dat in 2006 kon worden afgerond. Tot ver in de 19e eeuw vormde het complex van De Wiers de enige bebouwing in het plangebied. Met de vestiging van de Stoombriquettenfabriek verrezen aan de Wierselaan enkele arbeiderswoningen, waarvan nu nog een ingrijpend verbouwd blokje resteert (nrs. 235-241).

Eind 19e eeuw

Met de aanleg van het Merwedekanaal (1881-1892), met ter hoogte van Vreeswijk een nieuw kanaalvak, kwam het gebied ten noorden van de oude kern van Vreeswijk in de belangstelling te staan als vestigingsplek voor werven en industrieën. De Stoombriquettenfabriek is daar een voorbeeld van. Van de vooroorlogse industriële bedrijvigheid is echter wat betreft de bebouwing niets behouden gebleven.

De toenemende bedrijvigheid rond het Merwedekanaal en de nieuwe sluizen betekende een nieuwe bloeiperiode voor het dorp Vreeswijk. Dat begon zich tegen het einde van de 19e eeuw heel langzaam in noordelijke richting te ontwikkelen. Langs de Koninginnenlaan, de Prins Hendriklaan en de buiten het plangebied gelegen Handelskade ontstond lintbebouwing, een mix van woonhuizen, bedrijfspanden en enkele winkels.

Aan de Koninginnenlaan verrezen aan de noordzijde in de late 19e eeuw enkele woningen, waaronder een dubbele sluiswachterswoning (nrs.24-26, 1886), maar de grootste bouwactiviteit volgde kort na de eeuwwisseling met de bouw van de RK Barbarakerk met pastorie (1908-1910) aan de zuidzijde van de laan (buiten het plangebied) en de villa Hoog Sandveld op nr.28 (1904, binnen het plangebied). Deze was bestemd voor de hoofdopzichter van de nabij gelegen Koninginnensluis. De villa maakt deel uit van het lint langs de noordzijde van de Koninginnenlaan. Hier bevinden zich enkele (dubbele) woningen uit de late 19e en vroege 20e eeuw, deels vrijstaand, deels per twee geschakeld. Koninginnenlaan 4-6 dateert uit de eerste jaren van de 20e eeuw en heeft een markante voorgevel met neorenaissance accenten. De dubbele woning Koninginnenlaan 12-14 is in 1912 gebouwd in nieuw-historiserende stijl, met vakwerkaccenten in de topge-

vels. Op de hoek met de Prins Hendriklaan staat een kleinschalig winkelpand met historische winkelpui uit het einde van de 19e eeuw.

Eerste helft 20e eeuw

Op het noordelijke deel van het terrein tussen het Merwedekanaal en de Vaartse Rijn verrees in 1915 het complex van de Prins Hendrikinternaat, de Christelijke School voor Schipperskinderen, naar ontwerp van architect Kuilers in Utrecht. Bij het imposante school- en internaatgebouw behoren een directeurswoning aan de Prins Hendriklaan (nr.11, 1915) en een tweede dienstwoning Prins Hendriklaan 12 (1921). Tussen het terrein van het Schippersinternaat en de Koninginnenlaan ontwikkelde zich een kleine woonwijk, het eerst aan de Prins Hendriklaan. De in redelijk gave staat bewaarde lintbebouwing bestaat hier uit een mix van kleine villa's, middenstandswoningen en arbeiderswoningen van één of twee bouwlagen met kap in traditionele of nieuw-historiserende stijl, uit de periode circa 1910-1925. De voorgevels, veelal met decoratieve siermetselwerkdetails zijn gericht op de Vaartse Rijn. Temidden van de woningen staat de uit 1913 daterende Willem Alexanderschool (nr.27), een markante bakstenen school met pannen gedekte schilddaken. Aan de westzijde is deze school gekoppeld aan de voormalige RK lagere school aan de Julianaweg (1921). Beide scholen zijn voorbeelden van eenvoudige traditionele/rationele baksteenarchitectuur uit het eerste kwart van de 20e eeuw.

Parallel aan de Prins Hendriklaan werd in de vroege 20e eeuw de Julianaweg aangelegd. Aan de oostzijde hiervan bevindt zich een vrijwel aaneengesloten reeks arbeiders- en middenstandswoningen, waarvan het merendeel dateert uit de periode 1922-1930. Opvallend is de variatie aan woningtypen: bescheiden geschakelde woningen van één bouwlaag met kap, al dan niet haaks gericht op de openbare weg, enkele dubbele middenstandswoningen onder één kap, enkele individuele woningen met een werkplaats in de onderbouw en een groot herenhuis (op de hoek met de Koninginnenlaan). De bebouwing aan de westzijde van de Julianaweg is grotendeels van na de Tweede Wereldoorlog. Opvallend is hier de kleine villa op nr.15, een uit 1959 daterend ontwerp met voor die periode gematigd moderne vormgeving. De Emmaweg, die de Julianaweg met de Prins Hendriklaan verbindt is aan de zuidzijde bebouwd met twee markante blokken geschakelde woningen uit 1930-1932, bakstenen blokken met dominante pannendaken en een levendige geveldetaillering in zakelijk-expressieve trant.

Na 1945

Kort na de Tweede Wereldoorlog werden plannen gemaakt voor kleinschalige uitbreidingen ten noorden van het oude dorp, waarbij in eerste instantie terreinen tussen de Vaartse Rijn en de Wierselaan werden bebouwd, in het gebied ten zuiden van de Oranjestraat met enkele portiekflats en geschakelde eengezinswoningen in drie eenvoudige stempels, en ten noorden van de Oranjestraat (binnen het plangebied Vreeswijk-Noord) met eenvoudige blokken geschakelde woningen in traditionele baksteenarchitectuur aan de Wierselaan en de Bernhardstraat (1956). In deze periode is de Oranjestraat via de Oranjebrug (1957) aangesloten over de Vaartse Rijn aangesloten op de Koninginnenlaan.

In de jaren 1962-1965 volgde een groot complex geschakelde woningen in eenvoudige halfopen bouwblokken ten oosten van de Wierselaan (Rivierenbuurt). Dit complex is in de tweede helft van

de jaren zestig in oostelijke en noordelijke richting nog enigszins uitgebreid. Aan de zuidrand van deze wijk verrezen in 1967 het markante kantoorgebouw Prinsessenweg 1 en in 1970-1971 een basisschool (Roerstraat 1) in eenvoudige functionalistische trant.

Ten noorden van de woningbouwcomplexen bleven werven en bedrijven het beeld bepalen. De Wierselaan werd in de jaren zeventig en tachtig de hoofdas in een nieuw bedrijventerrein (De Wierse), waarvan de bedrijfsbebouwing niet meer georiënteerd is op en afhankelijk van de Vaartse Rijn. Een deel van de bedrijven is inmiddels gesloopt en vervangen door nieuwe woningbouw. Van de oude bedrijvigheid resteert voornamelijk het complex van de tegenwoordige museale scheepswerf aan de Wierselaan (circa 1949-1955).

In het plangebied bevinden zich de volgende monumenten, alle van zeer hoge cultuurhistorische kwaliteit:

- Koninginnenlaan 28, Villa Hoog Sandveld (RM);
- Prins Clausstraat 2-52, Christelijke School voor Schipperskinderen (RM);
- Prins Hendriklaan 11, dienstwoning bij Christelijke School voor Schipperskinderen (RM);
- Prins Hendriklaan 12, directiewoning bij Christelijke School voor Schipperskinderen (RM).

De in het plangebied aanwezige karakteristieke bebouwing naast genoemde monumenten kan als volgt worden geclassificeerd:

Zeer hoge cultuurhistorische kwaliteit:

- Emmaweg 1-7, 2-8
- Julianaweg 2
- Julianaweg 15
- Julianaweg 16
- Koninginnenlaan 2
- Koninginnenlaan 4
- Koninginnenlaan 6
- Koninginnenlaan 12
- Koninginnenlaan 14
- Koninginnenlaan 22
- Koninginnenlaan 24
- Koninginnenlaan 26
- Prins Hendriklaan 14
- Prins Hendriklaan 28
- Prins Hendriklaan 33
- Wierselaan 111
- Wierselaan 113, werf
- Wierselaan 115
- Wierselaan zn, trafo

Hoge cultuurhistorische kwaliteit:

- Julianaweg 24
- Julianaweg 28
- Julianaweg 48
- Oranjestraat zn, brug
- Prins Hendriklaan 27
- Prinsessenweg 1
- Wierselaan 113, kantoor

Positieve / beeldondersteunende kwaliteit:

- Emmaweg 9-11
- Julianaweg 4, 6, 8
- Julianaweg 18-20
- Julianaweg 22
- Julianaweg 30, 32, 34
- Julianaweg 36, 38, 40
- Julianaweg 42, 44
- Julianaweg 46
- Prins Hendriklaan 2, 3
- Prins Hendriklaan 15
- Prins Hendriklaan 16
- Prins Hendriklaan 17
- Prins Hendriklaan 18
- Prins Hendriklaan 19
- Prins Hendriklaan 21
- Prins Hendriklaan 22-26
- Prins Hendriklaan 30
- Prins Hendriklaan 34-35
- Roerstraat 1
- Wierselaan 91, 93, 95
- Wierselaan 97, 99, 101

10 Onderzoeksagenda

pm

Literatuur

- Baaij, H.**, *Nieuwegein van groeikern tot stad*, Amsterdam-Antwerpen 1991.
- Berendsen, H.J.A. & E. Stouthamer**, 2001. Palaeogeographic development of the Rhine-Meuse delta, The Netherlands. Koninklijke van Gorcum, Assen.
- Berendsen, H.J.A.**, 1982. De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht: een fysisch-geografische studie. Utrechtse Geografische Studies (UGS) 25. Utrecht.
- Berendsen, H.J.A.**, 2004. *De vorming van het land: inleiding in de geologie en de geomorfologie. Fysische geografie van Nederland*. Koninklijke van Gorcum, Assen.
- Berendsen, H.J.A.**, 2005. *Landschappelijk Nederland*. Fysische geografie van Nederland. Koninklijke van Gorcum, Assen.
- Blijdenstein, R.K.M.**, 2005. *Tastbare Tijd. Cultuurhistorische atlas van de provincie Utrecht*. Provincie Utrecht.
- Boer, E. de, A.G. Oldenmenger e.a.** (2011). *Jutphaas. Herenstraat – Utrechtsestraatweg. Cultuurhistorische verkenning*. BAAC, Onderzoeks- en adviesbureau.
- Brombacher, A.A. & W. Hoogendoorn**, 1997. *Aardkundige waarden in de provincie Utrecht*. Provincie Utrecht.
- Dekker, C.**, 1983. *Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen, een institutioneel-geografische studie*. Zutphen.
- Dekker, C., Ph. Maarschalkerweerd & J.M. van Winter** (red.), 1997. *Geschiedenis van de Provincie Utrecht (deel 1, tot 1528)*.
- Fafianie, T., R. Rijntjes & M. van der Wiel** (eindred. E. Stades-Vischer), 2002. *Nieuwegein Geschiedenis en architectuur* (Monumenten-Inventarisatie Provincie Utrecht), Kerkebosch/SPOU, Zeist/Utrecht.
- Feirabend, J.W.H., A. Pijpker & J. Schut**, 1985. *Vreeswijk, Jutphaas, Nieuwegein in beeld*, uitgave van de Historische Kring Nieuwegein, Nieuwegein.
- Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant**, 2005. Aardkundig Waardevolle Gebiedenkaart Noord-Brabant. Combinatie Biblio / Van Gerwen, 's-Hertogenbosch.
- Houtstra, W.**, 2006. *Cultuurhistorisch Rapport. Vaart in de Vaartse Rijn* (stageonderzoek in opdracht van Erfgoedhuis Utrecht en architectuurcentrum Aorta).
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap**, 2009. *Beleidsbrief MoMo Modernisering Monumentenzorg*.
- Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek, 2009. Uitgave van de RCE en de Rijksgebouwendienst.
- Schut, J. & J.W.H. Feirabend**, 1989. *Juthpaas en Vreeswijk vroeger. Nieuwegein nu*, uitgave van de Historische Kring Nieuwegein, Nieuwegein.
- Steenbergen, C. & J. van der Zwart**, 2006. Strategisch Laagland: digitale atlas Nieuwe Hollandse Waterlinie. Delft/Rotterdam.
- Stenvert, R. e.a.**, 2001. *Monumenten in Nederland. Utrecht*, Zeist-Zwolle.
- Stichting voor Bodemkartering**, 1970. Bodemkaart van Nederland, Schaal 1:50.000, toelichting bij kaartblad 31 Oost, Utrecht.

- Stichting voor Bodemkartering**, 1981. Bodemkaart van Nederland, Schaal 1:50.000, toelichting bij kaartblad 38 Oost, Gorinchem.
- Stouthamer, E.**, 2001. *Holocene avulsions in the Rhine-Meuse delta, The Netherlands*. Nederlandse Geografische Studies, Utrecht.
- Wijmer, D.J.** (red.), Werkgroep kadastrale atlas provincie Utrecht, 2003. Nieuwegein in 1832: grondgebruik en eigendom. *Kadastrale atlas provincie Utrecht* 9. Utrecht.
- Will, C.**, 2002. Sterk water: de Hollandse waterlinie. Utrecht.

Gebruikte afkortingen

pm

Verklarende woordenlijst

pm

Overzicht van figuren, tabellen en bijlagen

Figuur 1. pm

Tabel 1. Overzicht fysisch-geografische eenheden met mate van zichtbaarheid en herkenbaarheid in het huidige landschap van de gemeente Nieuwegein.

Tabel 2. Bouwperioden Nieuwe Hollandse waterlinie met gebeurtenissen in Nieuwegein.

Bijlage 1. Toelichting kaarten en GIS-bestanden.

Kaartbijlage 1, blad 1 Cultuurhistorische waardenkaart, deelgebied Vreeswijk-Noord.

Kaartbijlage 1, blad 2 Cultuurhistorische waardenkaart, deelgebied Laagraven.

Kaartbijlage 2, blad 1 Waardering historische bouwkunde, stedenbouw en historisch landschap , deelgebied Laagraven.

Kaartbijlage 2, blad 2 Waardering historische bouwkunde, stedenbouw en historisch landschap , deelgebied Vreeswijk-Noord.

Bijlage 1. Toelichting kaarten en GIS-bestanden.

Het gebruik van de digitale GIS-bestanden

Op de cultuurhistorische waardenkaart (kaartbijlage 1) zijn niet alle eigenschappen van de geïnventariseerde elementen weergegeven. Getracht is per element de essentie weer te geven door symbool- en kleurgebruik, waardoor de onderlinge samenhang van de individuele elementen zichtbaar wordt. In de digitale GIS-bestanden bevindt zich aanvullende informatie met betrekking tot de elementen op de kaart. Daar de verschillende lagen aan en uit te zetten, selecties te maken op de eigenschappen en de laagvolgorde aan te passen, kunnen op basis van dezelfde bestanden anders samengestelde kaarten worden gemaakt.

Per discipline zijn meerdere GIS-bestanden aanwezig. De GIS-bestanden zijn vervaardigd in MapInfo 10.0 (.TAB-files) en ten behoeve van het gemeentelijk gebruik omgezet naar shape-files (.shp). Deze bestanden zijn bij de rapportage meegeleverd op CD-ROM (pm).

Een GIS-bestand bestaat uit een locatie (punt, lijn of vlak) en een aantal eigenschappen die in een achterliggende tabel zijn opge maakt. Hieronder is per discipline beschreven welke eigenschappen voorkomen in de tabellen.

De cultuurhistorische waardenkaart zijn bedoeld als dynamische producten. De resultaten van nieuw onderzoek en nieuwe inzichten over 'wat cultuurhistorie is' zouden bij een periodieke actualisatie een plek moeten krijgen in de achterliggende database en op de kaart. Op die manier wordt telkens van de meest recente gegevens uitgegaan.

Historisch-geografische elementen

- ID
- Categorie (bijvoorbeeld waterstaat, historische nederzettingsstructuur, NHW, etc.)
- Type (bijvoorbeeld bebouwing 1832, kerk, poldermolen, etc.)
- Toponiem (indien van toepassing)
- Bron (bijvoorbeeld historische kaarten, literatuur, historische vereniging)
- Beleidsregel

Cultuurhistorisch landschap

- ID
- Landschapstype
- Huidig gebruik
- Herkenbaarheid
- Waardering
- Toelichting op waardering
- Beleidsadvies

Aardkundige elementen

- ID
- Aardkundig element (bijvoorbeeld restgeul, crevasse)
- Bron (kaart of literatuur)
- Beleidsadvies

Gebouwde omgeving

Bouwkunde en waardering (per pand met bouwkundige waarde)

- ID
- X,Y-coördinaten
- Adresgegevens
- Bouwjaar globaal
- Bouwjaar exact
- Architect
- Bouwstijl
- Monumentstatus
- Bouwhistorische kwaliteit
- Beoordeling per 5 criteria
- Orde (opgetelde beoordeling)
- Beleidsadvies

Bouwkunde en waardering (per grotere eenheid)

- ID
- Categorie
- Type
- Waarde
- Toponiem
- Beleidsadvies

Nadere toelichting per discipline

Aardkundige elementen

Op basis van de landschapsontwikkeling vanaf het Laat Pleistoceen, de geomorfogenetische kaart van Zuid-Utrecht (Berendsen, 1982; schaal 1:25.000) en de paleogeografische kaart van de Rijn-Maas delta (Berendsen & Stouthamer, 2001; schaal 1:100.000) zijn de fysisch-geografische eenheden binnen de gemeente Nieuwegein in kaart gebracht. Na deze landschap-pelijke inventarisatie is vervolgens gekeken in hoeverre deze nog zichtbaar en/of herkenbaar zijn in het huidige landschap. Hierbij zijn de aardkundige elementen geprojecteerd op, en vergeleken met het Kadastrale Minuutplan 1811-1832 (Wijmer, 2003), het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN; www.ahn.nl), huidige topografische kaarten en recente luchtfoto's (Google Maps). De mate van zichtbaarheid en/of herkenbaarheid van aardkundig elementen is uiteindelijk in tabel-vorm gepresenteerd en nader toegelicht.

Historische landschappen

Bij het benoemen van historische en prestedelijke landschappen volgens de systematiek van Histland zijn meerdere aspecten van belang. Het eerste aspect is de wijze van ontginning (cope-ontginning, stroomrugontginning etc.). De lijnen en structuren (kaden, weteringen, verkavelingspatronen) die bij deze ontginning in het landschap zijn aangelegd, vormen de basis van de ontwikkeling van het landschap. Ze zijn vaak nu nog herkenbaar. Het tweede aspect is de latere gebruiksgeschiedenis en ontwikkeling van het landschap (verdroging, vernatting, intensivering, etc.), die resulteerden in een landschapsbeeld dat we nu als historisch kenmerken. Dat kan het 19e-eeuwse beeld zijn of het landschapsbeeld van vlak voor de verstedelijking. Het derde aspect is het huidige landschapsbeeld. Het landschap in het buitengebied of de stad kan in sommige gevallen nog veel op de vroegere situatie lijken, maar soms zijn alleen enkele structuren nog zichtbaar.

In het plangebied zijn zo'n 40 deelgebiedjes (vlakken op de kaart) ingedeeld naar historische en prestedelijke landschapstypen. De landschappen zijn in eerste instantie gekarakteriseerd naar de aard van de ontginning en hun voorkomen in ofwel 1850 (voor het landelijk gebied) ofwel het momentkort voor de verstedelijking (voor het stedelijk gebied). Die indeling is gemaakt met behulp van literatuur, historische kaarten (van 1850 tot 1981) en bodemkaarten. Omwille van de eenvoud van de legenda is indeling op dit punt voor het stedelijk gebied sterk vereenvoudigd. Ook het huidige landschapsbeeld speelde een rol (landelijk gebied, groenvoorziening, of bebouwd). Tenslotte is de herkenbaarheid beoordeeld aan de hand van topkaarten, luchtfoto's, Streetview (Google Maps), de vogelvluchtfoto's van Bing Maps en veldwerk. Het veldwerk is uitgevoerd in maart 2012. De 40 deelgebiedjes zijn gewaardeerd, waarbij niet alleen de herkenbaarheid, maar ook bijzondere kenmerken een rol speelden.

In het GIS-bestand staan toelichtende opmerkingen over landschappelijke bijzonderheden en over de waardering van de deelgebiedjes.

Bronnen

De volgende (digitale) kaarten zijn gebruikt voor het identificeren en beschrijven van historische landschappen en prestedelijke landschappen, historisch- en prestedelijk groen:

Gemeente Nieuwegein

- gemeentelijk groen (lanen, gazons, bos);
- luchtfoto's;
- omtrekken beschermde dorpsgezichten, ligging monumenten;

Stichting voor Bodemkartering

- bodemkaarten;

Topografische dienst, Emmen

- Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN);
- Top-10-vectorbestand (2005 – 2012);

Historische topografische kaarten

- Topografisch Militaire Kaart en veldminuten (omstreeks 1850);
- Bonnebladen (1875 – 1940);
- Moderne topografische kaarten (1945 – 2000).

De volgende via internet bereikbare bronnen zijn gebruikt:

- Google Maps, met streetview;
- Bing Maps.

Historische landschapselementen

Hieronder volgt een korte toelichting bij de beschrijving van de verschillende typen landschapselementen.

Historische nederzettingslocaties

De historische nederzettingslocaties (historische huisplaatsen/erven van boerderijen, molens, kerken, etc.) zijn gekarteerd op basis van het kadastraal minuutplan van 1832. Deze informatie is aangevuld met gegevens van de Historische Kring Nieuwegein. Samen met de kartering van de verschillende landschapstypen, die ook op basis van 19e-eeuws kaartmateriaal heeft plaatsgevonden, ontstaat een beeld van de structuur van waaruit de gemeente Nieuwegein zich vervolgens vanaf de tweede helft van de 19e eeuw heeft ontwikkeld.

Molenbiotopen

Pm totale rapportage

Kasteelterreinen en buitenplaatsen

Daarnaast zijn enkele nederzettingsterreinen als vlak weergegeven op basis van studie van historisch kaartmateriaal. Bij de kasteelterreinen is leidend geweest of er nadien nog sprake was van een buitenplaats of niet. Was dat wel het geval, dan zijn ze als buitenplaats gekarteerd en niet als kasteelterrein.

Infrastructuur

Voor het inventariseren van historische wegen is voornamelijk gebruikt gemaakt van enkele kaartseries uit de 19e en 20e eeuw. Daarbij is telkens een vergelijking gemaakt met de huidige situatie om te kunnen bepalen of het betreffende weggedeelte nog bestaat of niet. Vertrekpunt was het kadastraal minuutplan uit 1832. Daarbij werd nauwgezet bekeken of het huidige wegtraacé nog wel op de historische locatie te vinden is. Wanneer de weg verlegd is, bijvoorbeeld door dat bochten zijn afgesneden, is er de kwalificatie 'verdwenen' aan gegeven. Deze verdwenen wegen zijn eveneens ingetekend. De wegen zijn gekarteerd op basis van het kadastraal minuut-

plan van 1832. Deze informatie is aangevuld met gegevens van de Historische Kring Nieuwegein.

Waterstaat

Bij de kartering van waterstaatswerken zijn zowel punten, als lijnen, als vlakken gekarteerd. Ook voor dit onderdeel is het kadastraal minuutplan van 1832 als basis gehanteerd. Doel van het karteren van puntobjecten was het in beeld brengen van bruglocaties, sluisjes en van andere objecten die met de waterstaatsgeschiedenis van Nieuwegein verbonden zijn. Ook de waterlopen, dijken en kades zijn gekarteerd aan de hand van de minuutplannen van 1832. Samen vormen zij de hoofdlijnen van de waterstaatkundige structuur die is ontstaan met de ontginning van het gebied.

De situatie in de eerste helft van de 19e eeuw is echter geen eindstadium. De aanleg van het Lekkanaal en Amsterdam-Rijnkanaal hebben in de 20e eeuw voor grote veranderingen in de waterstaatkundige structuur gezorgd, evenals de aanleg en aanpassingen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in de 19e en eerste helft van de 20e eeuw. De elementen die hiermee samenhangen zijn gekarteerd aan de hand van de zogenaamde Bonnebladzjes en topografische kaarten uit de 19e en eerste helft 20e eeuw. Ook is aangegeven tot in hoeverre de elementen nog aanwezig zijn in het huidige landschap.

Oorlog en defensie

In de periode 1815-1885 werd de Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW) aangelegd, die zijn voorganger de Oude Hollandse Waterlinie moest vervangen. Door deze verschuiving naar het oosten kwamen grote delen van de huidige gemeente Nieuwegein binnen deze linie te liggen. Tot het voorjaar van 1940 werd de linie nog aangepast en versterkt. De elementen die met de NHW samenhangen zijn geïnterpreteerd aan de hand van het boek Strategisch Laagland, Digitale atlas Nieuwe Hollandse Waterlinie (Steenbergen e.a., 2006). Deze is aangevuld met elementen die zijn geïnterpreteerd in het kader van de archeologische waarden- en verwachtingskaart (RAAP-rapport 2145) en hebben betrekking op de periode van de Tweede Wereldoorlog. De Nieuwe Hollandse Waterlinie is in de periode van zijn bestaan continu aangepast onder invloed van nieuwe militaire ontwikkelingen en een veranderende ruimtelijke ordening. De ontwikkeling is onderverdeeld in vijf bouwperiodes, zoals dit ook heeft plaatsgevonden (tabel 2).

bouwperiode	datering	gebeurtenissen
1	1815-1826	bouw forten voor afsluiting toegangswegen tot Utrecht
2	1841-1864	Kringenwet van kracht (1853), waarbij verboden kringen rond de forten werden geprojecteerd, waarbinnen beperkende bouwvoorschriften golden
3	1867-1870	weinig invloed op de ruimtelijke inrichting binnen de gemeente Nieuwegein
4	1870-1886	aanleg van de batterij aan de Overeindseweg
tussenfase	1886-1914	wijzigingen onder invloed van veranderende militair-technische moge-

		lijkheden. De artillerie wordt buiten de forten geplaatst in tussenliggende batterijen. Op de kaart zijn deze terug te vinden als 'opstelplaats artillerie' ten noorden en zuiden van Fort Jutphaas. Ook werd in deze fase de hoofdweerstandslijn naar het oosten verschoven, ten oosten van het Lekkanaal en de batterij aan de Overeindseweg
5	1914-1918	aanleg van groot aantal groepschuilplaatsen en mitrailleurkazematten aangelegd, buiten de gemeente Nieuwegein
	1939-1940	aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog zijn bestaande stellingen versterkt met groepsschuilplaatsen en groepsnesten

Tabel 2. Bouwperiodes Nieuwe Hollandse waterlinie met gebeurtenissen in Nieuwegein.

Tot de geïnventariseerde elementen behoren elementen die op zichzelf niet tastbaar zijn, maar wel invloed hebben gehad op de ruimtelijke ordening. Dit zijn de inundatievlaktes, verboden kringen die een vrij schootsveld moesten garanderen en de hoofdweerstandslijn. Dit zijn tevens elementen die net als dijken en waterlopen een dubbelfunctie hadden.

De elementen die samenhangen met de laatste bouwperiode (1939 tot 1940) zijn aangevuld met elementen uit de inventarisatie van de archeologische waarden en verwachtingskaart RAAP-rapport 2145). De elementen uit de periode 1940-1945 zijn geheel overgenomen uit voornoemd rapport.

Opgaaand groen

In het stedelijk gebied is het prestedelijk opgaand groen geïnventariseerd. Bomenrijen en bosjes die al bestonden vóór de verstedelijking. In het buitengebied zijn bomenrijen en bosjes op de kaart gezet die al omstreeks 1900 als groenstructuur te zien waren. De kartering gebeurde met historische kaarten vanaf 1850 tot 1980 (topografisch-militaire kaarten, zogenaamde Bonnekaarten en modernere topografische kaarten). Om de groenstructuren in de stad te herkennen is gebruik gemaakt van luchtfoto's, Google-maps, Bing-Maps en veldwerk. Het gaat bij de inventarisatie vooral om de groenstructuur en in minder mate om de boomsoort of de ouderdom van de boom.

Bronnen

Voor de inventarisatie van historische landschapselementen zijn de volgende bronnen geraadpleegd:

- kadastrale minuutplannen omstreeks 1832;
- veldminuut van de Topografisch-Militaire Kaart circa 1850;
- chromotopografische Kaart des Rijks 1902, zogenaamde 'Bonneblaadjes';
- topografische kaarten schaal 1:25.000 uit de periode 1936-1981;
- digitale atlas Nieuwe Hollandse Waterlinie behorende bij Strategisch Laagland (Steenbergen e.a., 2006);

- inventarisatie kaart Historische Kring Nieuwegein, met onder andere de kadastrale grenzen van 1832;
- archeologische verwachtingskaart (Kloosterman e.a., 2011);
- Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN).

Voor een beschrijving van de bronnen van het erfgoed van de Tweede Wereldoorlog wordt verwezen naar RAAP-rapport 2145. Per element is in de GIS-database aangegeven wat de voornaamste bron was van het geïnterviewde element.

Historische bouwkunst en stedenbouw

De geïnterviewde objecten en complexen zijn, voor zover uiteindelijk van voldoende belang geacht, als historische bouwkundige waarden aangegeven op de waardenkaart (kaartbijlage 1). Op deze kaart zijn de locatie en de omvang van de objecten weergegeven. In de inventarisatie worden de volgende bouwtypen onderscheiden. Binnen de bouwtypen is, indien relevant een verdere verfijning van de typologie gebruikt, zie voorbeeld bij agrarisch:

- agrarisch (voorbeeld verfijning: agrarisch-boerderij, agrarisch-schuur);
- begraafplaats;
- herinneringsmonument;
- horeca;
- infrastructuur;
- industrieel;
- kantoor;
- militair;
- overheidsgebouwen;
- religie;
- school;
- sociaal;
- straatmeubilair;
- woonhuis;
- grenspaal.

De verschillende bouwtypen zijn in de waardenkaart door middel van symbolen aangeduid. Zie hiervoor de legenda bij de waardenkaart (kaartbijlage 1).

Sommige meer ruimtelijke inventarisatiethema's hebben een duidelijke overlap met de andere componenten van de waardenkaarten (bijvoorbeeld historische buitenplaatsen, ensembles militair erfgoed, de waterstaatkundige objecten, etc.). In de kaartlagen 'historische bouwkunst' wordt volstaan met het visualiseren van vooral de bouwkundige artefacten en andere fysieke objecten in deze gebieden. Het beeldmateriaal is voorzien van adreslabels en op kern geordend in bestandslijsten.

De kaartlaag met de historisch-bouwkundige waarden biedt de volgende informatie:

- alle rijksmonumenten (hoofd- en bijgebouwen);

- alle gemeentelijke monumenten (hoofd- en bijgebouwen);
- de karakteristieke objecten, complexen en ensembles, waaronder niet alleen de gebouwde objecten worden verstaan, maar ook historisch straatmeubilair, herinneringsmonumenten, begraafplaatsen, (monumentale wand)kunst, waardevolle infrastructurele objecten, historische buitenplaatsen met opstallen en militaire ensembles;
- gebouwen met bouwhistorische kwaliteit;
- de beschermde stads- en dorpsgezichten;
- overige bijzondere en karakteristieke gezichten;
- de mogelijk nieuw te waarderen gebieden.

Aan de geïnventariseerde items is een database gekoppeld, die ook los van de kaart raadpleegbaar is (bijlage pm). Hierboven is aangegeven welke informatie via de database beschikbaar is. Adressen met meerdere karakteristieke objecten (bijvoorbeeld boerderijen met bijgebouwen) zijn per object opgesplitst, tenzij de gebouwen op de kaart als één bouwvolume zijn weergegeven (bijvoorbeeld een boerderij met een aangebouwde schuur). De weergave op de kaart is dus leidend geweest voor de samenstelling van de database. In de aanduiding van het bouwtype is aangegeven of er sprake is van meerdere bouwdelen binnen één object, bijvoorbeeld 'agrarisch-boerderij-schuur' of 'agrarisch-boerderij-hooiberg'. Ook wat betreft de huisnummering is de onderliggende kaart leidend geweest. Woningbouwcomplexen zijn per bouwkundige eenheid in de database verwerkt. De verschillende vormen van bescherming en de karakteristieke objecten zijn in het kaartbeeld in verschillende kleuren onderscheiden. Met symbolen zijn de verschillende bouwtypen gevisualiseerd. Door middel van de database is het mogelijk verschillende kaartbeelden te presenteren: bijvoorbeeld de verschillende waarden, maar ook de bouwtypen en de globale dateringen. In de digitale versie is alle informatie per object oproepbaar door op de gemarkeerde locatie te klikken.

Rijks- en gemeentelijke monumenten

In de kaartlaag met de historisch-bouwkundige waarden zijn alle rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten in beeld gebracht, uitgezonderd de archeologische monumenten. Dit is gebeurd op basis van de meest recente informatie van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de gemeente Nieuwegein. De redengevende beschrijvingen leveren de informatie over welke onderdelen per adres zijn beschermd. Wanneer er onder één adres meerdere, gescheiden van elkaar staande, bouwdelen zijn beschermd, dan zijn deze om kaarttechnische redenen telkens afzonderlijk in de database opgenomen. Een boerderij met een aangebouwde schuur (op de kaart weergegeven als één item), die beide afzonderlijk in de redengevende beschrijving zijn genoemd, zijn in de regel in de database als één object opgevat.

Karakteristieke objecten

Op de waardenkaart is een groot aantal karakteristieke objecten gemarkeerd. Het gaat om allerlei soorten historische gebouwen en complexen, objecten als herinneringsmonumenten, historische begraafplaatsen, bruggen, etc. In de inventarisatie is geen minimale leeftijdsgrens aangehouden, maar enkele uitzonderingen daargelaten, zijn de objecten niet jonger dan circa 1980. De

periode van het naoorlogs erfgoed (1945-1970) is dus volledig in de inventarisatie meegenomen, evenals het voor de jonge gemeente en groeikern Nieuwegein relevante decennium 1970-1980.

Bronnen

Voor de inventarisatie van historische bouwkunst en stedenbouw zijn de volgende bronnen geraadpleegd.

Eerdere inventarisaties en (gebieds)analyses

Ten behoeve van de inventarisatie is gebruik gemaakt van verschillende informatiebronnen, zoals de in het verleden uitgevoerde cultuurhistorische inventarisaties en gebiedsanalyses. De gemeente Nieuwegein is in het verleden herhaaldelijk onderwerp geweest van cultuurhistorische inventarisaties. Hieronder volgt een overzicht.

Rijksmonumentenlijst, gebouwen van voor 1850

De oudste inventarisatie is die ten behoeve van de aanwijzing van rijksmonumenten, gebaseerd op de 'Voorlopige lijst van monumenten van geschiedenis en kunst'. De aanwijzing van deze rijksmonumenten, uit de periode voor 1850, heeft in het derde kwart van de 20^e eeuw zijn beslag gekregen.

Beschermde dorpsgezichten

Pm totale rapportage

MIP / MSP

Vanaf 1988 werkte de provincie Utrecht op verzoek van de toenmalige Rijksdienst voor de Monumentenzorg aan het Monumenten Inventarisatie Project (MIP). Dit project stelde zich tot doel om een overzicht te krijgen van de zogenaamde jongere bouwkunst en stedenbouw uit de periode 1850-1940. De veldinventarisatie uit 1989 leidde tot een uitvoerige lijst met karakteristieke objecten uit de periode 1850-1940 voor de gemeente Nieuwegein. Deze inventarisatie vormde de basis voor het MSP, het Monumenten Selectie Project, waarin objecten en ensembles uit de periode 1850-1940 zijn geselecteerd ten behoeve van uitbreiding van de rijksmonumentenlijst. Het MSP resulteerde in de jaren negentig in een selectielijst, die uiteindelijk aanleiding gaf voor het opstarten van de plaatsingsprocedures.

Overige bronnen

Bronnen van informatie voor het onderzoek naar de gebouwde omgeving zijn onder meer bovengenoemde inventarisatie- en selectielijsten, monumenten- en gebiedsbeschrijvingen, gebiedsanalyses en verschillende door de gemeente Nieuwegein aangereikte stukken betreffende de historische bebouwing in de gemeente. Uiteraard is veel gebruik gemaakt van historische kaarten en luchtfoto's en historisch beeldmateriaal. Tevens is zo nodig het bouwarchief geraadpleegd en is veel informatie geput uit de lokale geschiedkundige en topografische literatuur.

De volgende bronnen zijn benut:

- Rijksmonumentenlijst en bijbehorende redengevende omschrijvingen;
- aanwijzingsbesluiten beschermde stads- en dorpsgezichten, begrenzingen en beschrijvingen;

- gemeentelijke monumentenlijst, met eventuele beschrijvingen en waardenstellingen;
- lijst beeldbepalende panden, met eventuele beschrijvingen en waardenstellingen;
- indicatieve lijsten MIP/MSP, overzichten afvallers;
- andere inventarisatielijsten;
- historisch kaartmateriaal, via diverse websites en archieven;
- historisch beeldmateriaal beeldbanken / andere collecties;
- bouwdoSSIers (o.a. Jutphaas, Vreeswijk) in Utrechts Archief (incidenteel);
- relevante (topografische) literatuur;
- informatie van Historische Kring Nieuwegein;
- beschikbare cultuurhistorische analyses (bouwhistorisch onderzoek, gebiedsonderzoek, indien voorhanden);
- inventarisaties naoorlogs erfgoed door Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed;
- database van de Stichting Bibliografieën en Oeuvreljsten Nederlandse Architecten en Stedenbouwkundigen (BONAS).